

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ULUSLARARASI
POLİTİKADAKİ YERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİSİ**

ZELİHA VURAL

Ankara, 2006

**TC
ATILIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ**

**HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ULUSLARARASI
POLİTİKADAKİ YERİ VE TÜRKİYE'YE ETKİSİ**

**ÖĞRENCİNİN ADI SOYADI
ZELİHA VURAL**

**TEZ DANIŞMANI
DOÇ.DR.CENGİZ BAŞAK**

Ankara, 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne

Zeliha VURAL'a ait "Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Uluslararası Politikadaki Yeri ve Türkiye'ye Etkisi" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Doç. Dr. İdris Bel

Üye.....

Doç. Dr. Gazi Başak

Üye.....

Yrd. Doç. Dr. Baktar Turhan Hürmi

ÖZET

Günümüzde ekonominin temel yapı taşı enerji kaynakları oluşturmaktadır. Enerji kaynakları içerisinde ise vazgeçilmez önceliği petrol almaktadır. Petrol, 20.yy özellikle ikinci yarısından itibaren dünya enerji tüketimi içinde giderek artan bir öneme sahip olmuştur.

Sanayileşmenin arttığı ve konfor bilincinin yerleşmeye başladığı günümüzde kullanım kolaylığı ve çevre dostu bir yakıt türü olması bakımından doğal gaz gittikçe artan oranda kullanılmaktadır. Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla birlikte Kafkas ve Orta Asya Cumhuriyetleri, varolan zenginlikleriyle birlikte bağımsızlıklarını kazanmışlar ve yeni dünya sisteminin güç mücadelesine sahne olmuşlardır. Bu güç mücadeleleri içinde Hazar Bölgesi, içerdiği zengin petrol zenginlikleri açısından 21 nci yüzyılın enerji üretiminin odak noktası olarak görülmektedir.

Hazar Bölgesi petrol ve doğal gazının uluslararası piyasaya taşınması için yapılacak boru hatları güzergahları bağlamında verilmekte olan mücadelenin özünde bölgedeki kaynakların geliştirilmesi ve 21.yy'da Batı'nın körfez petrolüne bağımlılığının azaltılması yatmaktadır. Ayrıca, ikmal güvenliğini sağlamada Avrasya'daki enerji kaynakları üzerinde Rusya'nın tekeli kırma da yer almaktadır.

Çok farklı rotaların öngörüldüğü stratejiler arasında Batı için esas olan enerji güvenliği, ABD açısından çoklu boru hatları, şirketler için ise güvenli geçiş noktalarının tercih edilmesi iken; Rusya için Sovyetler Birliği dönemi enerji nakil hatlarının revize edilmesiyle tekrar kullanıma sokulması şeklindedir.

Hazar Bölgesinde en önemli kültürel etki ve siyasi güç sahibi ülke Türkiye'dir. Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ile olan kültürel ve ekonomik ilişkilerini geliştirmenin kendisine getireceği yararların farkındadır. Bölgedeki kritik gelişmeleri yakından izleme, akılcı çözümler üretme, jeopolitik gücünü yerinde ve zamanında kullanma, orta ve uzun vadeli stratejiler oluşturma gibi beceriler geliştirip, uygulayabilen bir Türkiye'nin etkinliğini Hazar Havzası ülkeleri başta olmak üzere diğer çevre ülkelerinin de yararına olacak şekilde artırması kaçınılmazdır.

ABSTRACT

Today, energy resources are the cornerstone of economy. Oil takes the indispensable priority among the energy resources. Oil, has had an increasing importance in the world's energy consumption, especially since the second half of the 20th century.

In today's world, where industrialization grows and comfort-consciousness becomes established, natural gas is being used in increasing amounts due to its ease of use and its environmentally friendliness. After the collapse of the Soviet Union, the Caucasian and Central Asian countries, with their abundant resources, have gained their independences and experienced the power struggle of the new world order. Among these power struggles, the Caspian Region, with its abundant oil riches, looks like the focal point for energy production in the 21st century.

The essence of the struggle on the subject of the route of the pipelines that will carry the Caspian oil and natural gas is the development of the resources of the region and the effort to lessen the West's dependence on the Gulf oil. Furthermore, the purpose of breaking Russia's monopoly on the Eurasian energy sources, in order to acquire supply security, is another essential reason for this struggle.

Among many strategies that foresee many different routes, the different underlining principles are; energy security for the West, multiple pipelines for the US, secure transition points for the companies. Whereas for Russia, the principle is to revise the pipelines of the Soviet Union for reuse.

Turkey is the country with the biggest cultural influence and political power in the region. Turkey is aware of the possible benefits she will gain by improving her cultural and economical relations with other Turkish Republics. It is inevitable that Turkey, that can develop and practice capabilities like; keeping a close eye on the critical developments in the region, generating smart solutions, using her geopolitical power at the right time and place and developing mid-term and long-term strategies , will increase her effectiveness for the advantage of the countries in the region, particularly for the Caspian countries.

ÖNSÖZ

Enerji, petrolün keşfedildiğinden bugüne kadar uluslararası ilişkileri farklı şekillerde etkilemiş, enerji kaynaklarını kontrol altına almak için yapılan savaşlar, güçlü devletler arasında enerji deposu olan Orta Doğu üzerindeki çekişmeler dünya politikasının gündemini meşgul etmiştir.

1990'lı yılların başında soğuk savaşın sona ermesi, uluslararası sistemde köklü değişmelere yol açmıştır. ABD tek süper güç konumuna yerleşmiş, Rusya Federasyonu da İngiltere, Almanya, Çin vb. gibi devletlerin seviyesine inmiştir. Güç dengelerinin bu kadar köklü bir biçimde değişmesi ideolojik bloklaşmaların ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Uzun yıllar Sovyetler Birliği tekelinde kalan Hazar Havzası enerji kaynakları bölge devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile büyük güçlerin ilgisini çekmeyi başarmıştır. Hazar Havzası, enerji kaynaklarının kontrol altına alınmasına yönelik yeni dünya sisteminin güç mücadelesine sahne olmuştur. Bölgede, enerji kaynakları üzerine yaşanan uluslararası mücadeleler önümüzdeki dönemlerde de devam edecek ve dünyanın yeniden şekillendirilmesinde temel faktör olacaktır.

Hazar Havzası'ndaki mevcut kaynaklar dünyanın enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayabilecek düzeydedir. Bölge içerdiği petrol ve doğal gaz zenginlikleri açısından 21.yy'ın enerji üretiminin odak noktası olarak görülmektedir. Özellikle, Hazar Havzası enerji kaynaklarının kontrolünün yanı sıra enerji kaynaklarının tüketim alanlarına nasıl ulaştırılacağı konusu rekabete neden olmaktadır.

Hazar Havzası petrol ve doğal gazının uluslararası piyasaya taşınması için yapılacak boru hatları güzergahları bağlamında verilmekte olan mücadelenin özünde bölgedeki kaynakların geliştirilmesi ve 21.yy'da Batı'nın, Orta Doğu petrolüne bağımlılığının azaltılması yatmaktadır.

Bu durum, jeostratejik önemi ve sözü geçen ülkelerle tarihî ve kültürel bağları olan Türkiye için önemli bir fırsat yaratmaktadır. Topraklarında yeterince petrol ve doğal gaz bulunmayan ülkemiz, hiçbir denize çıkışı olmayan Hazar Bölgesi kaynaklarının tüketici ülkelere taşınmasında köprü görevi üstlenmesi ile bu açığını büyük oranda kapatabilecek, jeopolitik ve jeoekonomik durumunu güçlendirecektir.

Bu tez çalışması ile Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının uluslararası alandaki yeri ve Türkiye'ye etkisi incelenmiştir. Dünyanın enerji durumu ile Hazar Havzası petrol ve doğal gaz kaynaklarının istatistiki verileri incelenerek, bu kaynakların insan hayatının ve devletlerin bekasının vazgeçilmez unsuru olduğu ortaya konmuş, yüzyılın gözdesi Hazar Havzası enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşım projeleri incelenerek Türkiye'nin enerji köprüsü olmaya aday olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Ayrıca tez kapsamında günümüzün süper gücü ABD ile Rusya, Çin, Türkiye, İran, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın Hazar Havzası enerji kaynaklarına yönelik politikaları ve gelecekteki hedefleri incelenmiştir.

İÇİNDEKİLER

Özet.....	iii
Abstract.....	iv
Önsöz.....	v
Tablolar, Şekiller ve Haritalar Listesi.....	xii
Kısaltmalar.....	xiv

I.BÖLÜM

1.1.Giriş.....	1
----------------	---

II.BÖLÜM

ENERJİNİN ÖNEMİ VE DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARININ DURUMU

2.1. Enerji.....	4
2.2. Enerji Kaynakları ve Sınıflandırılması.....	5
2.3. Dünya Enerji Kaynakları.....	7
2.3.1. Dünya Enerji Tüketimi İçinde Enerji Kaynaklarının Payları.....	7
2.3.2. Yakıtlara Göre Dünya Birincil Enerji Tüketimi.....	8
2.3.3. Dünya Birincil Enerji Tüketiminde İlk Beş Ülke.....	9
2.4. Dünya Ham Petrol Rezervleri, Üretimi ve Tüketimi.....	9
2.4.1. Dünya Ham Petrol Rezervleri.....	9
2.4.2. Dünya Ham Petrol Üretimi.....	11
2.4.3. Dünya Ham Petrol Tüketimi.....	11
2.5. Dünya Doğal gaz Rezervi ve Tüketimi.....	12

III.BÖLÜM

HAZAR HAVZASI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE ÜRETİM

KONSORSİYUMLARI

3.1. Hazar Denizi'nin Özellikleri.....	17
3.2. Hazar Bölgesi Petrollerinin Tarihi.....	18
3.3. Hazar Havzası Petrol ve Doğal gaz Rezervleri.....	24
3.3.1. Hazar Havzası Petrol Rezervleri.....	24
3.3.2. Hazar Havzası Doğal gaz Rezervleri.....	26
3.4. Hazar Havzası Ülkelerinin Petrol ve Doğal gaz Rezervleri.....	27
3.4.1. Azerbaycan.....	27

3.4.2. Kazakistan.....	29
3.4.3. Türkmenistan.....	32
3.5. Hazar Enerji Kaynaklarının Üretim Konsorsiyumları.....	33
3.5.1. Azerbaycan.....	33
3.5.1.1. Azeri-Çırağ-Güneşli.....	33
3.5.1.2. Karabağ.....	34
3.5.1.3. Şahdeniz.....	34
3.5.1.4. Eşrefi-Ulduzu.....	34
3.5.1.5. Lankeran-Taliş.....	35
3.5.2. Kazakistan.....	35
3.5.2.1. Tengiz.....	35
3.5.2.2. Karacakanak.....	36
3.5.2.3. Kaşagan.....	36

IV.BÖLÜM

HAZAR HAVZASI PETROLLERİNİN KULLANIM BÖLGESİNE ULAŞTIRILMASI

4.1. Genel.....	39
4.1.1. Petrol Boru Hatları.....	40
4.1.1.1. Akrau-Samara Boru Hattı.....	40
4.1.1.2. Hazar Boru Hattı (CPC).....	41
4.1.1.3. Bakü-Grozni-Novorossisk Boru Hattı.....	41
4.1.1.4. Bakü-Mohaçkale-Novorossisk Boru Hattı.....	41
4.1.1.5. Bakü-Supsa Boru Hattı.....	42
4.1.1.6. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı.....	42
4.1.1.7. Trans-Hazar Boru Hattı.....	50
4.1.1.8. Kazakistan-Çin Boru Hattı.....	50
4.1.1.9. Kazakistan-Türkmenistan-İran Boru Hattı.....	50
4.1.1.10. İran-Azerbaycan Boru Hattı.....	50
4.1.1.11. İran'la Takas Yolu ile Taşımacılık.....	51
4.1.1.12. Afganistan-Pakistan Boru Hattı.....	51
4.1.2. Doğal gaz Boru Hatları.....	51

4.1.2.1. Türkmenistan-Rusya Boru Hattı.....	51
4.1.2.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı.....	52
4.1.2.3. Trans-Hazar Doğalgaz Boru Hattı.....	53
4.1.2.4. Mavi Akım Projesi.....	55
4.1.2.5. Türkmenistan-Çin Boru Hattı.....	56
4.1.2.6. Türkmenistan-İran Boru Hattı.....	56
4.1.2.7. Türkmenistan-Afganistan-Pakistan Boru Hattı.....	57
4.1.2.8. NABUCCO Projesi.....	57
4.1.3. Boğazları By-Pass Eden Boru Hatları.....	58

V. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ULUSLARARASI POLİTİKADAKİ YERİ

5.1. Genel.....	62
5.2. ABD Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	63
5.3. Rusya Federasyonu Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	71
5.4. Çin Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	79
5.5. Avrupa Birliği Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	82
5.6. İran Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	86
5.7. Kazakistan Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	91
5.8. Azerbaycan Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	94
5.9. Türkmenistan Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları.....	95

VI.BÖLÜM

TÜRKİYE AÇISINDAN HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ÖNEMİ VE BÖLGEYE YÖNELİK POLİTİKALARI

6.1. Genel.....	100
6.2. Türkiye Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Sağlayacağı Avantajlar.....	103
6.3.Türkiye'nin Dış Politikası'nda Hazar Havzasının Yeri ve Önemi.....	110
6.3.1. Türkiye – ABD İlişkilerinde Hazar Havzası.....	110
6.3.2. Türkiye – Rusya İlişkilerinde Hazar Havzası.....	112
6.3.3. Türkiye – Kıyıdaş Ülkeler (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) İlişkilerinde Hazar Havzası.....	114
6.4. Önümüzdeki Dönemde Türkiye'nin Hazar Havzası Enerji Kaynaklarına Yönelik Milli Menfaat ve Politika Esasları.....	122

VII.BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

7.1. Sonuç.....	129
7.2. Öneriler.....	138
Ekler.....	142
Kaynakça.....	165

EKLER

Ek-1 : Dünya Toplam Enerji Tüketimi 1990-2025.....	142
Ek-2 : Dünyada Bilinen Petrol Rezervlerinin Dağılımı (Ülkelere Göre).....	148
Ek-3 : Hazar Bölgesi Ham Petrol Üretim-İhraç Tahminleri.....	149
Ek-4 : Hazar Bölgesi Doğal gaz Üretim-İhraç Tahminleri.....	150
Ek-5 : Azerbaycan Petrol ve Doğal gaz Üretim Alanları ve İştirakçi Firmalar....	151
Ek-6 : Azerbaycan'ın Denizdeki Üretim Paylaşım Anlaşmaları.....	152
Ek-7 : Azerbaycan'ın Karadaki Üretim Paylaşım Anlaşmaları.....	155
Ek-8 : Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları.....	157
Ek-9 : Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Projeleri.....	158
Ek-10 : Mevcut ve Planlanan Boru Hatları Tablosu.....	161

Ek-11 : Mevcut ve Planlanan Boru Hatları Haritası.....	162
Ek-12 : Türkiye'nin Doğal gaz Alım Anlaşmaları İmzaladığı Ülkeler ve Ayrıntıları.....	163
Ek-13 : Türkiye'nin Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz ve Likit Gaz Alım Miktarları.....	164

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo-1 : Yakıtlara Göre Dünya Birincil Enerji Tüketimi.....	8
Tablo-2 : Dünya Birincil Enerji Tüketiminde İlk Beş Ülke.....	9
Tablo-3 : Dünyada En Çok Doğal Gaz Rezervlerine Sahip Ülkeler.....	13
Tablo-4 : Hazar Havzası Petrol Rezervleri (İspatlanmış, Olası ve Toplam).....	25
Tablo-5 : Hazar Havzası Petrol Üretimi.....	26

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil-1 : Dünya Enerji Tüketimi İçinde Enerji Kaynaklarının Payları.....	8
Şekil-2 : Dünya Ham Petrol Rezervlerinin Dağılımı (Bölgelere Göre).....	10
Şekil-3 : Dünya Ham Petrol Üretimine Bölgelere Göre Dağılımı.....	11
Şekil-4 : Dünya Ham Petrol Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı.....	12
Şekil-5 : Dünya Doğal gaz Rezervleri.....	12
Şekil-6 : Hazar Havzası Doğal gaz Rezervi.....	27
Şekil-7 : Azerbaycan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	28
Şekil-8 : Azerbaycan'ın Doğal gaz Üretimi ve Tüketimi.....	29
Şekil-9 : Kazakistan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	30
Şekil-10 : Kazakistan'ın Doğal gaz Üretimi ve Tüketimi.....	31
Şekil-11 : Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan'ın Petrol Üretimi.....	32
Şekil-12 : ABD Enerji Üretim-Tüketim Dengesi.....	64
Şekil-13 : ABD Petrol Üretim-Tüketim Dengesi.....	65
Şekil-14 : ABD Petrol İthal Kaynakları.....	65
Şekil-15 : ABD Doğal gaz Üretim-Tüketim Dengesi.....	66
Şekil-16 : Rusya'nın Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	72
Şekil-17 : Rusya'nın Doğal gaz Üretimi ve Tüketimi.....	73
Şekil-18 : Türkiye'nin Birincil Enerji Üretimi ve Tüketimi.....	100
Şekil-19 : Türkiye'nin Kullandığı Temel Enerji Kaynaklarının Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Payları.....	101
Şekil-20 : Doğal gaz İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı.....	102

HARİTALAR LİSTESİ

Harita-1	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Haritası.....	42
Harita-2	: Trans-Hazar Boru Hattı Haritası.....	53
Harita-3	: Mavi Akım Boru Hattı Haritası.....	55
Harita-4	: NABUCCO Doğalgaz Projesi Güzergahı.....	58

KISALTMALAR

AIOC	: Azerbaycan Uluslararası Petrol Şirketi
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BTC HPBH	: Bakû- Tiflis- Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı
CİPSO	: Hazar Uluslararası Petrol Şirketi
CNPC	: China National Petroleum Corporation
CNOOC	: China National Offshore Oil Company
CPC	: Kazakistan Boru Hattı Şirketi
EIA	: Energy Information Administration (ABD Enerji Bakanlığı'na Bağlı Enerji Bilgi Merkezi)
INOGATE	: Intersate Oil and Gas Transport to Europe (Avrupa'ya Devletler Arası Petrol ve Gaz Taşıma)
MEP	: Ana İhraç Boru Hattı
OPEC	: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RF	: Rusya Federasyonu
SOCAR	: Azerbaycan Millî Petrol Şirketi
TACIS	: Technical Assistance to Commonwealth Independent States
TPAO	: Türk Petrolleri Anonim Ortaklığı
TRACECA	: Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia (Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru-İpek Yolu Projesi)

BİRİM KISALTMALARI

BCM	: Milyar Metre Küp
BTEP	: Bin Ton Eşdeğer Petrol
BTU	: British Thermal Unit (İngiliz Isı Birimi)
KEP	: Kilogram Eşdeğer Petrol
LNG	: Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MB/D	: Milyon Varil/Gün
MT	: Milyon Ton
MTEP	: Milyon Ton Eşdeğer Petrol
TCF	: Trilyon Cubic Feet (1 Cubic Feet= 28.3168466 Litre)
TEP	: Ton Eşdeğer Petrol

EŞ DEĞERLER

1 TEP (Ton Eşdeğer Petrol) : 1000 KEP (Kiloya Eşdeğer Petrol)

1 Ton : 7,3 varil/günde 0,02 varil

1 varil : 0,137 ton

1 yıl boyunca günde 1 varil : 50 ton (yıllık)

1 milyon m³ : 932 tep

1 CF (cubic feet) : 0,02832 m³

1 m³ : 35,31 cf

1 km : 0,6214 mil

I.BÖLÜM

GİRİŞ

Sanayileşmenin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte enerjiye olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Petrol, enerji kaynakları içerisinde en fazla tüketim oranına sahiptir. Ancak, doğal gaz da gittikçe artan oranda kullanılmakta ve petrol gibi stratejik bir hammadde olma yolunda ilerlemektedir. 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra yoğunlaşan araştırmalar sonucu Hazar Havzasında (Hazar Denizi Bölgesi'nde) zengin petrol ve doğal gaz rezervleri tespit edilmeye başlanmıştır. Orta Doğu'daki istikrarsızlık, ülkelerin ihtiyacı olan enerji kaynaklarını sürekli, emniyetli ve ucuz olarak temin etme zorunluluğunu gündeme getirmesiyle Hazar Havzası'nın önemi daha da belirginleşmiştir. Bu durumda bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolü için, ABD başta olmak üzere Çin, Rusya, Türkiye, İran gibi ülkeler ile petrol şirketleri kıyasıya bir mücadelenin içine girmiştir. Esas mücadele Hazar Havzası'ndaki enerji kaynaklarının kontrolünden ziyade dünya pazarlarına nasıl ulaşacağı konusunda yaşanmaktadır. Hazar enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaşmasında geçiş güzergahlarından birisi de Türkiye'dir. Türkiye'nin bu bölge ile Avrupa arasında köprü konumunda bulunması, Türkiye için büyük fırsatlar sunmaktadır.

Bu araştırmanın amacı; enerji kaynaklarının insan ve devlet hayatında önemini ortaya koyarak, Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası alandaki yerini belirlemek, bölge üzerindeki küresel, bölgesel güçlerin ve bölgedeki Türk Cumhuriyetleri arasındaki kültürel yakınlığı ve jeopolitik konumu nedeniyle ayrı bir yere sahip Türkiye'nin, Hazar Havzası enerji kaynaklarına ve bu kaynakların ulaşım yollarına hakim olma mücadelesinde uyguladıkları politikaların ana hatlarını incelemek, önümüzdeki döneme ilişkin gerçekçi değerlendirmeler yapmaktır.

Esasen, araştırma konusu son derece geniş kapsamlıdır. Hazar Denizi'nin hukuki statüsü ve bölge enerji kaynaklarının taşınmasının Türk Boğazlarına olan etkisi gibi bir çok araştırma konularını da kapsayabilir. Aynı şekilde mevcut ve planlanan boru hatları projeleri ve bölge ülkeleri ile büyük güç odaklarının petrol politikalarının her biri ayrı birer çalışma olarak incelenebilecek kapsamdadır. Ancak, çalışmanın hacmini makul bir düzeyde tutabilmek için Hazar Denizi'nin hukuki statüsü sorunu

ve Türk Boğazlarının durumuna yer verilmemiş, ana hatları ve asıl konuya katkıları oranında değinilmiştir.

Literatür tarama türünde yapılan bu araştırmada verilerin toplanması, çözümlenmesi ve yorumlanması yolu izlenmiştir. Konuyla ilgili yayımlanmış kitaplar, dergiler, makaleler ve Harp Akademileri Yayınlarının yanı sıra ABD Enerji Bakanlığı, TC.Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma Merkezi (SAREM), BOTAŞ ve TPAO başta olmak üzere çeşitli internet sitelerinden yararlanılmıştır.

Buradan yola çıkarak araştırmanın;

İkinci bölümünde, enerjinin insan hayatının ve ülke ekonomilerinin vazgeçilmez unsuru olduğu, teknoloji ve bilimin de enerjiye dayalı olduğu ortaya konulmuş, dünya enerji oranları, petrol ve doğal gaz rezerv, üretim-tüketim miktarı ve bunların bölgelere dağılışı ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde, Hazar Denizi'nin özellikleri, bölge enerji kaynaklarının tarihi, bölge ülkelerinin enerji kaynakları potansiyelleri incelenerek, küresel enerji pazarı içinde Hazar Havzası'nın teşkil ettiği yer ortaya konulmuştur.

Dördüncü bölümde, ise bölge petrol ve doğal gazının Hazar Havzası'ndan dünya piyasalarına ulaşmasını sağlayacak boru hatları üzerinde durulmuş ve Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinin "Doğu-Batı Enerji Koridoru" kapsamında Türkiye'ye Hazar Havzası ile Batı ülkeleri arasında enerji iletimini sağlayacak enerji köprüsü olma avantajı sağlayacağı sonucuna varılmıştır.

Beşinci bölümde, Hazar petrol ve doğal gazı ile bu kaynakları uluslararası pazarlara ulaştıracak boru hatlarını kontrol etmek amacıyla bölgede verilen mücadelede yer alan büyük güçler ABD, Rusya, Çin, AB ve İran'ın bölgeye yönelik uyguladıkları enerji politikaları ve ulaşmak istedikleri hedefler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Altıncı bölümde ise, Hazar Havzası enerji kaynaklarının Türkiye açısından önemi ve Türkiye'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına yönelik izlediği politikalar incelenmiş, ayrıca Hazar Havzası'nın ABD, Rusya ve AB gibi büyük güçler ile Türkiye arasındaki ilişkiler açısından önemi üzerinde durulmuştur.

Son bölümde, bölge üzerinde süregelen mücadelede aktörlerin önümüzdeki dönemlerde politikalarının nasıl şekilleneceği, Türkiye'nin ortaya çıkan bu fırsatlar bölgesinden en iyi şekilde nasıl yararlanacağı ile ilgili değerlendirmeler yapılarak çalışma sonlandırılmıştır.

II.BÖLÜM

ENERJİNİN ÖNEMİ VE DÜNYA ENERJİ KAYNAKLARININ DURUMU

2.1. Enerji

Enerji günümüzde insan için temel gereksinim, ülkelerin gelişimi ve bilgi çağında yer almalarında en önemli araçlardan birisidir. Üretim sürecinin gerçekleşmesi ve yaşamın çağdaş koşullarında sürdürülmesi, çok büyük ölçüde enerjiye bağlıdır.¹ Enerji, artık üretim faktörleri arasına da girmiştir. Hatta en önde gelenidir. Üretim sistemlerinin büyük çoğunluğu elektrikle çalışmakta, aydınlatma kaynağı olarak her yerde kullanılmaktadır.

Enerji; bir sistemin, kendisi dışında etkinlik üretme yeteneği olarak tanımlanan tarih boyunca gerek iktisadi gerekse sosyal hayatın en vazgeçilmez unsurlarından birisi olmuştur. Yaşamın modernleşmesi ve hızla gelişen teknoloji nedeniyle de gün geçtikçe enerjiye olan bağımlılığımız artmaktadır.²

Yaşamımızın vazgeçilmez bir unsuru haline gelen enerji, 20 yy. ikinci yarısından itibaren ekonomik kalkınmayı da en fazla etkileyen unsurlardan biri olmuştur. Bu özelliği ile her ülke için stratejik bir yaşam kaynağı olan enerji, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmasının temel araçlarından biri haline gelmiştir. Önemi ile paralel oranda artış gösteren enerji ihtiyacının, gelecekte nasıl karşılanacağı sorunu ülkeleri yeni enerji alanları arayışına sürüklemiştir. Böylece ülkeler arası güç mücadelelerinin, çatışmaların ve aynı zamanda ülkelerarası işbirliğinin önemli unsuru olan enerji uluslararası bir boyut kazanmıştır. Önümüzdeki yüzyıllarda ülkelerin ekonomi ve sosyal gelişmelerinde yine enerji ön planda olmaya devam edecektir.³

Enerjinin elektrik, kömür, rüzgar, güneş, nükleer kaynaklar gibi çeşitleri olmasına rağmen günümüzde enerji deyince en önemli kaynak olarak petrolden bahsetmek mümkündür.⁴

¹ Nehir Aydın, **Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri**, HAK Basımevi, 1999, s.6.

² MGA 54. Müdahimleri, **Enerji, Yer altı kaynakları ve Ulusal Güvenlik**, Milli Güvenlik Akademisi Yayınları, 2003, Yayın No:6, s.1.

³ Thomas Prugh, Christopher Flavin ve Janet L.Sawin “Petrol Ekonomisini Değiştirmek”, **Dünyanın 2005 Durumu**, Tema Yayınları, İstanbul 2005, s.125

⁴ Mehmet Kocaoğlu **Petro-Strateji**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 1996, s.4.

Tarihi gelişimi ve sanayileşme üzerine etkileri dikkate alındığında petrol, 21. yy’ın en kıymetli hammaddesi olarak değerlendirilmektedir.⁵ Zamanımızda tüketilen enerjinin %40’ı petrolden elde edilmektedir.⁶ Petrol, doğada mevcut bulunan ve kullanım alanı çok geniş bir enerji kaynağıdır.⁷

*“Petrol; ekonomik, politik ve askeri olarak paraya ve güce kolayca çevrilebilen, harbin sebebini teşkil edebileceği gibi sonucunu da etkileyebilecek stratejik bir hammadde dir.”*⁸

Petrol rezervleri, doğal gaz gibi diğer enerji kaynaklarıyla karşılaştırıldığında hem miktar olarak daha azdır, hem de dünya genelinde eşit dağılmamıştır. Buna ek olarak petrole olan talep üretim oranlarından daha fazladır. Bu da, petrol piyasasının diğer pek çok piyasaya oranla enerjiyle özdeşleşmesi sonucunu doğurmaktadır.

Dünyada petrol ve doğal gaz sınırsız miktarda değildir. Sınırlı ve yenilenemez bir maddedir. Gelecekte mevcut petrol ve doğal gaz kaynakları yükselen talebi karşılamak için yetersiz kalabilir ve dünya, önemli kıtlıklarla karşı karşıya gelebilir. Bu noktada yeni ve bol enerji kaynağı bulunmazsa kalan petrol ve doğal gaz kaynakları üzerinde rekabet giderek daha şiddetli bir hal alacaktır. Böyle bir durumda ithal petrole bağımlı devletlerin ilgi odağı yeni enerji kaynağı olan bölgelere kaymaktadır. İşte bu nedenle dünya petrol ve doğal gazının çok önemli bir kısmını oluşturan Ortadoğu, Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri bütün ülkelerin ilgi sahasına giren bölgeler olma özelliğini kazanmıştır.

2.2. Enerji Kaynakları ve Sınıflandırılması

Enerji kaynakları çok değişik biçimlerde (madde hali, depo edilebilirlik, dönüştürülebilirlik, yenilenebilirlik, güneş temelli gibi) sınıflandırılabilir.⁹ Daha çok kullanılabilirliğine ve yenilenebilirliğine göre yapılan sınıflandırma yaygındır. Buna göre enerji kaynakları; “Birincil (Konvansiyonel) Enerji Kaynakları” ve “İkincil

⁵ Raif Karadağ **Petrol Fırtınası**, Divan Yayınları, İstanbul 1990, s.9

⁶ Nurettin Şirin, Suat Kara, M.Tamer Demir **Kafkasya ve Orta Asya Petrollerinin Akdeniz’e Ulaştırılması ve NATO Güvenliğine Etkileri**, 1997, Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı Yayını No:8, s.4.

⁷ Muharrem Kılıç **Soysuzlar Mektebi Enderin ve Türklerin Kaderi**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2003, s.150

⁸ Nurettin Şirin, Suat Kara, M.Tamer Demir, **Kafkasya...**, s.4.

⁹ Filiz Karaosmanoğlu, “Enerjinin Önemi, Sınıflandırılması ile Kaynak İhtiyaç Dengesi ve Gelecekteki Enerji Kaynakları” **Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirisi**, Harp Akademileri Yayınları, 2004, ss.14-15.

(Dönüştürülmüş) Enerji Kaynakları” olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Bunun yanı sıra, potansiyeli mevcut olan ve teknolojik güçlükler sebebiyle yeni faydalanılan enerji kaynaklarına “Yeni”, potansiyeli eksilmeyen kaynaklara da “Yenilenebilir” enerji kaynakları denilmektedir.¹⁰ Bu sınıflandırmada, kömür, petrol, doğal gaz ve nükleer enerji kaynakları “Yenilenemeyen” enerji kaynakları kategorisindeyken, güneş, rüzgar, biyomas ve su gücü (Hidrolik, jeotermal, deniz enerjisi (dalga enerjisi, sıcaklık gradyen enerjisi, akıntı enerjisi ve gel-git enerjisi)) gibi kaynaklar “Yenilenebilir” türünden ifade edilmektedir. Yukarıda belirtilenden farklı enerji sınıflandırmalar da mevcuttur. Bu sınıflandırma yöntemleri ise¹¹;

a. Yeraltı ve Yerüstü Kaynakları

(1) Yer altı Kaynakları¹²

(a) Kömür

(b) Petrol (Bileşimi hidrokarbürler yani karbon, hidrojen ve daha başka maddelerden ibarettir. Bir çeşit zifttir.)

(c) Doğal gaz (Genellikle petrolle birlikte bulunur. Çoğunluğu gaz biçiminde olan bir çeşit petroldür.

(ç) Uranyum ve Tortum (Nükleer enerji tesislerinde (atom reaktörleri) işlenmek suretiyle, nükleer yakıtların yapımında tüketilirler. Aynı zamanda elektrik enerjisi üretiminde kullanılır.)

(d) Jeotermal Enerji (Yerin derinliklerinde ısınarak, kaynar halde yeryüzüne ulaşan veya sondajlarla çıkarılan sıcak yada kaynar sular konutların ısıtılmasında kullanılmaktadır.)

(2) Yerüstü Enerji Kaynakları

Ormanlarda sağlanan yakacak odun, biyomas kaynakları, tezek, kültürel bitkilerin çeşitli atıkları ve benzerleri olarak sayılmaktadır. Ama en önemlileri hidrolik kaynaklar olup, tükenmez kaynaklar olarak ayrıca büyük önem taşır.¹³

(3) Yeni Enerji Kaynakları

Güneş enerjisi, rüzgar enerjisi, biyogaz enerjisi gibi.

¹⁰ Nurel Kılıç, **Türkiye’nin Enerji Potansiyeli**, İzmir Ticaret Odası Yayını, 1994, s.9.

¹¹ Karaosmanoğlu, “Enerjinin...”s.2.

¹² MGA 54. Müdavimleri, **Enerji...**, s.2.

¹³ Nehir Aydın, **Orta Asya...**,s.25.

b. Kullanışlarının Yeni ve Eski Oluşlarına Göre:

(1) Konvansiyonel Enerji Kaynakları:

Birincil, primer, yenilenemez kaynaklar gibi adlar da verilir. Konvansiyonel enerji kaynaklarının en dikkat çekici özelliği, yenilenemez olmaları yani bir kez kullanılabilmeleri ve tükenir olmalarıdır.

(2) Yenilenebilir Enerji Kaynakları¹⁴

c. Madde Haline Göre:

(1) Katı Yakıtlar

(2) Sıvı Yakıtlar

(3) Gaz Yakıtlar

ç. Oluştukları Kökenlere (Jenerasyona) Göre:

(1) İnorganik Kökenli Olanlar:

En tipik örneği uranyum ve toryum metalleri grubudur.

(2) Organik Kökenli Olanlar:

Kömür, petrol, odun, biyogaz, biyokütle vb. enerji kaynaklarıdır. bugünkü petrol yataklarının, sığ denizler ve bunların kara içlerine doğru sokulmuş olan koylarında, kum ve çamur yada bölümler arasında çökelmiş mikroskobik bitkisel kalıntılar ve çeşitli deniz hayvanlarının (sünger, mercan ve omurgalılar gibi) fiziksel ve kimyasal değişimlere uğraması sonucu oluştuğu sanılmaktadır.¹⁵

2.3. Dünya Enerji Kaynakları

2.3.1. Dünya Enerji Tüketimi İçinde Enerji Kaynaklarının Payları

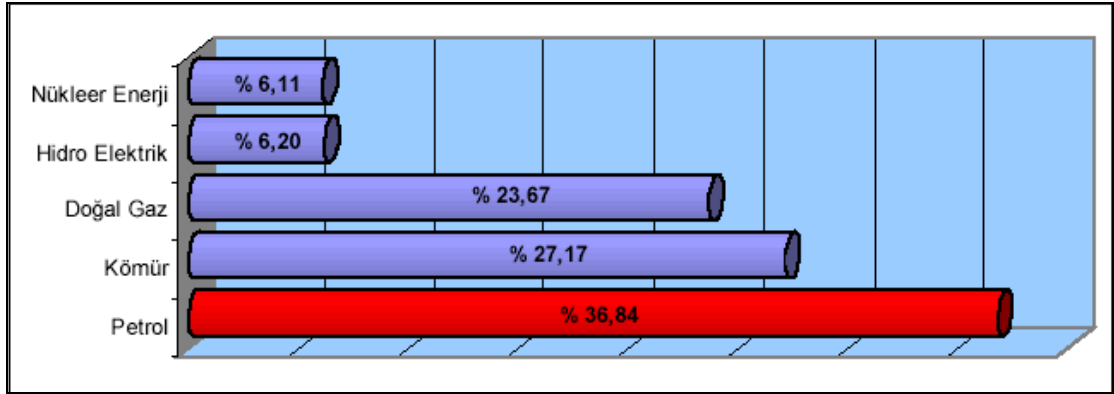
Dünyadaki enerji kaynaklarının % 36,84'ü petrol, %27,17'si kömür, % 23,67'si doğal gaz, %6,20'si hidroelektrik, %6,11'i ise nükleer enerjiden oluşmaktadır.¹⁶ Petrolün stratejik önemi, enerji kaynakları içinde sahip olduğu yüksek paydan kaynaklanmaktadır.¹⁷ (Şekil-1)

¹⁴ Nehir Aydın, **Orta Asya...**,s.19.

¹⁵ Hayati Doğanay, **Ekonomik Coğrafya 2: Enerji Kaynakları**, Erzurum, Şafak Yayınevi, 1998, s.362.

¹⁶ A.Necdet Pamir “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı 68 Aralık 2005, s.71.

¹⁷ MGA 54. Müdavimleri, **Enerji...**, s.34.

ŞEKİL-1: Dünya Enerji Tüketimi İçinde Enerji Kaynaklarının Payları¹⁸

2.3.2. Yakıtlara Göre Dünya Birincil Enerji Tüketimi

Yaşamın modernleşmesi ve gelişen teknoloji nedeniyle gün geçtikçe enerjiye olan bağımlılığımız artmakta dolayısıyla bu da enerji tüketim oranımıza yansımaktadır.¹⁹ BP Statistical Review Of World Energy 2005'e göre yakıtlara göre dünya birincil enerji tüketim miktarları Tablo-1'de incelenmiştir.

ENERJİ TÜRLERİ	1971	2002	2010	2020	2030	2002-2030
Petrol	2.413	3.676	4.308	5.074	5.766	%1.6
Kömür	1.407	2.389	2.763	3.193	3.601	%1.5
Doğal gaz	892	2.190	2.703	3.451	4.130	%2.3
Nükleer	29	692	778	776	764	%0.4
Hidro	104	224	176	321	365	%1.8
Biomes and waste	687	1.119	1.264	1.428	1.605	%1.3
Diğer Yenilenebilirler	4	55	101	162	256	%5.7
TOPLAM	5.536	10.345	12.194	14.404	16.487	%1.7

TABLO-1: Yakıtlara Göre Dünya Birincil Enerji Tüketimi²⁰

¹⁸ BP Statistical Review Of World Energy 2005

¹⁹ Thomas Prugh, Christopher Flavin ve Janet L.Sawin, **Petrol...** s.125

²⁰ "International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 Paris" OECD/IEA,2004 s.59

Enerji tüketimi içinde doğal gazda ciddi artış gerçekleşecektir.²¹ Yıllık ortalama % 2.3 oranında artan doğal gaz kullanımı 2030 yılına gelindiğinde bugünkü tüketiminden %90 daha fazla olacak ve toplam enerji tüketimi içinde kömürü geçerek petrolün ardından ikinci sıraya yerleşecektir.²²

2.3.2. Dünya Birincil Enerji Tüketimindeki İlk Beş Ülke

International Energy Outlook 2005'in verilerine göre enerji tüketimindeki ilk beş sırada yer alan ülkeler ve enerji türlerine göre tüketim miktarları ve bu miktarların dünya enerji tüketim miktarına oranları Tablo-2'de incelenmiştir. Buna göre dünya enerji tüketiminde %24,4'ünü oluşturan ABD görülmektedir.²³ Ayrıca; 1990-2025 yılları kapsayan dünya toplam enerji tüketimi ayrıntılı olarak Ek-1'de incelenmiştir.

Ülkeler Mtep)	Petrol	Doğal gaz	Kömür	Nükleer Enerji	Hidro Elektrik	Toplam	Toplamdaki Payı
ABD	894,3	600,7	553,8	185,8	58,2	2 293,0	%24,4
Çin	245,7	27,0	663,4	5,9	55,8	997,8	%10,6
Rusya	122,9	349,6	98,5	32,0	37,2	640,2	%6,8
Japonya	242,6	69,7	105,3	71,3	20,5	509,4	%5,4
Almanya	127,2	74,3	84,6	37,3	5,9	329,4	%3,5
TOPLAM DÜNYA	3 522,5	2 282,0	2 397,9	610,6	592,1	9 405,0	100%

TABLO-2: Dünya Birincil Enerji Tüketiminde İlk Beş Ülke

2.4. Dünya Ham Petrol Rezervleri, Üretimi ve Tüketimi

2.4.1. Dünya Ham Petrol Rezervleri

Dünya Petrol Rezerv miktarlarını incelediğimizde en fazla petrole sahip bölgelerin Ortadoğu-Avrupa ve Avrasya Bölgesi (özellikle Hazar Havzası ile Arap

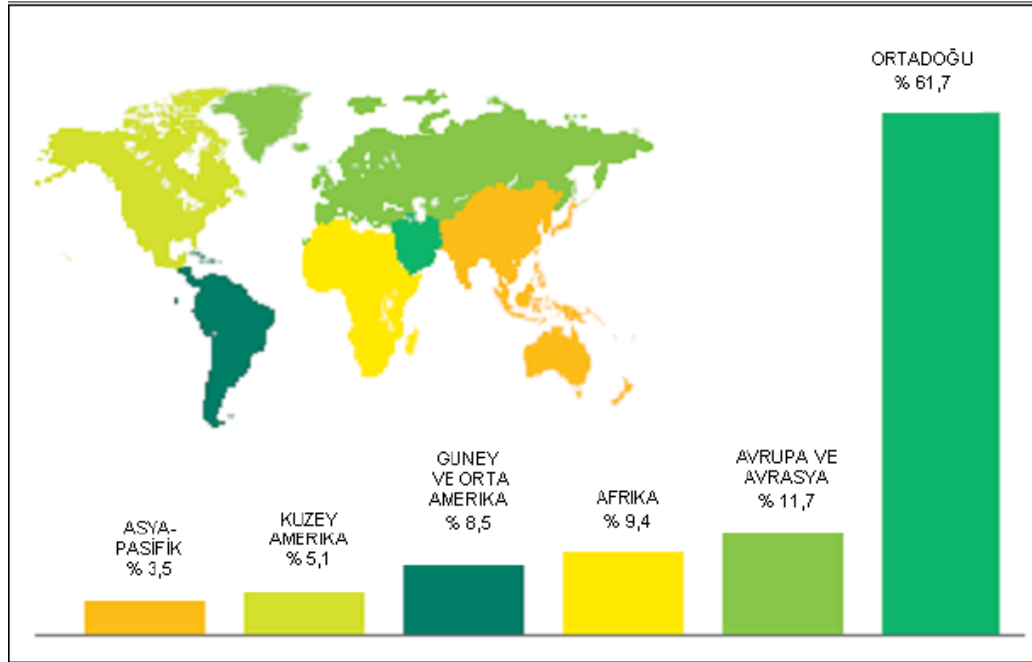
²¹ Cenk Pala "21.yy Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal gazın Yeri ve Önemi: "Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye" **Avrasya Dosyası**, Cilt:9, Sayı:1, s.10.

²² "International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 Paris, OECD/IEA,2004 s.59

²³ Karaosmanoğlu, "Enerjinin..."s.15.

Yarımadası bölümü) şeklinde sıralandığı görülmektedir. %61,7 oranı ile Ortadoğu diğer bölgelere göre en fazla ham petrol rezervine sahip bölge olarak görülmektedir.

²⁴ (Şekil-2)

ŞEKİL -2 : Dünyada Ham Petrol Rezervlerinin Dağılımı (Bölgelere Göre)²⁵

Dünyanın ispatlanmış petrol rezervlerinin ülkelere göre dağılımı ayrıntılı olarak incelendiğinde ilk sıraları Suudi Arabistan, Irak, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, İran, Venezuela, Meksika, Rusya Federasyonu ve ABD almaktadır. (Ek-2)

Ülkelerin sahip oldukları petrol rezervlerin ömürleri incelendiğinde ise; ABD'nin mevcut rezervlerinin ömrünün 11,1 yıl, Venezüella'nın 70,8 yıl, Kazakistan'ın 83,6 yıl, Rusya'nın 21,3 yıl, İran'ın 88,7 yıl, Irak ve Kuveyt'in 100 yıldan fazla, Suudi Arabistan'ın 67,8 yıl, BAE'nin 100 yıldan fazla, Libya'nın 66,5 yıl, Nijerya'nın 38,4 yıl ve Çin'in 13,4 yıl olduğu görülmektedir. (Ek-2)

“Dünyadaki enerji kaynakları öngörülen enerji talebindeki artışı karşılayabilecek durumdadır. Günümüzde petrol kaynakları halen yeterlidir ancak

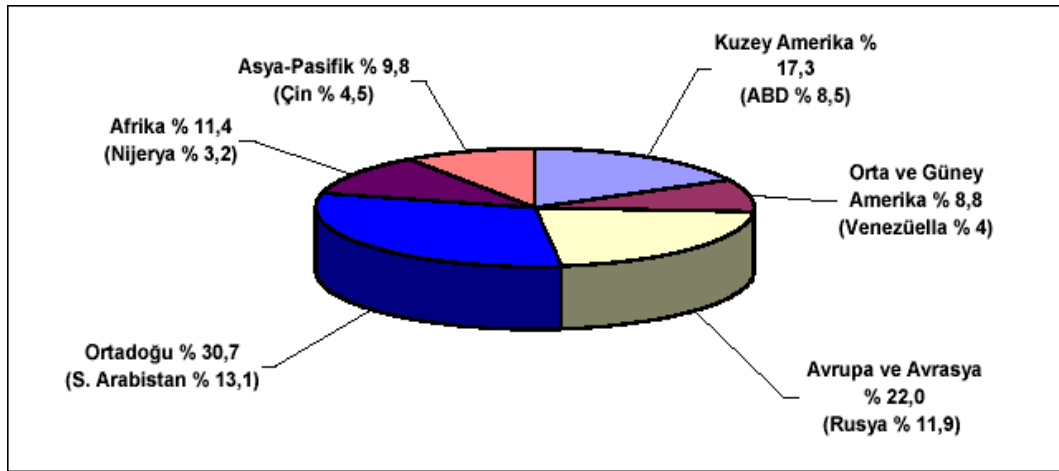
²⁴ Eralp Özil “Dünyadaki Stratejik Enerji Kaynakları ve Ulaşım Yolları”, **Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirisi**, Harp Akademileri Yayınları, 2004, s.41.

²⁵ BP Statistical Review Of World Energy 2005

2030 yılına kadar artacak petrol talebini karşılayabilmek için daha çok rezervin belirlenebilmesi gerekmektedir.”²⁶

2.4.2. Dünya Ham Petrol Üretimi

BP Statistical Review Of World Energy 2005 verilerine göre hazırlanan önemli petrol üreticisi ülkeler ve gerçekleştirilen üretim oranları Şekil-3’de incelendiğinde dünya ham petrol üretiminin % 30,7’sinin Ortadoğu’da gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bölgede ise en fazla üretici ülke ise % 13,1’lik oranla Suudi Arabistan’dır.²⁷

ŞEKİL-3: Dünya Ham Petrol Üretiminin Bölgelere Göre Dağılımı²⁸

2.4.3. Dünya Ham Petrol Tüketimi

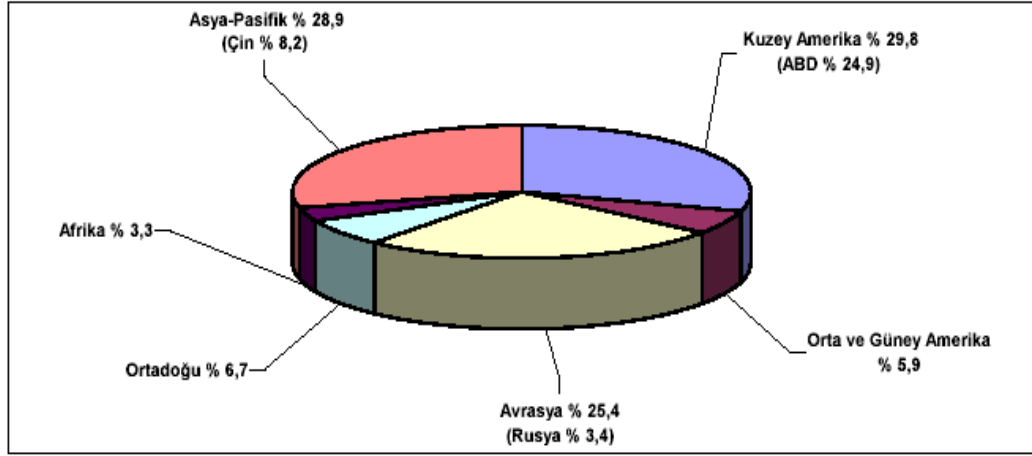
BP Statistical Review Of World Energy 2005 istatistiği verilerine göre dünyada ham petrol tüketiminin % 24,9’luk kısmının ABD’de gerçekleşmektedir.²⁹ Rezerv bakımından ilk sırada yer alan Ortadoğu’nun, toplam tüketim içindeki payı ise % 6,7 seviyesindedir.(Şekil-4)

²⁶ MGA 54. Müdahimleri, **Enerji...**, s.44.

²⁷ Nurettin Şirin, Suat Kara, M.Tamer Demir, **Kafkasya...**,ss.12-13.

²⁸ BP Statistical Review Of World Energy 2005

²⁹ Thomas Prugh, Christopher Flavin ve Janet L.Sawin, **Petrol...** s.126

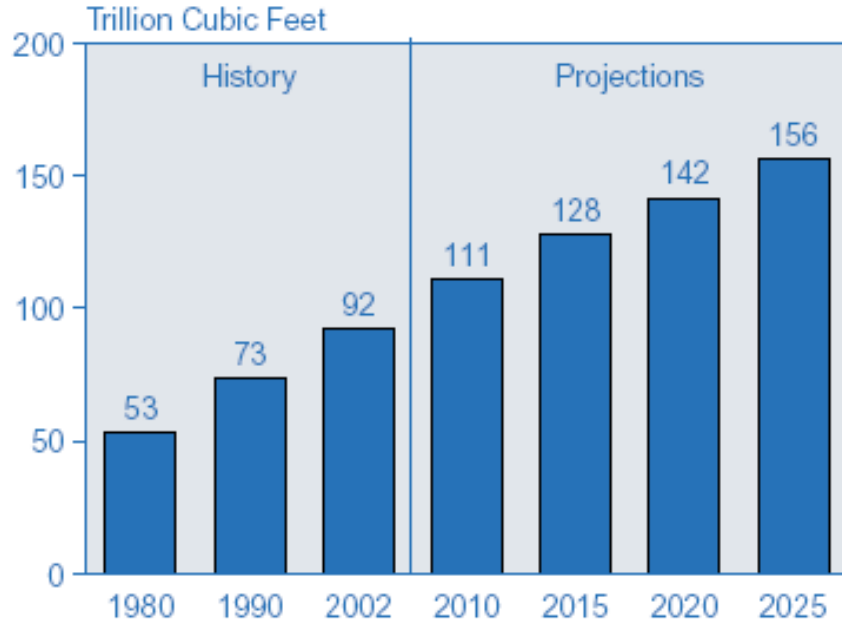

ŞEKİL -4 : Dünya Ham Petrol Tüketiminin Bölgelere Göre Dağılımı³⁰

2.5. Dünya Doğal gaz Rezervi ve Tüketimi

Sanayileşmenin arttığı ve modern yaşamın vazgeçilmez ögesi konumuna gelen konfor bilincinin yerleşmeye başladığı günümüzde, milenyum yakıtı olarak adlandırılan doğal gazın önemi gittikçe artmaktadır.³¹

1980 yılında 53 trilyon m³ olan dünya doğal gaz rezervinin 2010 yılında 111 trilyon m³'e yükseleceği tahmin edilmektedir.(Şekil-5)

ŞEKİL-5: Dünya Doğal gaz Rezervleri (2005)³²

³⁰ BP Statistical Review Of World Energy 2005

³¹ Özil , “Dünyadaki...”s.41.

³² International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 Paris, OECD\IEA,2005

Petrol zengini ülkelerin doğal gaz konusunda da şanslı olduğunu söylemek çok yanlış olmayacaktır. Doğal gaz rezervlerine sahip olan ülkeler incelendiğinde petrol rezervlerinin bölgelere dağılımındaki bir benzerlik görülmektedir. Doğal gazda da yine Orta Doğu ülkeleri anahtar Bölge olarak ön plana çıkmaktadır.³³

İspatlanmış dünya doğal gaz rezervleri incelendiğinde Doğal gaz açısından dünyada en zengin ülkeler *Tablo-3’de* gösterilmektedir. Buna göre dünya toplam rezervinin %27,8’lik bir kısmını elinde bulunduran Rusya başrolde yer almaktadır.

Doğal gaz ve petrol rezervlerinin Orta Doğu, Rusya ve bazı Türk Cumhuriyetlerinde toplanması, ABD’nin ve AB’nin bölgeye yönelik ilgisini ve Büyük Ortadoğu Projesinin temel amaçlarından birinin ne olduğunu net biçimde göstermektedir.³⁴

ÜLKE	REZERV MİKTARI (Trilyon Cubic Fit)	DÜNYA TOPLAM REZERVİ İÇİNDEKİ ORANI
Rusya	1,680	27,8
İran	940	15,6
Katar	910	15,1
Suudi Arabistan	235	3,9
Birleşik Arap Emirlikleri	212	3,5
ABD	189	3,1
Nijerya	176	2,9
Cezayir	161	2,7
Venezuela	151	2,5
Irak	110	1,8
Endonezya	90	1,5
Norveç	75	1,2
Türkmenistan	74	1,2

³³ Özil, “Dünyadaki...”,s.41.

³⁴ Barış Doster, “ABD’nin Irak’ı İşgali, Enerji Kavgası ve Türkiye”, **Jeopolitik Dergisi**, Yaz-2004, Sayı 11.

ÜLKE	REZERV MİKTARI (Trilyon Cubic Fit)	DÜNYA TOPLAM REZERVİ İÇİNDEKİ ORANI
Özbekistan	71	1,2
Kazakistan	66	1,1
Hollanda	65	1,1
Kanada	62	1,0
Mısır	57	0,9
Ukrayna	40	0,7
Malezya	29	0,5
20 Ülke Toplam Rezervi	5,391	89,3
Diğer Ülkeler	649	10,7
Toplam Dünya Rezervi	6,040	100

TABLO-3: Dünyada En Çok Doğal gaz Rezervine Sahip Ülkeler (2005 Yılı)³⁵

Doğal gazın ucuz ve pratik oluşu tüketimi etkileyerek artırmaktadır. Gelişmiş sanayiye sahip ülkeler, çevre konularında son dönemdeki hassasiyetleri de göz önünde bulundurarak enerji ihtiyacının büyük bölümünü doğal gazdan karşılamaya özen göstermektedirler. Doğal gaz kullanımının hızla artması nedeniyle stratejik enerji kaynağı olma konumuna geçmektedir. ³⁶

“Son 25 yıllık dünya doğal gaz tüketim tarihçesine bakıldığında, en büyük tüketim bölgelerinin Kuzey Amerika ve Eski SSCB olduğu, bu bölgeleri de Avrupa ve Asya Pasifik bölgelerinin takip ettiği görülmektedir.” ³⁷

³⁵ International Energy Agency, World Energy Outlook 2005 Paris, OECD/IEA,2005

³⁶ Pala “21.yy...”,s.10.

³⁷ MGA 54. Müdahimleri, **Enerji...**, s.51.

Sonuç

Bu bölümde enerjinin önemi, dünya enerji tüketimi ve yakıt türüne göre kaynakların dağılımı, dünya ham petrol ve doğal gaz rezervleri ve tüketim miktarları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıya çıkarılmıştır.

Dünyada sanayileşmenin ve teknolojinin gelişmesiyle birlikte enerjiye olan ihtiyaç giderek artmaktadır. Enerjinin elektrik, kömür, rüzgar, güneş, nükleer kaynaklar gibi çeşitleri olmasına rağmen günümüzde enerji deyince genel olarak petrolden ve doğal gazdan bahsetmek mümkündür. Dünyada petrol ve doğal gaz sınırsız miktarda değildir. Sınırlı ve yenilenemez bir maddedir.

2025 yılına kadar olan dönemde petrol ve doğal gaz talebinde artışın sürmesi ve dünya enerji talebinin esasını fosil yakıtlardan sağlaması beklenmektedir. Artan enerji talebinin karşılanması açısından önümüzdeki dönemlerde yeni ve yenilenebilir enerji kaynaklarından yapılan üretimlerde de artışların olacağı beklenmektedir.

Dünyadaki birincil enerji kaynaklarının yakıt türü açısından dağılımını incelediğimizde petrolün dağılım içindeki payının ağırlık kazandığı görülmüştür. Buna karşılık doğal gaz da gittikçe artan oranda kullanılmakta ve petrol gibi stratejik bir hammadde olma yolundadır. Petrol ve kömüre göre göreceli olarak daha temiz bir enerji kaynağı olması açısından doğal gazın özellikle yenilenebilir kaynakları kısıtlı olan ülkelerde tüketiminin ön plana çıkacağı sonucuna varılabilir.³⁸

Dünya enerji rezervleri, üretim ve tüketim yüzdeleri incelendiğinde dünya birincil enerji kaynaklarının rezervlerinin yeterliliği açısından bir sorun olmadığı, bilinen üretilebilir rezervlerin yaklaşık olarak; petrolde 40 yıl, doğal gazda 62 yıl, kömürde ise 216 yıl yetecek düzeyde olduğu sonucuna varılabilir.³⁹

Bu çerçevede; enerji kaynakları rezerv miktarı açısından dağılımı incelediğimizde mevcut rezervler açısından asıl sorunun, bu kaynakların, dünya yüzeyinde coğrafi anlamdaki eşitsiz dağılımından kaynaklanmakta olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Önümüzdeki dönemde de bu durumun süreceği dikkate alındığında enerji kaynaklarının bir bölgede yoğunlaşmasının piyasada düzensiz değişikliklere neden olabileceği değerlendirilmektedir.

³⁸ Pamir, “Enerji...”, s.71.

³⁹ A.Necdet Pamir, “Dünyada ve Türkiye’de Enerji, Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, **Jeopolitik Dergisi**, Güz-2003,Sayı 8.

Mevcut koşullarda enerji tüketimi sanayileşmiş ölkelerde düşerken gelişmekte olan ölkelerde de artacağı ve hatta yapılan öngörölere göre gelişmekte olan ölkelerin 2020 yılı dolaylarında sanayileşmiş ölkeleri geçeceği tahmin edilmektedir.⁴⁰

Bu bölümde yapılan araştırmalar sonucunda bazı istatistiği bilgiler elde edilmiştir. Buna göre dünya ham petrol üretiminin % 30,7'sinin Ortadoğu'da gerçekleştirilmekte olup bu bölgede en fazla üretici ölkeler ise % 13,1'lik oranla Suudi Arabistan'dır. Buna karşılık ham petrol tüketiminin % 24.9'luk kısmının ABD'de gerçekleştiği görölmektedir.

Doğal gazda ise dünya rezervinin %27,8'lik bir kısmını elinde bulunduran Rusya başrolde yer aldığı görölmüştür. Milenyum yakıtı olarak adlandırılan doğal gazın en büyük tüketim bölgelerinin Kuzey Amerika ve Eski SSCB olduğu, bu bölgeleri de Avrupa ve Asya Pasifik bölgelerinin takip ettiği görölmüştür.

Petrol ve doğal gaz rezervlerinin Orta Doğu, Rusya ve Hazar Havzasındaki bazı Türk Cumhuriyetlerinde toplanması, ABD'nin ve AB'nin bölgeye artan ilgisinin sebebini ortaya koymaktadır.

⁴⁰ Özil, "Dünyadaki..."s.41.

III.BÖLÜM

HAZAR HAVZASI'NIN GENEL ÖZELLİKLERİ VE ÜRETİM KONSORSİYUMLARI

3. 1. Hazar Denizi'nin Özellikleri

"Hazar Denizi'nin adı 5.yy ile 13.yy arasında Kafkasya ve Ukrayna bölgesinde kurulmuş olan Hazara Türk Devleti'nin isminden gelmektedir. Bölgedeki hakim konumları nedeniyle çevreledikleri büyük su kütlesi bugün Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi, Arapça ve Fars dillerinde "Hazar Denizi, Bahr-ül Hazar, Deryay-ı Hazar" olarak geçmektedir. Batı dillerinde ise "Caspian Sea" olarak isimlendirilmektedir."⁴¹

"Hazar; dünyanın kapalı olan en büyük su kütlesidir." (Amerika'daki büyük göllerden ve Doğu Afrika'daki Victoria Gölü'nden de büyüktür.)⁴² Büyüklüğünden dolayı da deniz olarak anılmaktadır.⁴³ Ortalama 1.030 km. uzunluğa, 196 ile 435 km. arası genişliğe sahiptir.⁴⁴ Hazar Denizi'nin en derin kısmı 1098 m., ortalama derinliği 180m.dir. Volga ve Don nehirlerinin kollarına eklenen kanallar aracılığıyla Karadeniz ve Baltık Denizi'ne bağlanmıştır. Toplam kıyı uzunluğu 7.000 km., su yüzey alanı 424.300 km² ⁴⁵, toplam su kütlesi yaklaşık 78.700 km³ dir.⁴⁶

1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran arasında kalan Hazar Denizi; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri ile birlikte beş kıyıdaş devlet arasında kalmıştır. Bu yeni haliyle Hazar Denizinin çevresinde Rusya Federasyonu, Kazakistan, İran, Türkmenistan ve Azerbaycan bulunmaktadır. Fakat Hazar'ın kıyısında bulunan bu devletler arasındaki çıkar çatışmaları nedeniyle, herhangi bir okyanusa ve açık denize doğrudan çıkışı olmayan Hazar'ın göl mü deniz mi olduğuna dair bir uzlaşma sağlanamamaktadır.

"Hazarın statüsü konusunda kesin bir görüş bulunmamakla birlikte yaygın olarak 3 önemli görüş kabul görmektedir. Bunlara göre hazar;

⁴¹ Meftun Metin **Politik ve Bölgesel Güç-Hazar**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık,2004 s.15.

⁴² Metin, **Politik...**,s.19.

⁴³ Aydın, **Orta Asya...**,s.71.

⁴⁴ Metin, **Politik...**,s.19.

⁴⁵ Türker Altan "Tükenmiş Bir Çevresel Miras Orta Asya'da Sınır ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi" **Avrasya Etüdleri**, İlkbahar 1995, Cilt:2, Sayı:1s.42

⁴⁶ Osman Nuri Aras **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, DER Yayınları, 2001, s.5.

Deniz olarak kabul edilirse, sahildar devletler; karasularını, 200 mil'e varan münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlıklarını ilan edebilecekler ve petrol ve/veya doğal gaz hattı kıta sahanlığı kullanan devletten izin almak şartı ile çekilebilecektir.

Göl olarak kabul edilirse, eşit kullanım söz konusu olacaktır. Hazar'a kıyısı olan devletler göl yatağı ve su alanlarını eşit olarak paylaşarak sahip oldukları alanlarda her türlü hükümler hakkına sahip olacaklardır. Rusya ve İran bu görüşü desteklemektedir. Çünkü kendi sektörlerinde petrol ve doğal gaz olmayan (Hazar Denizi Kıyılarında) bu iki ülke bu şekilde diğer devletlere ait enerji kaynaklarından istifade edebilecektir.

Kendine özgü jeopolitik yapısı olduğu kabul edilirse, bu durumda Hazar'ın kendine özgün jeopolitik yapısının olması ve özelliklerinin farklılığı nedeniyle mevcut uluslararası hukuk normlarından ayrı değerlendirilmesi gerekmektedir.”⁴⁷

Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin Hazar'ın statüsü konusunda uzlaşamamaları birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Bu durum Hazar enerji kaynaklarını batı pazarlarına ulaştırmak isteyen yeni bağımsız devletlerin geliştirdikleri Hazar geçişli boru hattı projelerini olumsuz etkilemekte ve Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığın devam etmesine neden olmaktadır.

3.2. Hazar Bölgesi Petrollerinin Tarihi

Hazar bölgesinde petrolün varlığıyla ilgili kayıtlar 13.yy kadar uzanmaktadır. Marco Polo, “Seyahatlar” adlı kitabında 1271-1273 tarihinde ziyaret ettiği K.İran'ı anlatırken, “neftin” Bakü'de o zamanın koşullarına göre ticari bir ölçekte işletilmekte olduğunu⁴⁸ çıkarılan petrolden aydınlanma ve tedavi amaçlı⁴⁹ faydalandığını ve Bakü'deki bu ticaretin büyüklüğünden ne kadar etkilenmiş olduğunu kayda geçmiştir.

Günümüzden tam üç yy. önce, Bakü'nün kuru topraklarından sızan tutuşabilme özelliğine sahip bu garip madde, deriden keselerle develere yüklenip tüm Kafkasya boyunca uzaklara taşınmıştır.⁵⁰

⁴⁷ Sinan Oğan, “Hazar'da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası**, Yaz 2001, Cilt:7, Sayı:2, s.153.

⁴⁸ Cenk Pala “Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye” **Avrasya Dosyası**, Kış-2001, Cilt:7, Sayı:4, s.231

⁴⁹ Aras, **Azerbaycan'ın...**,s.5.

⁵⁰ “Bakü Petrollerinin Tarihi” <http://www.btc.com.tr/tarih.html> 27.12.2005

Azerbaycan, dünyada petrol endüstrini ilk kuran ülkeler arasındadır. Bir endüstri olarak ilk petrol üretimi 1848 yılında Bakü’de başlamış ve ilerleyen yıllarda yavaş yavaş gelişmiştir. 1872 yılına kadar Apşeron yarımadası tekelinde ve Rus hükümeti kontrolünde petrol üretimine devam edilmiştir.⁵¹

1873 yılında ilk rafineriyi kurarak Bakü’deki petrol endüstrisine adım atan İsveçli Nobel kardeşler bölgede petrol endüstrisinin gelişmesinde teknik yeniliklerin öncüsü olmuşlardır.⁵² Robert Nobel, Hazar denizi kıyılarında ilkel yöntemlerle petrol çıkarıldığına şahit olmuş ve petrol sevdasına düşerek burada bir rafineri satın almıştır. Daha sonra Ludwing Nobel’de Bakü’ye gelmiş ve iki kardeş beraber Nobel Kardeşler Petrol Şirketini kurmuşlardır. Nobel kardeşler Bakü’nün petrol kralları olmuşlar, 1980’lerin sonuna doğru Rus ham petrollünün 23 milyon varilini üretmeye başlamışlar ki bu miktar Amerikan üretiminin beşte dördünden fazlasına denk gelmektedir.⁵³

1901 yılında, bu bölgedeki petrol üretimi dünya üretiminin yarısını karşılar hale gelmiştir. Ancak bu yıllarda Bakü petrol endüstrisi, Stalin, Vorosilov ve Kalinin gibi Bolşevik liderlerin eğitim yeri olmuştur. 1903 yılında Bakü’de Stalin’in liderlik ettiği petrol işçilerinin grevi ülke genelinde bir greve dönüşmüş, bu kriz zorluklarla atlatılmıştır. 1904 Aralık ayında Bakü petrol işçileri yeni bir grev başlatmış ve Çarlık Hükümeti bunu silahla bastırmıştır. 1905 Eylül-Ekim aylarında başlatılan grev isyana dönüşmüş daha sonra 1917’de gerçekleşecek olan Bolşevik ihtilalinin ilk provası yapılmıştır.⁵⁴ Bu isyan da silahla bastırılmıştır. Böylece Azerbaycan petrol endüstrisi, bir imparatorluğun yıkılması ve yerine 70 yıl dünya siyasetinde kalacak dev bir sosyalist imparatorluğun kurulmasında ilk ateşin yakıldığı merkez olarak dünya siyasetinde de önemli bir rol oynamıştır.⁵⁵

1905 devriminde Bakü’nün birçok petrol kuyusu tahrip edilmiş, şehir yıkıcı saldırılara maruz kalmıştır. 1905 yılında yaşananlar, Petrol Endüstrisinde Nobel

⁵¹ R.Hrair Dekmejian, Havan H.Simonian.**Troubled Waters: The Geopolitics of The Caspian Region**, London, Publisted By I.B Tauris –2001. p.15

⁵² Niyazi Acun **Dünya Petrol Tarihi ve Türk Petrolü**, İstanbul, Şaka Matbaası, 1949, s.47.

⁵³ Lutz Kleveman **Yeni Büyük Oyun**, (Çev.Hür Güldü), İstanbul, Everest Yayınları 2004, s.17.

⁵⁴ Bilgin, **Avrasya...**,s.120.

⁵⁵ Cenk Pala “Bakü –Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinin Hazar Bölgesi ve Türkiye Açısından Önemi” <http://www.ir.metu.edu.tr/conf2002/papers/pala.pdf>. 02.01.2006

Kardeşlerden sonra yer alan Rothschild'leri bazı önemli kararlar almaya sevk etmiş ve grevler, ihtilaller, katliamlarla sarsılan bu ülkedeki petrol yatırımlarını satmaya karar vermişlerdir. Bu amaçla “1911’de Rothschild’ler, Rus Petrol Teşkilatı’nın tamamını satmak üzere Royal-Dutch-Shell’le pazarlıklara başlamışlar ve anlaşmaya varmışlardır. 1912 yılında Royal Dutch-Shell, Rothschild'lere olan borcunu hisse senedi ile ödemiş ve böylece Rothschild'ler yeniden en büyük hissedar olmuşlardır.”⁵⁶

Nobel'ler, Rothschild'ler, Royal Dutch-Shell açısından muazzam servetlere ve büyük güce kaynaklık eden Bakü, tüm olumsuzluklara rağmen önemli bir petrol kaynağı olma konumunu muhafaza etmiş, ayrıca dünya savaşlarının hedef, strateji ve program açılımlarında kilit önemini korumuştur.⁵⁷

1.Dünya Savaşına hazırlanan tarafların stratejik planları arasında petrol yataklarına hakim olmaya yönelik hedefler ve buna paralel olarak Musul, İran ve Azerbaycan'ın ele geçirilmesi de yer almıştır.

“1.Dünya Savaşı sona ererken Kafkasya'daki uluslararası rekabet henüz sonuçlanmamıştır. Yüzyılın ilk çeyreğinde dünyanın bilinen en önemli petrol yataklarının yer aldığı Bakü'deki petroleri ele geçirmek için süren bu mücadelede, zamanın hegemon devleti olan Britanya İmparatorluğu, Bolşevik yönetimi, Osmanlı ve Almanya yer almıştır.”⁵⁸

Savaş sırasında gerçekleşen devrimle başa geçen Bolşevikler için amaç diğer devletlerle aynı yöneydi. Mayıs 1918'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın kontrolünü sağlamak ve Bolşevik yönetimin enerji ihtiyacını önemli ölçüde karşılayabilecek olan Bakü petrollerini ele geçirme isteği bulunuyordu.⁵⁹

“1940 ve 1941 yıllarında yüzyıllardır kullanılmakta olan Bakü petrol bölgesinin en yüksek çıkarım değerleri elde edilmiştir. Petrol endüstrisinin coğrafyası da fark edilebilir derecede değişmiştir.” Petrol arazileri daha derin seviyelere ulaşmış ve 1949 Kasım'ında Hazar Denizi'ndeki ilk kuyudan petrol elde edilmiştir.⁶⁰

⁵⁶ Suat Parlar **Barbarlığın Kaynağı Petrol**. İstanbul, Anka Yayınları 2003, ss.68-69.

⁵⁷ Parlar, **Barbarlığın...**ss.68-69.

⁵⁸ Emin Gürses **Kafkasya'da Uluslararası Rekabet**, Avrasya Dosyası, İlkbahar-2001 Cilt-7, Sayı-1, s.251.

⁵⁹ Gürses, **Kafkasya'da...**,s.253.

⁶⁰ Rasul Govliev **Petrol ve Politika**, İstanbul, Medyatek Yayınları 1997, s.37.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinden Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen sürede dış dünyaya kapalı, komünist idare altında bulunan tüm Sovyet alanları gibi Hazar ve Hazar enerji kaynakları da bir bekleme dönemine girmiştir. Sovyetler Birliği'nin yeterli teknolojiye sahip olması ve 1980'li yıllarda yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüşler nedeniyle Hazar Havzası'na gereken yatırımlar yapılamamıştır.

II.Dünya Savaşı'ndan sonraki en önemli olaylardan biri Sovyet petrol üretimi ağırlık merkezinin yer değiştirmesi olmuştur. Bu merkez, Hazar Denizi kıyılarındaki Bakü'den 1500 Km. kuzeyde çok defa “ikinci Bakü” diye adlandırılan Volga ve Ural dağları arasındaki bölgeye geçmiştir.⁶¹

1991 yılında Orta Asya'da etkin hakim güç olan SSCB'nin dağılması sonrasında Hazar Havzası'nda beş yeni Türk Cumhuriyeti'nin ortaya çıkması ve bu ülkelerin sahip oldukları büyük ve çok önemli enerji kaynaklarını acil ihtiyaç duydukları ekonomik kaynaklara çevirmek için hamleler yapmaları “Büyük Oyun” olarak isimlendirilen tarihi mücadelenin yeniden başlamasına temel teşkil edilmiştir.⁶²

19.yy'daki Büyük Oyun; İngiltere ve Rusya arasındaki Kafkaslardan Basra'ya kadar hakimiyet kurmayı ve İran'daki petrol kuyularını ele geçirmek amacıyla yapılırken, ⁶³ bugün oynanan ikinci büyük oyunda ise ev sahipleri bağımsızlıkları yeni kazanan beş Türk Cumhuriyeti, oyuncular ise ABD, AB, Rusya Federasyonu'nun yanı sıra Türkiye ve İran gibi yakın çevredeki ülkelerdir. Ödül ise Orta Asya enerji kaynakları olarak belirlenmiştir.”⁶⁴

Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra Kafkasya, Hazar ve Orta Asya bölgelerinin yeni sınırları;

* Kafkasya; Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan ile Rusya Federasyonu'na bağlı Özerk Cumhuriyetler,

* Hazar Denizi kıyısında ise, Rusya Federasyonu ve İran'dan sonra artık yeni bağımsız Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan olarak belirlenmiştir.

⁶¹ Kocaoğlu, **Petro-Strateji...**,s.95.

⁶² Haktan Birsel “Hazar Enerji Havzasının Dünya Hakimiyeti Mücadelesindeki Rolü”, **2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi**, sayı:53, 15 Eylül 2005, s.18.

⁶³ Savaş Yanar **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç; Kafkasya**, İstanbul, IQ Kültür-Sanat Yayınları, 2002, s.133.

⁶⁴ Birsel, “Hazar...” ,s.18.

* Orta Asya bölgesine baktığımızda ise Kazakistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan karşımıza çıkmaktadır.

Soğuk savaş dönemindeki ittifakların netliği dönemi bittikten sonra gerek ABD ve gerekse Orta Doğu ülkeleri daha karmaşık bir durumu takip etmek zorunda kalmışlardır.⁶⁵ Diğer yandan, bölge dışı güçlerin bu mücadele sahası içinde 3 önemli “Bölgesel Güç” ortaya çıkmıştır. Bunlar Rusya, Türkiye ve İran’dır. Rusya Federasyonu bölgeye iki istikametten (Kafkaslar ve Kazakistan), İran iki istikametten (Azerbaycan ve Türkmenistan), Türkiye ise Azerbaycan üzerinden Orta Asya’ya yönelmeye çalışmaktadır. Bu istikametlerin dikkat çeken tarafı, büyük ülkelerin birbirlerinin “ayaklarına basmamaya” gösterdikleri özene karşılık, bölgesel güçlerin hareket istikametlerinin kesiştiği, hatta birbirlerine karşı olduklarıdır.⁶⁶

Bağımsızlıklarını kazanan Hazar Havzası ülkeleri için ilk yıllarda her ne kadar zengin enerji kaynaklarına sahip olsalar da petrol ve gaz ihraç yollarının Rusya Federasyonu toprakları üzerinden geçmesi nedeniyle siyasi bağımsızlığın ekonomik bağımsızlıkla desteklenmesi mümkün olmamıştır.⁶⁷ Ekonomik bağımsızlık kazanılmaksızın tam anlamıyla bir siyasi bağımsızlıktan söz edilemeyeceğinin bilincinde olan Türk Cumhuriyetleri ekonomik bağımsızlıklarını kazanabilmek için ellerindeki tek kozun sahip oldukları enerji rezervleri olduğunun farkındadırlar.⁶⁸

Hazar Havzası ülkeleri için bağımsızlıktan geçen yol kendi başlarına altından kalkamayacakları enerji zenginliklerini geliştirme işinin yabancı yatırımlarla desteklenmesini sağlamak, bununla bağlantılı olarak da serbest piyasa ekonomisi kurallarını yürürlüğe koymak olmuştur. Bu dönemde süper güç ABD’nin “Önce Rusya” olarak adlandırılan Rusya’nın menfaatlerine öncelik veren politikası Hazar ülkeleri için ümit kırıcı olmuştur.

“Zengin hidrokarbon kaynaklarını, Rusya üzerinden olmayan yollarla ve boru hatları ile uluslararası pazara arz etmeye çalışan bu ülkeler, ABD’nin yanı sıra

⁶⁵ Erol Bilbilik, **Amerikan Kuşatması**, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s.105.

⁶⁶ Kemal Yavuz, “Kafkaslar ve Orta Doğu’daki Son Gelişmeler Paralelinde Askeri Durum ve Genel Politikomiliter Değerlendirme”, **Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998**, İstanbul, Harp Akademileri Basın Evi, s.223.

⁶⁷ Cenk Pala, “Kafkas Boru Hattı Oyununda Yeni Perde: Rusya ve İran’ın Muhtemel Tepkileri Üzerine Bir Deneme” **İktisat İşletme ve Finans**, Haziran 2000, s.39.

⁶⁸ Kadir Dikbaş, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, s.75.

*yatırımcı şirketlerin (Kazakistan’da Chevron, Mobil...vb; Azerbaycan’da BP-Amoco, Exxon, Unocal...vb.) de Rusya’yı gücendirmemeye büyük özen gösteren stratejileri karşısında, cesaretlerini çoğu zaman yitirmişlerdir.”*⁶⁹

1990’lı yılların başından itibaren ABD Dışışleri Bakan Yardımcısı Strobe Tolbott’un öncülüğünde geliştirilen “Önce Rusya” politikası 1995’li yıllara gelindiğinde yerini enerji güvenliği ve arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi düşüncesiyle oluşturulan “Çoklu Boru Hatları” ve “Doğu-Batı Enerji Koridoru” düşüncesine bırakmıştır.⁷⁰

Soğuk savaş dönemi sona erinceye kadar, diğer ülkelerin kullanımına açık olmayan hazar havzası enerji kaynakları Sovyetler Birliği’nin dağılmasıyla artık dünyanın ilgisini çekmeye başlamıştır. Hazar petrol kaynaklarının uluslararası şirketlere açılması şirketler ve bağlı oldukları devletler arasında bir rekabet ortamı yaratmış, yapılan yatırımlar ise yeni bağımsız Hazar Havzası ülkelerine mali kazanç sağlamaya başlamıştır.

“Batılı şirketler ilgilerini 1993-1994’de Kazakistan’a 1994-1997’de Azerbaycan’a ve 1997-1999’da Türkmenistan’a kaydırmışlardır. 1994-1998 yılları arasında 13 ülkeden 24 şirket hazar bölgesinde çeşitli sözleşmeler imzalamışlardır.” Bölgeye gelen yüzlerce şirket arasında AMOCO, Chevron Texaco, Exxon Mobil, British Petroleum, Royal Dutch/Shell, Fransız Elf, İtalyan Agip, Norveçli Statoil, Rus Lukoil ve Çin’den Ulusal Petrol A.Ş. (CNPC) gibi dünyanın önde gelen enerji şirketleri bulunmaktadır.⁷¹

Böylelikle batılı şirketler tarafından buradaki zenginliğin farkına varılması ve dünya pazarlarına ulaştırılmasının mümkün olduğunun anlaşılması ile Hazar Havzası ve çevresindeki enerji kaynaklarından daha çok bahsedilir olmuştur.

⁶⁹ A.Necdet Pamir **Bakü-Ceyhan Boru Hattı Orta Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun**, Ankara, Asam Yayınları, 1999, s.23.

⁷⁰ Emre Engür, “Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğal gaz ile Tamamlanıyor”, **Avrasya Dosyası Enerji Özel**, Asam Yayınları, Bahar 2003, Cilt:9, Sayı:1.s.43

⁷¹ Ahmet Raşid **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun**, Everest Yayınları, 2001, s.235.

3.3. Hazar Havzası Petrol ve Doğal gaz Rezervleri

Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bölge hinterlandında yer alan Özbekistan Hazar bölgesindeki temel enerji üreticileridir.⁷²

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile bölgenin enerji potansiyeli üzerine başlayan tartışmalarda, Azerbaycan'ın, "Kafkasya'nın Kuveyt'i", Kazakistan'ın "İkinci Suudi Arabistan" olduğu iddia edilmektedir.⁷³

Hazar Denizi bölgesindeki enerji kaynaklarının önemli bir kısmı geliştirilmemiş olup, bölgenin büyük bir kısmında henüz araştırma dahi yapılmamıştır. Bunun en önemli sebebi, Sovyet hakimiyeti dönemindeki mevcut teknolojinin yetersizliği ve bu enerji sahalarının batıya kapalı yapısında yatmaktadır.⁷⁴

Bölge rezervleri incelendiğinde ise büyük bir kısmının hazar denizi altında olduğu görülmektedir. *"Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin çoğu, Kazakistan ve Türkmenistan'ın ise toplam petrol rezervlerinin %30-%40'ı Hazar Denizi suları içinde yer almaktadır. Buna bir de Hazar'a kıyısı olan ülkelerdeki petrol sahalarını da eklediğimizde bölgenin önemi açıkça karşımıza çıkmaktadır."*⁷⁵

3.3.1. Hazar Havzası Petrol Rezervleri

Hazar bölgesinin petrol rezervleri üzerinde kesin ve net bir rakama ulaşılamamıştır. ABD Enerji Bakanlığının (EIA) verilerine göre Hazar bölgesinin kanıtlanmış petrol rezervleri 17,2-71,7 milyar varil arasında gösterilmektedir. Olası rezervlerle birlikte bu rakamın 203,2-257,7 milyar varil olacağı değerlendirilmektedir.⁷⁶ (Tablo-4)

⁷² Pala "21.yy..."s.15.

⁷³ Ersegül B.Ünüvar, "Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı" **Stratejik Öngörü**, Tasam Yayınları, s.105.

⁷⁴ Kona, **Ortadoğu...**, s.197.

⁷⁵ Gökhan Yardım **Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğal gazları ile ilgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri**, İstanbul, Harp Akademileri Yayınları, 2000 s.3

⁷⁶ ABD Enerji Bakanlığı, "Caspian Sea Region" <http://www.eia.doe.gov/cabs/caspian.html>. 24.02.2006

ÜLKELER <i>(Milyar/ Varil)</i>	İSPATLANMIŞ PETROL REZERVİ		OLASI PETROL REZERVİ	TOPLAM	
	Düşük	Yüksek		Düşük	Yüksek
AZERBAYCAN	7	40	32	39	72
İRAN*	0,1		15	15,1	
KAZAKİSTAN	9	29	92	101	121
RUSYA*	0,3		7	7,3	
TÜRKMENİSTAN	0,55	1,7	38	38,55	39,7
ÖZBEKİSTAN	0,3	0,59	2	2,3	2,59
TOPLAM	17,2	71,7	186	203,2	257,7

* Sadece Hazar Havzasındaki değerler dikkate alınmıştır.

TABLO-4: Hazar Havzası Petrol Rezervleri (İspatlanmış, Olası ve Toplam)⁷⁷

Ortadoğu petrolü ile kıyaslandığında ise geliştirme ve taşıma maliyetlerinden, pazardaki lojistik konumuna kadar çeşitli dezavantajları olan Hazar petrolü⁷⁸, gerek bu önemli potansiyeli ve gerekse 11 Eylül 2001 olayları sonrasında enerji güvenliği konusundaki endişelerin doğurduğu alternatif kaynak arayışlarına bağlı olarak, daha önce öngörüldüğünden çok daha fazla önem kazanmaktadır.⁷⁹

Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan Hazar'daki enerji kaynakları bakımından Rusya ve İran'a göre daha avantajlı konumdadırlar.⁸⁰ Rusya Federasyonu ve İran çok zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olmasına rağmen Hazar'daki petrol ve doğal gaz kaynakları diğer Türk Cumhuriyetleri'ne göre

⁷⁷ ABD Enerji Bakanlığı, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian> 25.12.2005

⁷⁸ Ünüvar, "Yeni...", s.106.

⁷⁹ A.Necdet Pamir "Pastanın En Cazip Dilimi", **National Geographic**, Şubat-2002, s.154.

⁸⁰ Birsell, "Hazar..."s.21.

yok denecek kadar azdır.⁸¹ (Tablo-5) Rusya ve İran oyun dışında kalmamak için Hazar Havzasına yönelik geliştirilen her projenin içinde yer alarak bu açığını kapatma girişimlerinde bulunmaktadır.⁸²

ÜLKE Bin Varil/Gün	1992	2000	2004	2010	
				Düşük	Yüksek
AZERBAYCAN	222	309	319	789	1290
İRAN*				N/A	
KAZAKİSTAN	529	718	1.221	748	2400
RUSYA*	0	0	0	200	
TÜRKMENİSTAN	110	157	260	475	1000
ÖZBEKİSTAN	66	152	150	225	1000
TOPLAM	927,3	1.335,9	1.950,2	2.437	5.890

* Sadece Hazar Havzasındaki değerler dikkate alınmıştır.

TABLO-5: Hazar Havzası Petrol Üretimi⁸³

1999-2020 yılları arasında gerçekleşen ve muhtemel Hazar Bölgesi ham petrol üretim ve ihracat rakamları ayrıntılı olarak Ek-3'deki tabloda incelenmiştir.

3.3.2. Hazar Havzası Doğal gaz Rezervleri

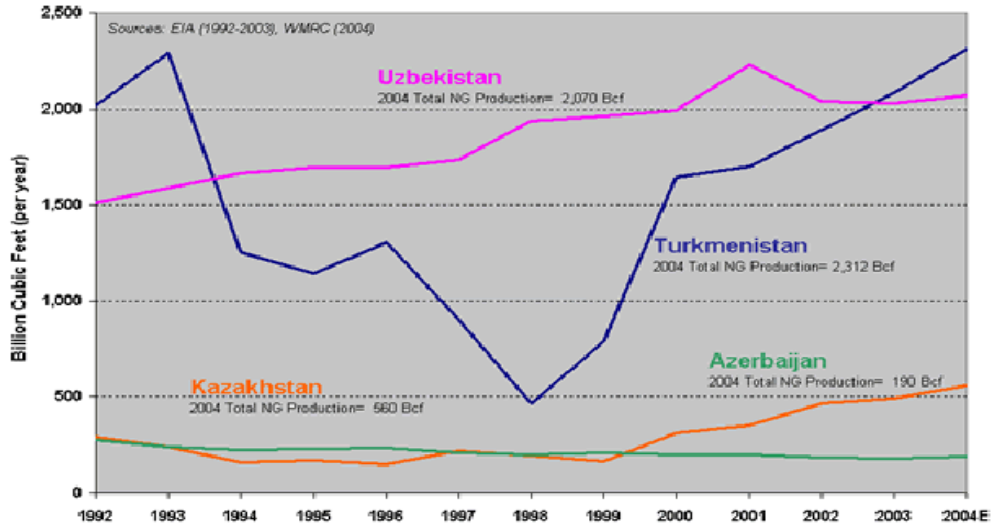
Bölge doğal gaz rezervleri; dünyada artan talep açısından değerlendirildiğinde çok önemli bir kaynak haline gelmiştir. “Hazar Havzası rezerv rakamları en önemli 4 ülke olan Azerbaycan, Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan rezervlerinden oluşmaktadır. Hazar Dörtlüsü olarak da adlandırılan bu

⁸¹ Oğan, “Hazar’da...”, s.160.

⁸² Pala, “Kafkas...”, s.39.

⁸³“ABD Enerji Bakanlığı” http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/images/caspian_balances 25.12.2005

ülkelerin doğal gaz rezervlerinin 6,5-18 trilyon m³ olduğu tahmin edilmektedir. Bu rakamlar dünya doğal gaz rezervlerinin %5-12'sine tekabül etmektedir.”⁸⁴

ŞEKİL-6: Hazar Havzası Doğal gaz Rezervi⁸⁵

1999-2020 yılları arasında gerçekleşen ve muhtemel Hazar Bölgesi doğalgaz üretim ve ihracat rakamları ayrıntılı olarak Ek-4'deki tabloda incelenmiştir.

3.4. Hazar Havzası Ülkelerinin Petrol ve Doğal gaz Rezervleri

3.4.1. Azerbaycan

“Azerbaycan Türkiye'nin kuzeydoğu kesiminde, Hazar denizine kıyısı olan Türk Cumhuriyetlerinden birisidir.”⁸⁶ Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle uluslararası alanda önemi giderek artmış ve bu nedenle batı dünyasının ilgisini çekmeyi başarmıştır.⁸⁷ Azerbaycan Kafkasya'da en fazla petrole ve doğal gaz rezervine sahip ülke konumundadır.⁸⁸

Ülkenin ispatlanmış petrol rezervleri ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre 7-13 milyar varildir. Petrol üretim, tüketim ve ihracatı ise Şekil-7'de incelenmiştir.

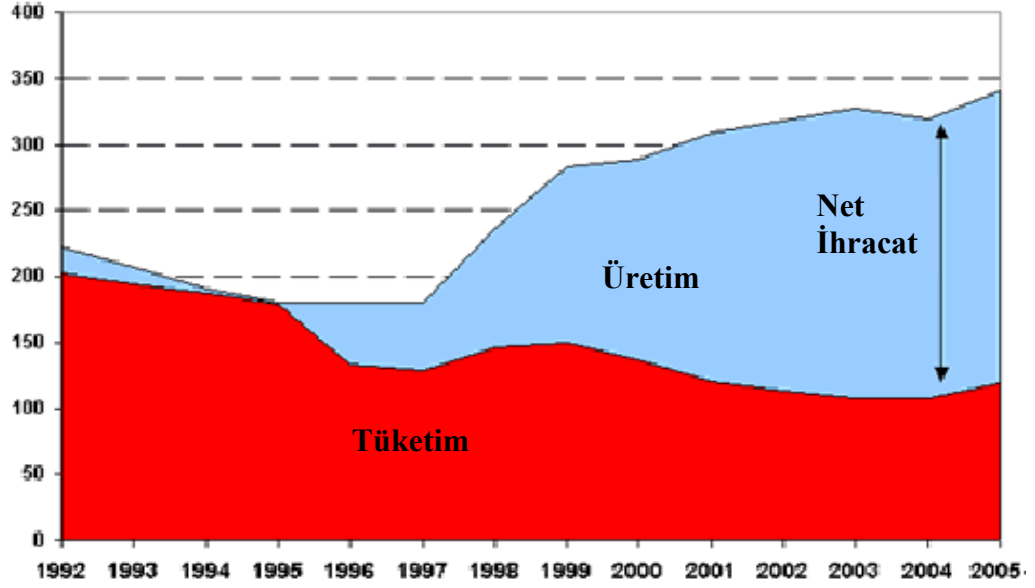
⁸⁴ Pala “Hazar...”, s.234

⁸⁵ “ABD Enerji Bakanlığı”, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Caspian/NaturalGas.html> 25.12.2005

⁸⁶ Aydın, *Orta Asya*..., s.50

⁸⁷ İsa Ögdür, “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nde Bütünleşme ve İran'ın Bölge Politikası”, *Stratejik Öngörü*, TASAM Yayınları, s.94

⁸⁸ “Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration”
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 25.12.2005

ŞEKİL-7: Azerbaycan Petrol Üretim ve Tüketimi (Bin Varil/Gün)⁸⁹

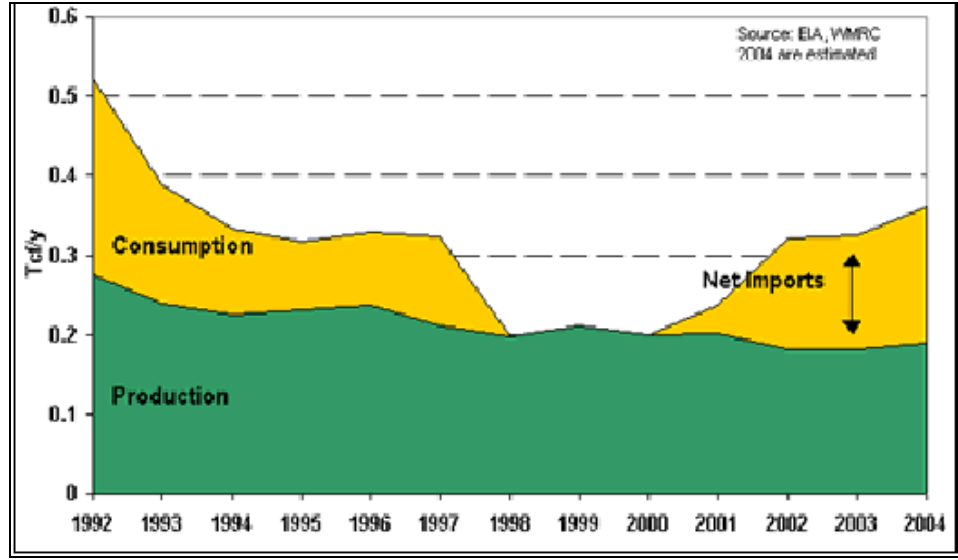
Azerbaycan'ın petrol işleme kapasitesi, çıkardığı petrolün üzerinde olduğundan ham petrol ithal etmekte ve rafine edilmiş petrol ürünleri ihraç etmektedir.⁹⁰

Ülkenin doğal gaz rezervleri incelendiğinde ise; ABD Enerji Bakanlığı ve BP verilerine göre 0.85 trilyon m³ doğal gaz mevcuttur. Ancak, son yıllarda geliştirilen, ülkenin en büyük gaz rezervini içeren Şahdeniz sahasında üretilebilir gaz rezervi ise 400 milyar m³'dür.⁹¹ Azerbaycan'ın doğal gaz üretim, tüketim ve ihracatı ise Şekil-8'de gösterilmiştir.

⁸⁹ "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration"
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 25.12.2005

⁹⁰ Aydın, Orta Asya..., s.50

⁹¹ Ögdür, "Orta Asya...", s.93

ŞEKİL-8: Azerbaycan'ın Doğal gaz Üretimi ve Tüketimi⁹²

3.4.2. Kazakistan

Eski Sovyetler Birliği'nin en büyük enerji üreticisi olan Kazakistan önemli ölçüde petrol ve doğal gaz yataklarına sahiptir.⁹³ Eski Sovyetler Birliği arasında petrol üretiminde ikinci, doğal gaz üretiminde ise üçüncü sırada yer almaktadır.⁹⁴

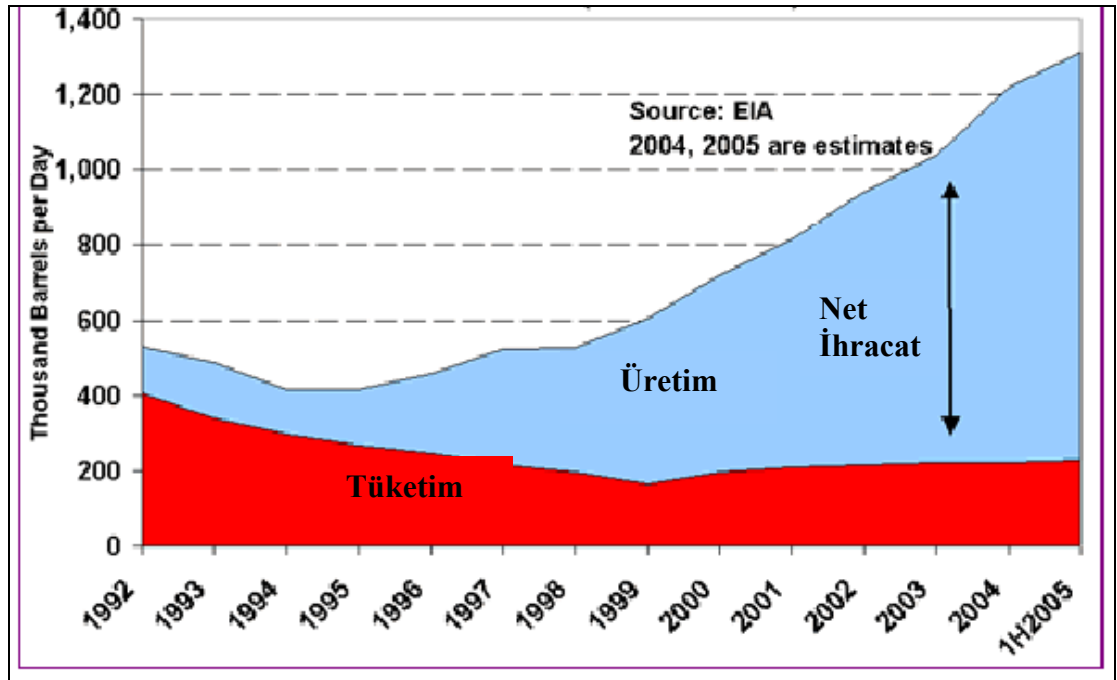
Kazakistan'ın tahmini üretilebilir petrol rezervleri 9-17.6 milyar varil arasındadır. ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre 2004 yılı günlük ortalama üretimi 1.120.000 varil olarak gerçekleşmiştir. Bu rakamın 2020 yılına kadar 4 milyon varil/gün seviyesine çıkacağı hesaplanmaktadır.⁹⁵ Ülkenin petrol üretimi-tüketimi ve net ihracatı Şekil-9'da gösterilmiştir.

⁹² "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 27.12.2005

⁹³ "BOTAŞ: Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi (Kazakistan), Ankara 1998

⁹⁴ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

⁹⁵ "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 27.12.2005

ŞEKİL-9: Kazakistan'ın Petrol Üretimi ve Tüketimi⁹⁶

Büyük bir enerji ihracatçısı olan Kazakistan, petrol ve doğal gaz ihracatının büyük bir kısmını, boru hatlarının ve taşıma yollarının bağımlılığı nedeniyle Rusya Federasyonu ile gerçekleştirmektedir.⁹⁷ Ürettiği petrolün az bir kısmını batı dünya piyasalarına ihraç edebilmektedir.⁹⁸

Kazakistan'ın petrol rezervleri ve üretimi bakımından önemli sahaları ise Tengiz, Karaçakanak ve Kaşağan'dır.⁹⁹

- **Tengiz:** 6-9 milyar varil petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir. Bu sahadaki üretim çalışmaları sonucunda 2006'da 450.000 varil/gün üretime sahip olacağı ve 2010'da bu rakamın 700.000 varil/güne çıkacağı tahmin edilmektedir.

- **Karacakanak:** BG Group şirketince bu sahada 2.4 varil petrol ve 16 trilyon cubic fit (Yarım trilyon m³) doğal gaz potansiyeli vardır. Günlük üretim ise 210.000 varil olarak verilmiştir. Bu üretim rakamı Kazakistan'ın toplam üretiminin %16'sına denk gelmektedir.

⁹⁶ Pala "21.yy...", s.23.

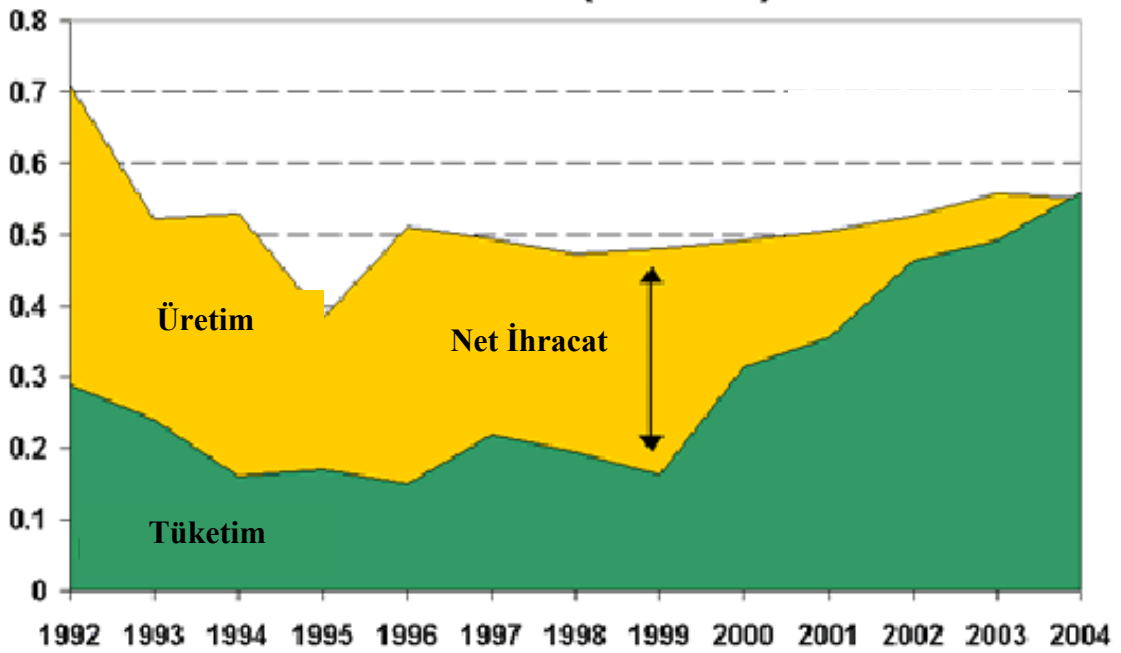
⁹⁷ Aydın, **Orta Asya**..., s.65

⁹⁸ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

⁹⁹ Şener Üşümezsoy-Şamil Şen **Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**, İnkilap Yayınları, İstanbul, 2003, s.139.

-**Kaşagan:** Geliştirme çalışmaları devam eden sahada ilk üretimin 2008’de gerçekleşeceği beklenmekte olup, muhtemel rezerv miktarı 30 milyar varildir.¹⁰⁰

Doğal gaz alanında ise Kazakistan 65-70 trilyon cubic fit (tcf) rezerv ile dünyanın en zengin 20 ülkesi arasındadır. Buna rağmen doğal gaz ithal eden bir ülkedir. Şekil-10’da ise ülkenin doğal gaz üretim-tüketim ve ihracatı incelenmiştir.

ŞEKİL-10: Kazakistan'ın Doğal gaz Üretimi ve Tüketimi¹⁰¹

Doğal gaz rezervlerinin büyük bir kısmı ülke batısında bulunmaktadır. Karacakanak doğal gaz alanı ülke doğal gaz rezervlerinin %25'ini oluşturmaktadır. (Karacakanak sahasında 16-20 tcf doğal gaz mevcuttur.) Bu bölgedeki doğal gaz üretimi ülke üretiminin yarısını karşılamaktadır. Doğal gaz alanında diğer önemli sahalarda Amangeldi, Tengiz ve Kaşagan'dır. Bu sahalarda petrol üretimine öncelik verilmiş olsa da önümüzdeki yıllarda doğal gaz üretiminin de geliştirilmesi söz konusu olabilecektir.¹⁰²

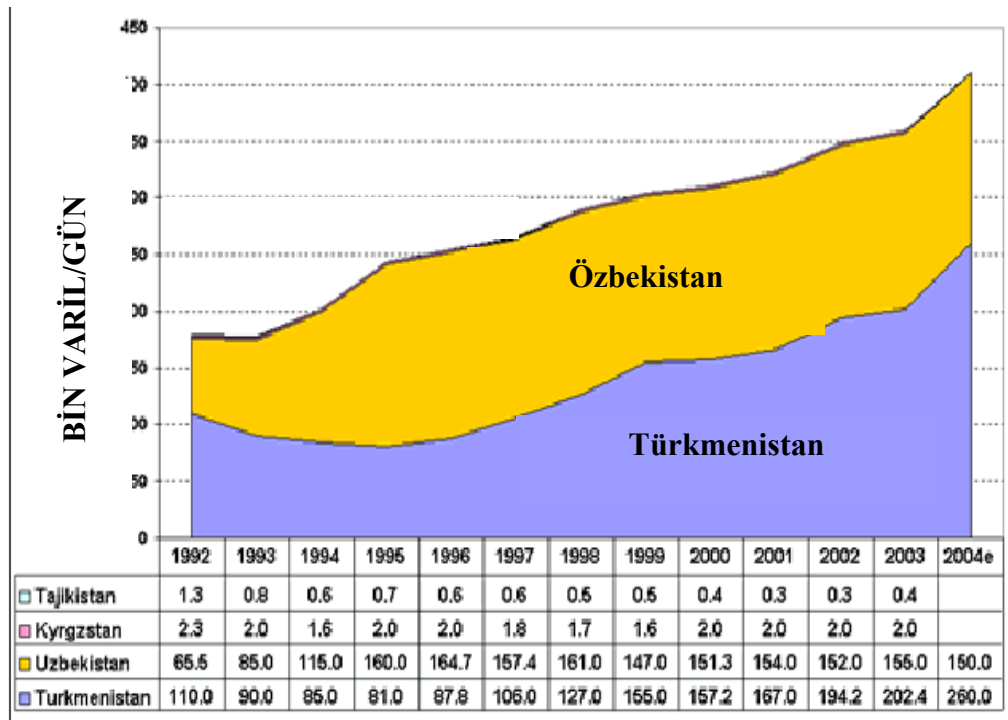
¹⁰⁰ Kleveman, Yeni...,s.17.

¹⁰¹ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

¹⁰² "Kazakhstan & the Caspian Sea Region" <http://chevrontexaco.com/news/spotlight/caspian.asp>. 27.12.2005

3.4.3. Türkmenistan

Türkmenistan'ın İspatlanmış petrol rezervi 0.5-1.7 milyar varil arasındadır. Olası petrol rezervi 38 milyar varildir. 1990'lı yılların başında düşüşe geçen ve 1995'de tekrar toparlanan petrol üretimi 1996 yılında 88.000 varil/gün, 1998 yılında 130.000 varil/gün'e kadar çıkmış ve 2003 yılında 207.000 varil/gün seviyesine ulaşmıştır. Türkmenistan'ın petrol ihraç boru hattı olmadığından ürettiği petrolün ihracatında gemi (tanker) yolunu kullanmak zorunda kalmakta ve bu durum petrol endüstrisini olumsuz etkilemektedir.¹⁰³

ŞEKİL-11: Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan Petrol Üretimi¹⁰⁴

Türkmenistan doğal gaz bakımından ise dünyanın en zengin ülkeleri arasında bulunmaktadır.¹⁰⁵ Amuderya ve Murgab doğal gaz sahaları arasında en önemlileridir. İspatlanmış doğal gaz rezervi 71 tcf, olası rezerv miktarı 158.9 tcf'dir.¹⁰⁶

¹⁰³ International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 p.108

¹⁰⁴ "Country Analysis Brief-Central-Asia Brief" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/Oil.html> 27.12.2005

¹⁰⁵ Güngör Turan, "Türkmenistan'ın Ekonomik yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları", **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları**, Der.Hasan Selçuk, İstanbul TASAM Yayınları, 2004, s112.

¹⁰⁶ "Country Analysis Brief-Central-Asia Brief" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/Oil.html> 27.12.2005

3.5. Hazar Enerji Kaynaklarının Üretim Konsorsiyumları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan ülkeleri bağımsızlık mücadelesinin ardından bekleyen en büyük sıkıntı, yaşadıkları ekonomik kriz olmuştur.¹⁰⁷ Bu aşamada sıkıntıların aşılması için enerji kaynakları bakımından küçümsenmeyecek rezervlere sahip olan devletler için bu rezervlerin bir an önce işletilmesi ve dünya pazarlarındaki yerini alması hayati önem taşımaktaydı ve bunun için de ileri teknoloji, sermaye kaynağı olabilecek yabancı ortak ve firmalar gerekmektedir.¹⁰⁸

Sermaye ve teknoloji gereksinimi duyan bölge ülkeleri ve bu ihtiyacı karşılayabilecek yabancı petrol şirketleri ile yapılan üretim-paylaşım anlaşmaları ile petrol ve doğal gaz alanlarının geliştirilmesine yönelik konsorsiyumlar yapılmıştır.

3.5.1. Azerbaycan

Azerbaycan'ın petrol üretiminde uzun bir geçmişi olmasına rağmen geliştirilmesi gereken petrol yatakları mevcuttur. Bu aşamada karşılaşılan teknolojik güçlükler ve sermaye yatırımı, uluslararası şirketler ile teknik ve mali işbirliği yapmayı gerektirmiştir. Bu amaçla, Eylül 1994 tarihinde 7 ülkeden TPAO'nun da içinde olduğu 11 şirket tarafından oluşturulan Azerbaycan Petrol Konsorsiyum Şirketi (AIOC) kurulmuştur. Japon ITOCHU firması da konsorsiyuma katılmıştır.¹⁰⁹

Ayrıca; Azerbaycan petrol ve doğal gaz üretim alanları ve iştirakçi firmaları gösteren harita Ek-5'de, deniz ve karadaki üretim paylaşım ayrıntılarını incelediğimiz tablolar ise Ek-6 ve Ek-7'de incelenmiştir.

3.5.1.1. Azeri-Çırağ-Güneşli

Azerbaycan petrol ve doğal gaz yataklarının işletilmesi için yabancı petrol şirketleriyle birçok üretim-paylaşım anlaşmaları imzalamışlardır. Bunlardan en önemlisi ve “Yüzyılın Kontratı”¹¹⁰ olarak adlandırılan Azeri-Çırağ-Güneşli petrol sahalarının işletilmesini içeren, 20 Eylül 1994 tarihinde imzalanmış bir anlaşmadır. AIOC-Amoco ve BP öncülüğünde aralarında TPAO'nun da bulunduğu batılı firmalar

¹⁰⁷ Birsal, “Hazar...”, s.18.

¹⁰⁸ Kocaoğlu, **Petro-Strateji...**,s.110.

¹⁰⁹ Şirin ve Diğerleri, **Kafkasya...**,s.9.

¹¹⁰ Aydın, **Orta Asya...**,ss.57-61.

ile Azeri Devleti Petrol Şirketi (SOCAR) arasında imzalanan bu anlaşma 30 yılı kapsamaktadır.¹¹¹

Türkiye, bu konsorsiyuma başlangıçta % 1.75 hisse ile iştirak etmiş, daha sonra SOCAR'dan %5 hisse daha alarak konsorsiyum içindeki payını %6.75'e çıkarmıştır. Exxon şirketi de iştirakçilere daha sonra katılmıştır. İran bu anlaşmaya dahil olmak istemiş fakat ABD'nin olaya müdahalesiyle kabul edilmemiştir.¹¹²

3.5.1.2. Karabağ

Aralık 1995 yılında Karabağ kıyı ötesi yakalarında 1.7 milyar \$ değerinde petrol sahalarının keşfi ve geliştirilmesi amacıyla bir anlaşma imzalanmıştır.¹¹³ Anlaşma, 25 Şubat 1996 yılında yürürlüğe girmiş ancak yaklaşık 120 milyon \$ yatırımla yapılan aramaların sonucunda yatırım yapmaya yetecek kadar petrol bulunmadığı gerekçesiyle konsorsiyumu oluşturan şirketlerin bir araya gelerek kurdukları Hazar Uluslararası Petrol Şirketi (CİPSO) 21 Ocak 1999'da kendini feshetme kararı almıştır.¹¹⁴

3.5.1.3. Şahdeniz

Önemli anlaşmalardan biri ise tahmini 200 milyon ton petrol ve 400 milyar m³ doğal gaz içeren ve 7 katılımcı şirket arasında 30 yıl süre için imzalanan Şahdeniz projesidir.¹¹⁵ Anlaşma 4 Temmuz 1996 yılında imzalanmıştır. Ayrıca bu sahada son yıllarda geliştirilen doğal gaz rezervleri için de projeler oluşturulmuştur.¹¹⁶

3.5.1.4. Eşrefi-Ulduzu

Abşeron yarım adası rezervleri ve Bakü'nün güneyindeki Umid yataklarını geliştirme amacıyla Aralık 1996 tarihinde imzalanmıştır.

¹¹¹ Ögdür, "Orta Asya...", s.93

¹¹² Bilgin, *Avrasya...*, s.192.

¹¹³ "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration"
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 27.12.2005

¹¹⁴ Aydın, *Orta Asya...*, s.58

¹¹⁵ "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration"
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 27.12.2005

¹¹⁶ Bilgin, *Avrasya...*, s.195.

3.5.1.5. Lankeran-Taliş

Fransız Elf-Total şirketi ve SOCAR'ın da yer aldığı 6 şirket arasında Ocak 1997'de imzalanmıştır.¹¹⁷

Tüm bu anlaşmaların yanı sıra Aliyev, 1 Ağustos 1997 tarihinde ABD Başkan Yardımcısı Al Gore'nun katıldığı bir törenle Apşeron, Nahçıvan, Oğuz ve İnam yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi için Amoco, Exxon, Chevron ve Mobil şirketleri ile Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi arasında anlaşmalar imzalamıştır.¹¹⁸

3.5.2. Kazakistan

Eski Sovyetler Birliği'nin en büyük enerji üreticisi olan Kazakistan önemli ölçülerde petrol ve doğal gaz rezervlerine sahiptir.¹¹⁹ Kazakistan'ın petrol ve doğal gaz kaynaklarını gösteren harita Ek-7'de incelenmiştir.

Kazakistan bağımsızlığından sonra ülke ürettiği petrollerini değerlendirmek amacıyla çeşitli girişimlerde bulunmuş ve projeler başlatmıştır.¹²⁰ Bu üretim projelerinin incelendiği tablo Ek-9'dadır.

3.5.2.1. Tengiz Sahası

ABD'nin Chevron firmasıyla yaptığı anlaşmadır. Tengiz yataklarındaki petrolü işletmek amacıyla yapılan sözleşme 1993 yılında imzalanmıştır. 1996 yılında Kazak hükümetinin %25'lik hissesini alarak Mobil Şirketi de konsorsiyuma dahil olmuştur.¹²¹ Konsorsiyumda ChevronTexaco %50, ExxonMobil %25, Kazmunaigaz %20 (Kazakistan) ve Lukoil (Rusya) %5'lik bir payla yer almaktadır. Kazakistan petrol üretiminin %35'inin sağlandığı Tengiz sahalarında, 2006 yılında 450.000 varil/gün üretimin sağlanacağı düşünülmektedir.¹²²

2006 yılının ortalarında "Tengiz Chevron Oil", Tengiz'den petrol çıkarma çalışmalarını yüzde 75-80 oranında artırmayı ve yılda 24-25 milyon tona (şu anda yılda 13.5-14 milyon ton petrol çıkarılıyor) yakın petrol çıkarmayı

¹¹⁷ Ögdür, "Orta Asya...", s.93

¹¹⁸ Haydar Aliyev, **Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü**, İstanbul, Sabah Yayınları, 1998, s.51.

¹¹⁹ Şirin ve Diğerleri, **Kafkasya...**, ss.17-18.

¹²⁰ Üşümezsoy, **Yeni...**, s.139.

¹²¹ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

¹²² "Kazakhstan & the Caspian Sea Region" <http://www.chevrontetaxo.com>. 28.12.2005

hedeflemektedir. Tengiz yatağından bugün çıkarılan petrol, "Tengiz-Novorossiysk" boru hattından taşınmaktadır.

3.5.2.2. Karacakanak Sahası

1992 yılında Karacakanak sahasıyla ilgili yapılacak üretim-paylaşım anlaşması öncesi hükümetle müzakereleri yürütme hakkı British Gas Group (BG Group) ve AGİP'e (İtalyan Şirketi Şimdiki ismi "Eni") tanınmıştır. 1995 yılında anlaşma imzalanmış ve BG Group ile Eni'nin öncülüğünde bir konsorsiyum kurulmuştur.¹²³ Konsorsiyumda yer alan Gazprom, 1997 yılında hisselerini Rus şirketi Lukoil'e satmıştır. Ayrıca, Texaco (Şimdiki adı ChevronTexaco) projeden %20'lik hisse alarak konsorsiyum üyelerinden biri olmuştur. Konsorsiyum üyelerinin hisse dağılımı; BG Group %32.5, Eni %32.5, ChevronTexaco %20, Lukoil %15 şeklindedir.¹²⁴ Karacakanak sahasının günlük üretimi ise 210.000 varildir.¹²⁵

3.5.2.3. Kaşagan Sahası

Hazar Denizi'nin kuzeyinde Atyrau şehri yakınlarındaki bir sahadır. 8 milyar varillik ortalama ispatlanmış rezervi ile bu saha tek başına Güney Amerika'nın ikinci büyük petrol üreticisi olan Brezilya rezervlerine eşittir. Sahayı geliştirmek için AGİP Kazakistan North Caspian Operating Company. AGİP KCO eski adıyla OKIOC kurulmuştur.

Karacakanak ve Kaşagan sahalarına oranla petrol rezervi fazla olmayan Aktyubinsk bölgesindeki petrolün üretimi 1996 yılında tek başına TPAO'na verilmiştir. TPAO ayrıca KAZNIGRI ile Akyubinsk, Atyrau ve Maneystau illerinde 4 milyar varil petrol, 200 milyar m³ gaz çıkarmak için anlaşma yapmıştır.¹²⁶

Bir diğer önemli gelişme ise 9 Eylül 1997 tarihinde Çin Ulusal Petrol Şirketi (CNPC) ile Azan sahasının rehabilitasyonu için yapılan anlaşmadır. Bu anlaşma ile Kazak petrolünü Çin'e taşıyacak boru hattı inşa etme hakkı da tanınmıştır.¹²⁷

¹²³ Pamir, **Bakü...**,s.57

¹²⁴ "Kazakhstan & Country Operations" <http://www.bg-group.com/international/int-kazak.htm>. 28.12.2005

¹²⁵ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

¹²⁶ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

¹²⁷ Deniz Kutluk, **Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları ve Çevresel Tehdit**, Temmuz, 2001, s.31.

Sonuç

Bu bölümde Hazar Denizi'nin genel özellikleri ve bu bölgedeki enerji kaynaklarının durumları ile üretim konsorsiyumları incelenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıya çıkarılmıştır.

Hazar; dünyanın kapalı olan en büyük su kütlesidir. 1991 yılına kadar Sovyetler Birliği ve İran arasında kalan Hazar Denizi; Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla bağımsızlıklarını yeni kazanan Türk Cumhuriyetleri ile birlikte beş kıyıdaş devlet arasında kalmıştır. Bu yeni haliyle Hazar Denizinin çevresinde Rusya Federasyonu, Kazakistan, İran, Türkmenistan ve Azerbaycan bulunmaktadır.

Hazar'a kıyısı bulunan ülkelerin Hazar'ın statüsü konusunda uzlaşamamaları birçok olumsuzluğu beraberinde getirmektedir. Hazar geçişli boru hattı projelerini olumsuz etkilemekte ve Rusya Federasyonu'na olan bağımlılığın devam etmesine neden olmaktadır.

Hazar bölgesinde petrolün varlığıyla ilgili kayıtlar 13.yy kadar uzanmaktadır. 1991 yılında Orta Asya'da etkin hakim güç olan SSCB'nin dağılması sonrasında, yeni bağımsızlığını kazanan Türk Cumhuriyeti'nin sahip oldukları büyük ve çok önemli enerji kaynaklarını, acil ihtiyaç duydukları ekonomik kaynaklara çevirmek için hamleler yapmaları "Büyük Oyun" olarak isimlendirilen tarihi mücadelenin yeniden başlamasına temel teşkil edilmiştir.¹²⁸

Soğuk savaş dönemi sona erinceye kadar diğer ülkelerin kullanımına açık olmayan Hazar Havzası enerji kaynakları Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla artık dünyanın ilgisini çekmeye başlamıştır.¹²⁹

ABD Enerji Bakanlığının (EIA) verilerine göre Hazar bölgesinin kanıtlanmış petrol rezervleri, dünya doğal gaz rezervlerinin %5-12'sine tekabül etmektedir.

Hazar Havzası'nda önemli petrol rezervlerine sahip olan ülkeleri incelediğimizde ise;

Azerbaycan'ın ispatlanmış petrol rezervleri ABD Enerji Bakanlığı verilerine göre 7-13 milyar varildir. ABD Enerji Bakanlığı ve BP verilerine göre ülke doğal gaz rezervi 0.85 trilyon m³'dür. Son yıllarda geliştirilen, ülkenin en büyük gaz rezervini

¹²⁸ Haktan Birsnel "Hazar Enerji Havzasının Dünya Hakimiyeti Mücadelesindeki Rolü", **2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi**, sayı:53, 15 Eylül 2005, s.18.

¹²⁹ Pala "21.yy...", s.15.

içeren Şahdeniz sahasında üretilebilir gaz rezervi ise 400 milyar m³'dür.

Kazakistan'ın tahmini üretilebilir petrol rezervleri 9-17.6 milyar varil arasındadır. Doğal gaz alanında ise Kazakistan 65-70 trilyon cubic fit (tcf) rezerv ile dünyanın en zengin 20 ülkesi arasındadır.

Türkmenistan'ın ispatlanmış petrol rezervi 0.5-1.7 milyar varil arasındadır. Olası petrol rezervi 38 milyar varildir. Türkmenistan doğal gaz bakımından ise dünyanın en zengin ülkeleri arasında bulunmaktadır.¹³⁰ İspatlanmış doğal gaz rezervi 71 tcf, olası rezerv miktarı 158.9 tcf'dir.¹³¹

Bu ülkelerin bölge enerji kaynaklarının geliştirilmesi amacıyla kurdukları üretim konsorsiyumları incelendiğinde ise Azerbaycan'a oranla Kazakistan'da oluşturulan konsorsiyumlarda Avrupalı şirketlerin oranı daha fazladır. Bunda Kazakistan'da önemli bir Alman nüfusunun olması da etkili olmaktadır.¹³² Buradan yola çıkarak dünyanın tek süper gücü olan ABD petrol şirketlerinin baskısı ile Orta Asya politikalarını gerçekleştirmeye çalıştığı sonucuna varabiliriz. ABD, enerji kaynaklarını çeşitlendirmenin yanı sıra Hazar enerji kaynaklarını istikrarsız bölgedeki devletlerin kontrolüne bırakmayı istememektedir.¹³³ Hazar havzası enerji kaynaklarının Ortadoğu enerji kaynaklarından sonra ikinci büyük enerji kaynağı olması, Hazar kaynaklarını küresel güç mücadelesinde galibiyet için çok önemli bir konuma getirmiştir. ABD'nin petrol ve doğal gazın çıkarılması konusunda Hazar'da kurulan konsorsiyumlardaki sahip olduğu paya baktığımızda pastanın en büyük dilimini elinde bulundurmaktadır.

¹³⁰ Güngör Turan, "Türkmenistan'ın Ekonomik yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları", **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları**, Der.Hasan Selçuk, İstanbul TASAM Yayınları, 2004, s112.

¹³¹ "Country Analysis Brief-Central-Asia Brief" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/Oil.html> 27.12.2005

¹³² Metin, **Politik...**, s.206.

¹³³ Birsal "Hazar...", s.26.

IV. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ KULLANIM BÖLGESİNE ULAŞTIRILMASI

4.1. Genel

Petrol Boru hatları, kara içi taşımacılık faaliyetlerinde, üretim merkezlerinden tüketim ya da işleme merkezlerine ham petrolün ya da doğal gazın nakli için önemli bir ulaştırma ve taşıma teknolojisidir.¹³⁴

Petrol boru hatları taşıma tekniği, yaklaşık olarak 19 ncü yy. 'ın ikinci yarısından itibaren yayılmaya başlamıştır. İlk boru hattı, 1865 yılında Pensilvanya eyaletinde döşenmiştir. Hattın günlük taşıma kapasitesi ise 1800 varil kadardır.¹³⁵

Hazar petrolleri için yapılan ilk boru hattı ise İsveçli Nobel kardeşlerin, 1880'li yıllarda ürettikleri petrolü Bakü'den Batum'a taşıyan trenlerin, Gürcistan dağlarında 6 tanker vagondan daha fazlasını taşıyamaması üzerine 400 ton dinamitle 70 km. uzunluğunda bir geçit açılmasıyla ve bu geçide çelik bir tüp yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur.¹³⁶

1991 yılı öncelerinde dünya piyasaları ile bağlantısı olmayan Hazar Bölgesi ülkeleri Sovyet Dönemi sonrasında tüketim pazarında yer alabilmenin yeni yollarının arayışına girmişlerdir. Hazar Denizi'nin ve bu deniz etrafındaki ülkelerin kapalı bir havza içinde yer alması boru hatları olmadan üretilen petrolün tüketici ülkelere ulaşımını imkansızlaştırmıştır.¹³⁷ Denize çıkışı olmayan Hazar Bölgesi ülkelerinin dünya üzerinde hangi yöne ve nereye açılacağı ise yeni bir rekabet ortamı yaratmıştır. Tüketici ülkeler, bu rekabette petrolün kendilerine en yakın dağıtım merkezine ulaştırılmasını amaçlamaktadırlar.¹³⁸

Esasen, bölgede boru hatları konusunda yaşanan rekabet, dünyanın birçok bölgesinin enerjiye olan bağımlılığı nedeniyle bölgesel olmaktan çıkıp küresel seviyede bir rekabete dönüşmüştür.¹³⁹ Özellikle Hazar bölgesi çevresindeki ülkeler

¹³⁴ Doğanay, **Ekonomik...**,s.362.

¹³⁵ Aydın, **Orta Asya...**,s.58.

¹³⁶ Kleveman, **Yeni...**, s.4.

¹³⁷ Mehmet Dikkaya, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran", **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3 s.204.

¹³⁸ Yanar, **Türk-Rus...**,s.153.

¹³⁹ Kona **Orta Doğu...**,s.202.

açısından stratejik öneme sahip olan petrol boru hatları için Rusya Federasyonu, Türkiye ve İran hatların kendi ülkelerinden geçmesi konusunda mücadele ederken petrolün ulaşacağı batılı ülkeler ise enerji güvenliklerini sağlayacak güzergahı istemektedirler.¹⁴⁰ Tüm bu rekabet ortamında “*ülkeler petrolü beş ayrı bölgeye çekebilmenin mücadelesini vermektedirler. Bu bölgeler; Karadeniz, Akdeniz, Basra Körfezi, Hint Okyanusu ve Çin Denizi’dir*”.¹⁴¹ Bu bölgeler içerisinde ise Karadeniz ve Akdeniz daha ön planda yer almaktadır. Akdeniz’i Hazar Denizi’nin Azeri petrolleri, Karadeniz’i ise Hazar Denizi’nin doğusundaki Kazak petrolleri ön plana çıkarmaktadır. Ancak, Karadeniz dünyaya açılan bir çıkış noktası değil, bir ara bölge ve bir geçiş yoludur. Esas ulaşılmak istenen Akdeniz’dir.¹⁴²

Bu beş ayrı çıkış güzergahları olan¹⁴³;

- Rusya’ya uzanan **Kuzey Rotası (Karadeniz)**
- Türkiye’ye uzanan **Batı Rotası (Akdeniz)**
- Çin’e uzanan **Doğu Rotası (Çin Denizi)**
- İran’a uzanan **Güney Rotası (Basra Körfezi)**
- Afganistan’dan Pakistan’a uzanan **Güneydoğu Rotası (Hint Okyanusu)**

Bu güzergahlara ait mevcut ve planlanan boru hatlarının incelendiği tablo Ek-10, harita ise Ek-11’dir.

4.1.1 Petrol Boru Hatları

Rusya’ya Uzanan Kuzey Rotası (Karadeniz)

4.1.1.1 Akrau-Samara Petrol Boru Hattı

Sovyetler Birliği dönemindeki başlıca boru hatlarından. Kazakistan’ın Atyrau kentinden Rusya’nın Samara kentine uzanan bir hattır. Bu hatta yapılan yenileme çalışmalarıyla “*taşıma kapasitesi günde 310.000 varil seviyesine yükseltilmiştir.*” Hattın uzunluğu yaklaşık 1126 km’dir.¹⁴⁴ Kazakistan, petrol üretimindeki artışla birlikte bu hat aracılığıyla ihracatını Baltık Denizi’ne açmak istemektedir.¹⁴⁵ “*Erken petrolün taşınması için düşünülen bu geliştirme çalışmaları*

¹⁴⁰ Birsell, “Hazar...”, s.28.

¹⁴¹ Aydın, **Orta Asya...**, s.80.

¹⁴² Şirin ve Diğerleri, **Kafkasya...**, s.25.

¹⁴³ Kutluk, **Kafkas...**, s.56.

¹⁴⁴ Kona **Orta Doğu...**, s.201.

¹⁴⁵ Ünüvar, “Yeni...”, s.108.

özellikle pompa istasyonlarının yenilenmesi ve kaçakların engellenmesi ile tamamlanıp kapasitesi başarıyla yükseltilmiştir.”¹⁴⁶

4.1.1.2 Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu (CPC) (Tengiz-Novorossiysk)

Kazakistan’da 1979 yılında bulunan zengin Tengiz Havzası petrolü Rusya’nın Novorossiysk Limanı’na bu boru hattı ile taşınması hedeflenmiştir. Bu nedenle kurulan konsorsiyumun ardından bu hattın yapımına başlanmıştır.¹⁴⁷ Kapasitesi günde 560.000 varildir. Hattın uzunluğu ise 1496 km’dir ve Mart 2001 tarihinde kullanıma alınmıştır.¹⁴⁸ Yıllık 44 milyon ton petrol sevkiyatı öngörülse de aslında maksimum kapasitesi yıllık 67 milyon tondur. 2015 yılına kadar 70 milyon ton petrol bu hattan taşınıyor olacaktır.¹⁴⁹

Boğazdan geçen tankerlerin yaratacağı tehlike nedeniyle Türkiye’nin bu güzergaha karşı çıkması sonucu Rusya, boğazları by-pass eden “Burgaz-Dedeağaç ve Burgaz Vlore” güzergahlarını önermiştir. Fakat adı geçen her iki hattın yapımı için bir aşama kaydedilmemiştir.¹⁵⁰

4.1.1.3 Bakü-Grozni-Novorossiysk Boru Hattı

Azeri-Çırağ-Güneşli petrol sahalarından elde edilen petrolü taşıma amacıyla yapılan, Bakü’den başlayıp Çeçenistan (Grozni) üzerinde Novorossiysk’e ulaşan bir hattır. Taşıma kapasitesi ise yılda 5 milyon ton’dur.¹⁵¹ Hattın taşıma kapasitesinin 17 milyon ton’a çıkarılması hedeflenmiştir. 1997 yılında faaliyete geçen hattın 145 km.’si Çeçenistan sınırları içerisinde olduğundan bu boru hattı Çeçen sorunu nedeniyle sık sık kesintiye uğramıştır.¹⁵²

4.1.1.4 Bakü-Mohaçkale-Novorossiysk Boru Hattı

Dağıstan (Mohaçkale) ve Tikhorest’ten geçerek Bakü-Novorossiysk hattıyla kesişen ikili bir boru hattıdır. Bu hatla Çeçenistan by-pass edilmiştir. Hattın uzunluğu 325 km.dir. Eski kapasitesi yıllık 5 milyon ton iken boru hattının yenilenmesi ve sevk imkanlarının artırılması ile kapasite yıllık 8 milyon ton

¹⁴⁶ Ünüvar, “Yeni...”, s.108.

¹⁴⁷ Konsorsiyumda Rusya%24, Kazakistan %19, Chevron %15, Lukarco %12,5, Mobil, %7.7, Oman %7, BG %2, Agip %2, Kazakistan Pipeline Ventures %1.75, Oryx %1.75 paylara sahiptir.

¹⁴⁸ Kona Orta Doğu..., s.201.

¹⁴⁹ Bilgin, Avrasya..., s.287.

¹⁵⁰ Yardım Kafkasya..., s.11.

¹⁵¹ Aydın, Orta Asya..., s.82.

¹⁵² Pala, “Kafkas...”, s.40.

seviyesine çıkarılmıştır. Bu hattın geliştirme ve iyileştirme faaliyetleri 140 milyon dolarlık bir yatırımla 2000 yılında tamamlanmıştır.¹⁵³

Türkiye'ye uzanan Batı Rotası (Akdeniz)

4.1.1.5 Bakü-Supsa Boru Hattı

Azeri-Çırağ-Güneşli petrol sahalarından elde edilen erken üretim petrolünü Azerbaycan Uluslararası İşletme Şirketi (AIOC) Konsorsiyumuyla, Rusya üzerinden olmayan bir güzergahla uluslararası pazara taşıyabilen tek boru hattıdır. Bu özelliği ile stratejik değer taşımaktadır.

Erken üretim petrolünün taşınması için Rusya'nın mevcut hatlarının kullanılması ekonomik anlamda oldukça makul bir seçimdi. Bu hat ile bir yandan erken üretim petrolünün taşınması sağlandı bir yandan da Bakü-Tiflis Ceyhan gibi ana ihraç petrolü taşınması düşünülen iddialı projelerin hayata geçirilmesi sürecinde konsorsiyumlara zaman taşınmış olmuştur.¹⁵⁴ Bu boru hattı Şubat 1999 tarihinde devreye girmiştir. Hattın uzunluğu 926 km. olup taşıma kapasitesi ise yılda 5 milyon ton'dur.¹⁵⁵

4.1.1.6 Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi

HARİTA-1: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Güzergahı

¹⁵³ Bilgin, *Avrasya...*, ss.282-283.

¹⁵⁴ Bilgin, *Avrasya...*, s.281.

¹⁵⁵“ABD Enerji Bakanlığı” [http://www.eia.doe.gov/caspian sea regioan/caspian tables](http://www.eia.doe.gov/caspian%20sea%20region/caspian%20tables) 25.12.2005

Projenin Amacı

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Avrupa ile Asya'nın kesiştiği noktada büyük petrol yatakları keşfedildi. Bir iç deniz olan Hazar, dünya pazarından kilometrelerce uzakta olduğundan, yakıtın transferi konusunda bir yarış başladı.¹⁵⁶ Türkiye ise bu yarışta varlığını Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile göstermiştir.

Hazar Denizi'nin soğuk suları altında yatan "zengin" hidrokarbon rezervlerinin, uluslararası enerji piyasalarına ulaştırılması meselesi, 10 yılı aşkın bir süredir Türk ve dünya kamuoyunun yakından, merakla ve dikkatle takip ettiği çok önemli bir gündem maddesidir.¹⁵⁷ Daha kesin bir ifadeyle, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, 1991 yılından bu yana Türkiye'nin gündemindedir.¹⁵⁸

*“Proje ile Bakü’den başlayıp Ceyhan’da son bulacak bir boru hattı ile başta Azeri petrolü olmak üzere bölgede üretilecek petrolerin Ceyhan’a taşınması ve burada da tankerlerle dünya pazarlarına ulaştırılması amaçlanmıştır.”*¹⁵⁹ Bu tarihi projenin güzergahını belirleme çalışmaları 1991 yılında başlamış ve proje ile ilgili çalışmalar 1994’te Azerbaycan’ın Azeri-Çırağ-Güneşli bölgesinde en büyük petrol kaynaklarından birinin keşfedilmesiyle hız kazanmıştır. 2003 yılına gelindiğinde ise Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanlarının katılımlarıyla projenin temeli atılmıştır.

Hazar Bölgesi petrolünün dünya piyasalarına ulaştırılması amacıyla yapılan *“BTC hattının uzunluğu 1767 kilometredir ve bunun 443 kilometrelik bölümü Azerbaycan, 248 kilometrelik bölümü Gürcistan ve 1076 kilometrelik bölümü Türkiye üzerinden geçmektedir.”*¹⁶⁰ Bu proje ile toprağın bir metre altına gömülen ve depreme dayanıklı olarak tasarlanan borular 2800 metre yüksekliğe ulaşan dağ geçitleri üzerinden Hazar iç denizini Akdeniz’e bağlamıştır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Aydın, **Orta Asya...**, s.109.

¹⁵⁷ “Üç Denizin Hikayesi & Efsaneden Gerçeğe:Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı” <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-rap-dig-btc.htm> 27.03.2006

¹⁵⁸ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

¹⁵⁹ Yardım **Kafkasya...**, s.18.

¹⁶⁰ Sakartvelo, “Hazar Petrolüne Amerikan İlgisi ve Rus Zincirinin Koptuğu Yerden Yeni Geçiş” **Gürcistan Haber Ajansı**, 11.08.2005

¹⁶¹ Neue Zürcher Zeitung “Hazar Petrolü Pokerinde Yeni Kartlar”, 27.05.2005

İlk aşamada Ceyhan'a günde 400.000 varil petrol sevkiyatı yapılması ve birkaç yıl içinde bu miktarın günde 1 milyon varile çıkarılması hedeflenmiştir.¹⁶² Bu rakam dünyada günlük 84 milyon varil olan petrol üretiminin %1'inden biraz fazlasını oluşturmaktadır.¹⁶³

Projesinin Katılımcıları

3 Ekim 2000'de Azerbaycan BTC projesini desteklemek üzere bir Sponsor Grup kurmuştur. 17 Ekim 2000 tarihinde AIOC üyesi 8 şirketten (SOCAR, BP, TPAO, Unocal, Statoil, Ramco, Delta-Hess, Hochu) oluşan bu yeni grubun üyeleri bir "Sponsor Grup Finansman ve İşbirliği Antlaşması" imzalayarak "Ana İhraç Boru Hattı (MEP)" katılımcıları adını almıştır.¹⁶⁴

18 Ekim 2001 tarihinde ENI ve 13 Haziran 2002 tarihinde de Total Fina Elf şirketleri sponsor gruba katılmışlardır. Böylece AIOC üyesi olmayan, yani taşınacak petrolün sahibi olmayan iki şirket MEP katılımcısı unvanını almıştır.¹⁶⁵

1 Ağustos 2002 tarihinde Bakü Tiflis Ceyhan ana ihraç boru hattının sponsor grubunda yer alan Londra'da inşaat işlerinden sorumlu olacak "BTC Co. (BTC anonim şirketi)" ve finansman işlerinden sorumlu olacak "BTC Investment (BTC Yatırım)" adı altında iki şirket kurmuşlardır. Bu durum ise projenin şirketler açısından da çok önemli olduğunun bir göstergesidir.

"Projenin finansmanının %70'i Dünya Bankası, resmi Amerikan kuruluşları ve Avrupa Kalkınma Bankası tarafından sağlanmıştır. Geri kalan %30'luk bölüm ise, AIOC konsorsiyumunu oluşturan şirketler tarafından karşılanmıştır.¹⁶⁶ Bu hattın yapımına katılmayan konsorsiyumun üç şirketi, projeye başından karşı olan Lukoil, ExxonMobil, Devon Energy'dir.¹⁶⁷

¹⁶² Jean-Michel Bezat "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Hazar Petrolü Rus Etkisinden Kurtulacak" **Le Monde Gazetesi**, 26 Mayıs 2005.

¹⁶³ Metin, **Politik...**, s.232

¹⁶⁴ Pala "21.yy...", s.32.

¹⁶⁵ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

¹⁶⁶ A.Necdet Pamir "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum" **Panorama Dergisi**, s.4 <http://www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/petrol.pdf>

¹⁶⁷ Ünüvar, "Yeni...", s.108..

Projenin Gelişimi

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ile ilgili olarak “*Dünya Bankası Finansmanı ile müşavir PLE firmasına hazırlatılan fizibilite raporu 1997 yılı sonunda tamamlanmış ve Ağustos 1998 yılında onaylanmıştır.*”¹⁶⁸

Kasım 1999’da AGİT İstanbul Zirvesiyle birlikte Bakü-Tiflis-Ceyhan hattına ilişkin hızlı gelişmeler süreci başlamıştır. Zirve sırasında Azerbaycan petrolünün Ceyhan’a ulaştırılması konusunda Türkiye-Azerbaycan ve Gürcistan arasında “Niyet Beyanı” anlaşması imzalanmıştır.

17-18 Ekim 2000 tarihinde sırasıyla Azerbaycan ve Gürcistan ile “Ev Sahibi Ülke Anlaşması” ve “Hükümet Garantisi Anlaşması”, Türkiye ile de “Anahtar Teslim Müteahhitlik Anlaşması” imzalanmıştır.¹⁶⁹ Daha sonraki aşamada ise Azerbaycan ana üretim petrolünü dünya pazarına taşıyacak “Bakü-Ceyhan Boru Hattı Projesi Nihai Anlaşması” 19 Ekim 2000 tarihinde Türkiye’de imzalanmıştır.¹⁷⁰

1 Mart 2001 tarihinde Kazakistan’ın Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Projesine katılması hususunu içeren Mutabakat Zaptı imzalanmış ve böylece projenin üzerinde tartışmalara neden olan Azeri petrolünün proje için yetersiz olduğu, projenin gerçekleştirilebilir olmadığı konusundaki tartışmalara son nokta koyulmuştur.¹⁷¹

18 Eylül 2002 tarihinde ise Cumhurbaşkanı Sezer, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Şevardnadze’nin de katıldığı bir törenle Bakü’de Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH’nin temeli atılmıştır.¹⁷² 26 Eylül 2002 günü de hattın Akdeniz ucu olan Ceyhan terminalinde temel atılarak yapım faaliyetine başlanmıştır.¹⁷³

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi Türkiye kesimi ana müteahhidi olarak BOTAŞ görevlendirilmiş ve projenin aşamaları olan “Temel Mühendislik”

¹⁶⁸ Metin, **Politik...**, s.232.

¹⁶⁹ Yardım **Kafkasya...**, s.20.

¹⁷⁰ Pala “21.yy...”, s.32.

¹⁷¹ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

¹⁷² Sebastian Hemzel “Petrol Ülkesi Yarışı”, **Profil Dergisi**, 31.05.2005

¹⁷³ “Üç Denizin Hikayesi & Efsaneden Gerçeğe: Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı” <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-rap-dig-btc.htm> 27.03.2006

çalışmasını 6 ay, “Detay Mühendislik” aşamasını 12 ay, “Arazi ve İnşaat” çalışmasını 32 ay içerisinde bitirmekle yükümlü kılınmıştır.¹⁷⁴

13 yıl süren çalışmaların ardından Bakü-Tiflis-Ceyhan projesinin Azeri kısmının açılışı 25 Mayıs 2005 tarihinde sınırlı kapasiteyle açılmıştır.

Dört Milyar Dolar bütçeyle tamamlanan, inşasının güçlüğü ve pahalılığı nedeniyle eleştirilen, petrol işletmecileri tarafından “güzergahların en politığı”¹⁷⁵ olarak tanımlanan Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, üretici ülke olan Azerbaycan başta olmak üzere Amerika, Türkiye, Gürcistan ve diğer bölge ülkeleri için elbette ki büyük önem taşımaktadır.

Azerbaycan için önemi;

Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı yapımında yatırımcı şirketlerin çoğunluğu Amerikan olsa da yatırımın %25’lik kısmı Azerbaycan petrol şirketlerine aittir.¹⁷⁶ Bu boru hattı ile Azerbaycan 30 yılda 50 Milyar Dolar’lık bir yatırımın merkezi durumunda olacaktır.¹⁷⁷ BTC Boru Hattı’nın tam kapasite ile faaliyete geçmesi fakir olan Azerbaycan’a yepyeni ekonomik açılımlar sağlayacaktır. Bunun göstergesi de IMF’nin ülkenin GSMH’sının 2006 yılında %36 büyüyeceğini öngören tahminleri gösterilebilir. IMF’nin bu tahmini dünya üzerinde göze çarpan en yüksek büyüme tahminleridir¹⁷⁸.

BTC Boru hattının Azerbaycan açısından önemini Cumhurbaşkanı Aliyev aşağıdaki sözleriyle ifade etmiştir¹⁷⁹;

“Bugüne kadar Ruslar, Gürcistan’ın Supsa kentine ulaşımı 3 doların altındayken, 1 Ton petrolün Novorossiysk’e ulaşımı için 15.64 Dolar talep ederdi. Türkiye’nin Ceyhan ilçesine kadar sürecektir 10 günlük “Yolculuk” işletmecilere göre 3-3.5 Dolar tutarında olacaktı. Buna rağmen BTC boru hattı yatırımcılara %10 kar bırakacaktı.”

¹⁷⁴ Metin, **Politik...**, s.232.

¹⁷⁵ Nefise Kuhneverd, “Bakü-Ceyhan Boru Hattı Pastası; Üç Hissedar Beklemede”, **İran Gazetesi**, 07.06.2005

¹⁷⁶ Marie Jeco, “Gürcistan gibi Ukrayna da Enerji Bağımlılığını Azaltmak İstiyor” **Le Monde Gazetesi**, 15.06.2005

¹⁷⁷ Lorraine Millot “Hazar Petrolü Amerikan Himayesinde” **Liberation Gazetesi**, 26.05.2005

¹⁷⁸ Zeitung “Hazar...”, s.2

¹⁷⁹ Zeitung “Hazar...”, s.1

Azerbaycan için bir diğer önemi ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı'nın açılmasıyla birlikte petrol, Hazar'ın soğuk sularından 1767 km'lik yolu kat ederek Akdeniz'in sıcak sularına ulaşmasıdır.¹⁸⁰ Bu, BTC aracılığıyla Hazar kıyılarında yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinden birinin, Rusya olmadan petrolünü uluslararası piyasalara nakletmesi açısından öneme haizdir.¹⁸¹

Gürcistan Açısından Önemi;

Gürcistan'da gerçekleşen "Gül Devrimi" ile Şevardnaze görevden devrilerek yerine Saakaşvili getirilmiştir. Saakaşvili ise bölgede daha çok ABD politikalarıyla çok uyum sağlayan kişiliğiyle tanınmıştır. BTC Boru Hattı ile ilgili yapılan yorumlardan biri de Saakaşvili'nin göreve gelmesiyle, Amerika'nın BTC Projesi'nden daha fazla yararlanmasına ve boru hattının güvenliğini sağlama bahanesiyle Gürcistan'da askeri kuvvet bulundurmasına yöneliktir. Ancak, Gürcistan için BTC boru hattı ile elde edeceği transit geçiş ücreti beklentisi bütün bu iddiaların önüne geçmiştir.¹⁸²

Gürcistan devlet başkanı Mihail Saakaşvili boru hattının ekonomik kalkınmaya önemli katkıda bulunacağı konusundaki düşüncelerini "*Petrol güzergahında olmamız sayesinde yabancı sermaye yatırımları artıyor. Karadeniz kıyısında yarım milyar dolarlık rafineri inşa edilecek*" sözleriyle açıklamıştır.¹⁸³

Ayrıca; Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının geçtiği ülkeler (Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye) arasında stratejik bir ittifakı pekiştirmekte ve büyük ölçüde gaz ve petrol ikmali için bağımlı bulunduğu "büyük ağabey Rusya"nın çemberinden kurtulmayı isteyen küçük Gürcistan'ın kırılğan bağımsızlığını sağlamlaştırmaktadır.¹⁸⁴

ABD Açısından Önemi;

Sovyetler Birliği'nin çökmesinden sonra Avrupa ile Asya'nın kesiştiği noktada büyük petrol yatakları keşfedilmiştir. Bir iç deniz olan Hazar, dünya pazarından kilometrelerce uzakta olduğundan, yakıtın transferi konusunda bir yarış başlamıştı.

¹⁸⁰ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

¹⁸¹ Kuhneverd, "Bakü...", s.1.

¹⁸² Kuhneverd, "Bakü...", ss.1-2.

¹⁸³ Thomas Franke "Rus ve Arap Petrolüne Karşı Hazar Petrolü", **Deutsche Welle Radyosu**, 24.05.2005

¹⁸⁴ Marie Jegu, "Gürcistan gibi Ukrayna da Enerji Bağımlılığını Azaltmak İstiyor" **Le Monde Gazetesi**, 15 Haziran 2005

En basit seçenek olan İran topraklarından körfeze inecek bir boru hattının yapılması, ABD için söz konusu olamazdı. Çünkü ABD, İran'daki molla rejimiyle pek dost değildi. ABD hükümeti istikrarlı olmayan Orta Doğu'ya bağımlı kalmak da istemiyordu. Mevcut Rus boru hattının genişletilmesi de ABD için tercih edilebilir görünmüyordu.¹⁸⁵

Bakü-Tiflis-Ceyhan, Amerika'nın stratejik düğüm noktasıdır. BTC ile ikmal kaynaklarını çeşitlendirmekte, Suudi Arabistan ve Irak petrollerine bağımlılığını azaltarak OPEC'in nüfuzuna karşı gelmek için bir fırsat yakalamaktadır.¹⁸⁶

Ayrıca, ABD'nin bu boru hattını desteklemesindeki sebep İran'a olan düşmanlığı nedeniyle o ülkeden geçecek bir boru hattını engellemenin yanı sıra, Rusya'nın bölgedeki etkisini sınırlamak, bölge ülkelerinin petrol pazarında bağımsız tutumlarını engellemek ve dünya enerji pazarını tamamen kontrol altına almak olarak sıralanabilir.¹⁸⁷

ABD Enerji Bakanı Samuel BODMAN, boru hattı açılışı töreninde Amerikan Başkanı'nın Amerika açısından BTC Projesinin önemini vurgulayan bir mesajını okumuş, bu mesaj ile *“Bölgede yeni bir dönemin başladığını bu projenin, dünya enerji güvenliğini pekiştirdiğini, bölgesel işbirliğini teşvik edeceğini ve uluslararası yatırım olanaklarını artıracığını”* belirtmiştir.¹⁸⁸

ABD'yi asıl sevindiren kısmı, boru hattının, enerji ihtiyacı konusunda Orta Doğu ve Rusya'daki siyasi gelişmelere tek taraflı olarak daha az bağımlı hale gelmesidir.¹⁸⁹

Türkiye açısından önemi

Türkiye için bu projenin geliri Azerbaycan ve Gürcistan'a nazaran miktar olarak daha azdır. Türkiye'nin nüfusu, yüzölçümü ve farklı ticaret imkanları göz önüne alındığında bu boru hattından elde edilecek gelir çok göze çarpan bir miktar değildir. Yine de ülke ekonomik yapısına katkısı tartışılmaz.¹⁹⁰

¹⁸⁵ Heinzel “Petrol...”, s.1.

¹⁸⁶ Bezat “Bakü...”, s.1.

¹⁸⁷ “Dünya'nın Jeopolitik Haritasını Değiştiren Boru Hattı”, **İran Gazetesi**, 29 Mayıs 2005

¹⁸⁸ Bezat “Bakü...”, s.1.

¹⁸⁹ Zeitung “Hazar...”, s.1

¹⁹⁰ Kuhneverd, “Bakü...”, s.1.

Proje ile Ceyhan terminali önemli bir uluslararası petrol piyasası merkezi durumunda olacaktır. Sinerji ile Mersin ve İskenderun Limanları da hızla canlanacaktır. BTC HPBH içinde ve Ceyhan terminalindeki ham petrol seviyesinde kriz zamanlarında arz esnekliği sağlamak üzere Türkiye'nin stratejik petrol stok kapasitesi de artacaktır.¹⁹¹

Taşıma maliyetlerinin azaltılmış olması, finansman ve navlun ücretlerinden sağlanacak tasarruf gibi nedenlerle daha ucuza ham petrol temin etmek mümkün olacak.¹⁹² Bunun bir diğer nedeni ise Basra Körfezi petrolünün Irak Boru Hattı ile 15 günde Ceyhan'a ulaşırken, BTC ile Hazar petrolü sadece 2 gün içinde Ceyhan'a ulaşmasıdır.

Türkiye açısından BTC boru hattının ekonomik ve çevresel faktörler açısından öneminin yanında stratejik önemi çok daha fazladır. Çeşitli ulusal ve uluslararası platformlarda birçok defa vurguladığı üzere, hattın geçeceği güzergah Doğu ile Batı arasında bir enerji köprüsü oluşturacak ve bu nedenle de Türkiye'nin jeopolitik önemi daha çok ağırlık kazanacaktır.¹⁹³

BTC HPBH bölge ülkelerinden dünya pazarlarına ham petrol ve doğal gaz nakledecek diğer boru hatları projelerine de öncülük edecektir. BTC Boru Hattı Projesi'ni, Azeri gazını Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştıracak Şah Deniz Doğal gaz Boru Hattı Projesi izlemektedir.¹⁹⁴ Böylelikle Türkiye, gerek petrol gerekse doğal gazın batı piyasalarına aktarımı bakımından tam anlamıyla bir enerji terminaline dönüşecektir.¹⁹⁵

4.1.1.7 Trans-Hazar Boru Hattı

Aktau'dan (Kazakistan'ın batısında Hazar Denizi kıyısı) başlayarak Hazar Denizi'nin altından Bakü'ye taşınan petrolün buradan Türkiye'ye (Ceyhan

¹⁹¹ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html> 27.03.2006

¹⁹² Pala, "Kafkasya...", s.43.

¹⁹³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, "Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Temel Atma-18 Eylül 2002" Töreni http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/KONUSMALAR/18.09.2002-277.html

¹⁹⁴ Yanar, **Türk-Rus...**, ss.142-143.

¹⁹⁵ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Projesi'nin Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar ayrıntılı olarak "VI.BÖLÜM:Türkiye Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölge Enerji Kaynaklarına Yönelik Politikaları" bölümünde incelenmiştir.

Limanı'na) boru hattı ile taşınmasını öngörmektedir.¹⁹⁶ Hattın uzunluğu 600 km.dir. Boru hattı projesinin fizibilite çalışmalarına dair anlaşma Kazakistan ile Royal-Dutch, Shell, Chevron Texaco ve Exxonmobil arasında Aralık-1998 tarihinde imzalanmıştır. Bu hat ile İran ve Rusya'nın by-pass edilmesi amaçlanmıştır. Fakat Hazar Denizi'nin statüsünün belirsizliği hattın inşasını olumsuz etkilemiştir.¹⁹⁷

Çin'e Uzanan Doğu Rotası

4.1.1.8 Kazakistan-Çin Boru Hattı

Batı Kazakistan'daki (Aktiubinsk) petrol sahalarından Çin'e (Xinjiang) uzanan bir hattır. 1997 yılında başlatılan fizibilite çalışmaları 1999 yılında tamamlanmış 3,5 milyar dolarlık bir yatırımla tamamlanması planlanan 2,880 km. uzunluğunda olup yılda 20-40 milyon ton petrolün taşınmasını öngören bir projedir. Ancak, Kazakistan'ın gelecek 10 yıl içinde boru hattının gereksinim duyduğu petrol miktarını (400.000 varil/gün) garanti edemeyeceğini bildirmesi üzerine proje askıya alınmıştır.¹⁹⁸

İran'a Uzanan Güney Rotası (Basra Körfezine)

4.1.1.9 Kazakistan-Türkmenistan-İran Boru Hattı

Bu hat, Kazakistan'dan başlayıp Türkmenistan üzerinden İran'a petrol taşımak amacıyla tasarlanmıştır.¹⁹⁹ Bu hat ile Tengiz petrolü İran'ın Harg adasına kadar ulaşmış olacaktır. Taşıma kapasitesi 1 milyon varil/gün hattın uzunluğu ise 1500 km.dir.

4.1.1.10 İran-Azerbaycan Boru Hattı

Bakü-Tebriz arasındaki bu hattın kapasitesi günlük 200.000-400.000 varildir. Elf Aquitaine ve Totalfina'nın katılımıyla 500 milyon dolarlık bir yatırımla planlanmıştır. 2001 yılının Mayıs ayında İran Petrol Bakanlığı, Azerbaycan sınırına yakın bir bölgede rafineri kurulmasını onaylamış, ancak Azerbaycan, böyle bir projenin gerçekleşebilmesi için öncelikle Hazar'ın hukuku statüsü konusunda çözüme varılması gerektiğini bildirmiştir.²⁰⁰

¹⁹⁶ Qafqaz Üniversitesi Bakü-Azerbaycan, "Yaşanan Yeni Süreçte Avrasya Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi" <http://www.petrocu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95> 27.03.2006

¹⁹⁷ Kona **Orta Doğu...**, s.284.

¹⁹⁸ Metin, **Politik...**, s.224.

¹⁹⁹ Kona, **Orta Doğu...**, s.227.

²⁰⁰ Ünüvar, "Yeni...", s.108.

4.1.1.11 İran'la Takas (Swap) yolu ile Taşımacılık

İran petrol üretim sahaları genelde ülkenin güneyinde ve Körfez'e yakın bölgelerde yer almaktadır. Buna karşılık enerji tüketim alanları ise ülkenin kuzeyinde yoğunlaşmaktadır.²⁰¹ İran bu durumdan yararlanmak adına Hazar Bölgesi petrolünü ülkenin kuzeyinden alıp buna karşılık aynı miktardaki İran petrolünü o ülke adına Basra Körfezi'nden dünya pazarlarına ihraç etmektedir. Böylece her iki ülkede taşıma masraflarını azaltmaktadır.²⁰² Daha çok Kazakistan ve İran arasında kullanılan bu yöntem ile taşımacılık 1996 yılından bu yana kullanılmaktadır.²⁰³

Afganistan'dan Pakistan'a Uzanan Güneydoğu Rotası

4.1.1.12 Afganistan-Pakistan Boru Hattı

Bu hat Kazakistan'dan Türkmenistan ve Afganistan üzerinden Pakistan'a uzan bir hattır.²⁰⁴

Afrika'da ABD Büyükelçiliklerinin bombalanması nedeniyle 1998 yılında projenin başını çeken ABD'li Unocal şirketi konsorsiyumdan çekilmiştir. Ardından *"11 Eylül 2001'de ABD'de meydana gelen terörist saldırılarla birlikte Afganistan'a düzenlenen operasyon sonrası bu bölgede istikrar sağlanana kadar böyle bir projenin hayata geçirilmesinin uzunca bir süre imkansız olduğu görülmüştür."*²⁰⁵

4.1.2 Doğal gaz Boru Hatları

Rusya'ya Uzanan Kuzey Rotası (Karadeniz)

4.1.2.1 Türkmenistan-Rusya Boru Hattı

Türkmenistan ve Özbekistan'dan alınan gazı Kazakistan üzerinden Rus doğal gaz boru sistemine bağlayan bir hattır. Türkmenistan bu hattı Ukrayna ve Rusya'ya doğal gaz ihraç etmek için kullanmaktadır.²⁰⁶

Bu güzergah için getirilen bir çok öneri bulunmaktadır. Bunlardan ilki mevcut boru hatlarına kompresörler eklenerek, Hazar doğal gazının Avrupa'ya

²⁰¹ Pala, "Kafkasya...", s.42.

²⁰² Yardım, **Kafkasya...**, s.12.

²⁰³ Pamir, **Bakü...**,s.60.

²⁰⁴ Kona **Orta Doğu...**,s.204.

²⁰⁵ Ünüvar, "Yeni...", s.109.

²⁰⁶ Ünüvar, "Yeni...", s.109.

ulaştırılması, diğeri ise Hazar bölgesi doğal gazını Rusya üzerinden Türkiye'ye ihraç etmek (Mavi Akım Projesi) olmuştur.

Türkiye'ye Uzanan Batı Rotası (Akdeniz)

4.1.2.2 Bakü-Tiflis-Erzurum (Azerbaycan-Türkiye) Boru Hattı

Bu hat ile Azeri gazının Türkiye'nin kuzeydoğusuna ulaştırılması hedeflenmiştir. Türkiye'nin her geçen gün artan doğal gaz talebini karşılamak için planlanmış bir hattır. Türkiye'nin doğalgaz ihtiyacının karşılanması yanında Avrupa'ya doğu-batı ekseninde uzatılması düşünülmüştür. Ancak, bunun için kapasite artırımı gerekecektir.

Azeri gazının Gürcistan'dan Türkiye'ye taşınması için petrol devi SOCAR ile BOTAŞ arasında imzalanan 15 yıllık gaz alım anlaşmasına göre 2 ila 6.6 milyar metreküp/yıllık alım ve nakil öngörülmektedir. Projenin fizibilite çalışması bir Fransız şirketi olan Sofregas tarafından çalışmıştır.

16 Ekim 2004'te Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının Azerbaycan ve Gürcistan kesimlerinin birleştirildiği gün Bakü-Tiflis-Erzurum gaz hattının da yapımına başlanmıştır.²⁰⁷ Azerbaycan'ın Şah deniz sahasından üretilecek doğal gazın Gürcistan üzerinden geçerek Erzurum'a ulaştırılması öngörülmüştür.²⁰⁸ BTC'ye paralel olarak inşası süren Bakü-Tiflis-Erzurum (Güney Kafkasya) doğalgaz hattının 2006 yılı içerisinde tamamlanması bekleniyor.

Hazar Denizi'ne kıyısı olan diğer ülkelerden de bu hatta gaz alımı Türkiye'nin stratejik hedefleri arasındadır. Bu nedenle, Bakü-Erzurum hattının taşıma kapasitesi yüksek tutularak Türkmenistan gazının da bu hatta dahil edilmesi planlanmıştır. Türkmen gazının bu hat aracılığıyla ilerde Yunanistan pazarına ulaştırılması düşünülmüştür.²⁰⁹

²⁰⁷ Haydar Aliyev "Petrol Stratejisi" <http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-cms/vis/vis.pl?s=001&p=0451&n=000016&prfr=1&g=&prev=> 27.03.2006

²⁰⁸ Kona **Orta Doğu...**, s.227.

²⁰⁹ Ünüvar, "Yeni...", s.110.

Türkiye bu hat ile öncelikli ve ağırlıklı olan doğu-batı enerji koridorlarının yanı sıra dünya enerji istikrarına çok önemli katkı sağlayacak kuzey-güneybatı doğrultulu yeni bir koridorda işbirliğine açık politikalar geliştirmektedir.

4.1.2.3 Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı

HARİTA-2: Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı Güzergahı

Hazar bölgesi ülkelerinden olan Türkmenistan; Suudi Arabistan, Katar, Rusya ve İran'ın ardından dünyanın beşinci büyük doğal gaz rezervine sahip bir ülkedir.²¹⁰ Doğal gaz bakımından dışa bağımlı olan ülkemiz, arz açığının bir bölümünü temin etmek amacıyla 29 Ekim 1998 tarihinde Türkmenistan ile Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz Boru Hattı projesinin gerçekleştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalamışlardır.²¹¹

Bu hat ile doğal gazın Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan'a, Gürcistan'a oradan Türkiye'ye ve Avrupa pazarına ulaştırılması hedeflenmiştir.

²¹⁰ Yanar, **Türk-Rus...**,s.148.

²¹¹ Kona **Orta Doğu...**,s.207.

Trans-Hazar petrol boru hattında olduğu gibi bu hat ile de İran ve Rusya Federasyonu devre dışı bırakılmıştır.²¹²

Yapılan anlaşmalarla, bu hat ile yılda 16 milyar m³ doğal gaz Türkiye tarafından satın alınıp geri kalan kısmı Avrupa'ya sevk edilmek üzere toplam 30 milyar m³ doğal gazın taşınması öngörülmüştür.²¹³

Ancak, Azerbaycan'ın Şahdeniz bölgesindeki doğal gaz kaynaklarının keşfinden sonra Türkmenistan'ı devre dışı bırakarak Gürcistan ve Türkiye üzerinden alternatif bir boru hattı ile Azeri doğal gazını pazarlamak Azerbaycan için daha sıcak gelmeye başlamıştır. Bunun sonucu olarak Türkmenistan proje konusundaki fikrini değiştirerek Rusya federasyonu ile gaz pazarlığına ağırlık vermiştir ve böylelikle Trans-Hazar doğal gaz boru hattı projesinin neredeyse tamamen gündemden düşmesine neden olmuştur.²¹⁴

Tüm bu çelişkiler sürerken Türkiye'nin acil gaz ihtiyacının doğması doğal gaz alımında önceliği Rusya yönüne kaydırmasına neden olmuştur. Türkiye'nin tercih konusunda yön değiştirmesi Türkmenistan'ı küstürmüştür. Bu tepkisini de yılda 20 milyar m³ gazını, uluslararası fiyatın üçte biri fiyatı olan 1000 m³'ü 36 Dolar civarında bir fiyatla Rusya'ya satarak göstermiştir.²¹⁵

Türkiye'nin Rusya doğal gazına yani Mavi Akım Projesine öncelik veren tavrından sonra Hazar geçişli Türkmenistan boru hattı projesi de dağılma sürecine girmiştir. Türkiye bu seçimiyle doğal gaz tüketiminde %65 gibi yüksek bir oranda Rusya'ya bağımlı hale gelmiştir.²¹⁶

²¹² Pala, "Kafkasya...", s.42.

²¹³ BBC Turkish "Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı-17.11.2005"

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml 27.03.2006

²¹⁴ Yardım, **Kafkasya...**, s.39.

²¹⁵ Yanar, **Türk-Rus...**, s.150.

²¹⁶ Neslihan Adanalı "Türkiye'nin Doğal gaza Bağımlılığının Değerlendirilmesi" **İzmir Ticaret Odası** <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/6008/Gaz3.pdf> 27.03.2006

4.1.2.4 Mavi Akım Projesi

HARİTA-3: Mavi Akım Projesi Güzergahı

Toplam 3 Milyar 339 Milyon Dolarlık yatırım yapılan Mavi Akım Projesi bir Rus-İtalyan-Türk ortak girişimidir. 3.300 kilometrelik boru hattının 380 kilometresi Karadeniz'in 2140 m. altından geçmektedir.²¹⁷ Bu özelliği ile de yeryüzünün en derindeki boru hattı projesidir. Mavi Akım projesi 3,3 milyar dolara mal olmuş ve proje için, İtalya ile Rusya arasında yarı yarıya ortaklı Transco adlı bir şirket kurulmuştur.²¹⁸ Projenin finansmanlığını ise Rus şirketi Gazprom yapmıştır. Ancak Samsun-Ankara bölümünü (Deniz geçişi dahil 270 Km.) Türkiye finanse etmiştir.²¹⁹

Türkiye, Mavi Akım Projesi ile inşa edilen boru hattından yılda 3 milyar m³ doğal gaz almakta bu miktarın her yıl 200 Milyon m³ artacağı ve 2008 yılında yıllık 18 m³'e ulaşacağı öngörülmektedir. İlk gaz 30 Aralık 2002 günü pompalanmıştır. *"Yine aynı tarihte 25 yıl süreli ve 16 milyar m³ doğal gaz alımına ilişkin Doğal gaz*

²¹⁷ Kona, **Orta Doğu...**,s.207.

²¹⁸ Neslihan Adanalı "Türkiye'nin Doğal gaza Bağımlılığının Değerlendirilmesi" **İzmir Ticaret Odası** <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F5-2D065174DF75/6008/Gaz3.pdf> 27.03.2006

²¹⁹ Yanar, **Türk-Rus...**,s.153.

alım-satım anlaşması da imzalanmıştır.”²²⁰ Anlaşma 31 Aralık 2025 tarihine kadar geçerlidir.²²¹

*“Rusya’dan Türkiye’ye doğal gaz satılmasını öngören Mavi Akım Projesinin oluşturulması, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı konusunda Rusya’nın itirazlarını hafifletmeye ve bu petrol oyununda onları tatmin etmeye yönelik bir adım olmaktadır.”*²²²

15 Aralık 1997 tarihinde Rusya ile imzalanan Mavi Akım Projesinin Türk Cumhuriyetleri açısından yarattığı olumsuzluk ise Azerbaycan ve Türkmenistan doğal gazının Türkiye’yi bir pazar olmaktan çıkarmasıdır. *“Azerbaycan’ın Şah Deniz sahalarından çıkan doğal gazın Türkiye üzerinden dünya piyasalarına aktarılmasını savunan ABD’de de Mavi Akım Projesine sıcak bakmamıştır.”*²²³

Bu gelişmeler Türkiye ve Amerika’nın müşterek olarak sürdürmeye çalıştığı paralel petrol ve gaz boru hatlarının oluşturduğu “Doğu-Batı Enerji Koridoru” stratejisine de ciddi darbe vermiştir.

Çin Üzerinden Doğu Rotası

4.1.2.5 Türkmenistan-Çin Doğal gaz Boru Hattı

Türkmenistan’dan başlayıp Özbekistan üzerinden Çin’in doğu kıyılarına ulaşan bir hattır. Burada da ya boru hattı ile ya da tankerlerle Japonya’ya doğal gaz ihracı planlanmıştır.²²⁴ Yıllık 28 milyar m³ kapasiteli hattın, 4161 km. uzunluğunda olması bu nedenle de ekonomik olmaması aynı zamanda bir çok ülkeden geçmesinin getireceği sorunlar bu hattın dezavantajıdır.²²⁵

İran’a Uzanan Güney Rotası (Basra Körfezine)

4.1.2.6 Türkmenistan-İran Doğal gaz Boru Hattı

Türkmenistan’dan başlayıp İran’a uzanan bir hattır. Bölgedeki doğal gazın Rusya Federasyonu toprakları kullanılmadan bölge dışına ulaştıran hattır.²²⁶ 1997 yılında devreye girmiş hattın taşıma kapasitesi ilk aşamada yılda 8-10 milyar

²²⁰ Metin, **Politik...**, s.247.

²²¹ Birsell, “Hazar...”, s.29.

²²² Yanar, **Türk-Rus...**, s.155.

²²³ Ünüvar, “Yeni...”, s.109.

²²⁴ Kadir Dikbaş, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, s.95.

²²⁵ Kona, **Orta Doğu...**, s.208.

²²⁶ Yardım, **Kafkasya...**, s.13.

m³ olup daha sonraki yıllarda bu miktarın 13 milyar m³ seviyesine çıkarılması hedeflenmiştir.²²⁷

Afganistan'dan Pakistan'a Uzanan Rota Güneydoğu Rotası

4.1.2.7 Türkmenistan-Afganistan-Pakistan

Türkmenistan'dan başlayıp Afganistan'dan geçerek Pakistan'a uzanan bir hattır. Uzun dönemde bu hattın geçen doğal gazın Hindistan pazarına da ulaştırılması planlanmıştır.²²⁸ Afganistan savaşı nedeniyle askıda kalan hattın yapımı, Afganistan'a yapılan uluslararası müdahale sonrasında 2001 yılında tekrar gündeme gelmiştir. Hattın uzunluğu yaklaşık 1500 km olup, kapasitesi yıllık 30 milyar m³ olarak öngörülmüştür.²²⁹

4.1.2.8. NABUCCO Doğalgaz Hattı

Hazar Havzası'ndan ve Orta Doğu'dan Türkiye üzerinden Güneydoğu Avrupa'ya doğal gaz ulaştıracak bir hattıdır. AB tarafından yürütülen önemli bir projedir. Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya gaz iletilmesini hedefleyen Nabucco projesi ile Hazar havzası ve Ortadoğu'da üretilecek doğalgazın Orta ve Batı Avrupa ülkelerine taşınması öngörülmüştür.²³⁰

Türkiye ile AB arasında en büyük doğalgaz boru hattı projesi olarak bilinen 4.5 milyar Euro'luk yatırım öngörülen Nabucco Projesi ortaklarınca Haziran 2004 tarihinde, projenin finansman ve boru hattı taşıma kapasitesinin pazarlanması işlerini yürütmek üzere NABUCCO Company Pipeline Study GmGH (Nabucco Boru Hattı İş Geliştirme Şirketi) kurulmuştur.²³¹ NABUCCO Gas Pipeline International Ltd. adı ile yeniden yapılandırılarak, amaç ve görev kapsamı, genişletilmiştir.²³²

²²⁷ Metin, **Politik...**, ss.227-228.

²²⁸ Kona, **Orta Doğu...**, s.208.

²²⁹ Yardım, **Kafkasya...**, s.14.

²³⁰ Botaş "Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi -NABUCCO Projesi", <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> 27.03.2006

²³¹ John Roberts "The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues" **CEPS Turkey in Europe Monitor**, Kasım 2004 sayı:11

²³² Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Basın Merkezi "NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı" <http://www.enerji.gov.tr/belge/nabucco.doc> 27.03.2006

HARİTA-4: NABUCCO Doğalgaz Projesi Güzergahı

4.1.3 Boğazları By Pass Eden Boru Hatları

“Boğazları by-pass eden boru hatlar şunlardır;

- *Adria-Druzhba (Dostluk Hattı)*

- *Arnavutluk-Makedonya-Bulgaristan Petrol Boru Hattı*

- *Burgaz-Dedeoğlu (Trans Balkan) Boru Hattı*

- *Köstence-Trieste Boru Hattı*

- *Güneydoğu Avrupa Boru Hattı (Köstence'den başlayıp Yugoslavya üzerinden İtalya'ya uzanan hat)*

- *Odesa-Bradi (Ukrayna) Boru Hattı*”²³³

“Bu seçenekler boğazları tehdit eden tanker trafiğine karşı çözüm alternatifleri olarak sunulmasının yanı sıra Yunanistan gibi ülkelerin “stratejik” çıkarları doğrultusunda Rusya'nın da desteği ile, ekonomik olmasa da uluslararası kamuoyuna sıkça enjekte ettikleri projeler olarak da değerlendirilebilmektedir.”²³⁴

Boğazları by-pass eden boru hatlarının avantaj ve dezavantajı ise;

²³³ Deniz Kutluk, *Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları ve Çevresel Tehdit*, Temmuz, 2001, ss.62-63.

²³⁴ Pamir, *Bakü...*, s.73.

-Boğazlar ve İstanbul'un petrol ve petrol taşıyan tankerlerden kaynaklanan kirlilik ve kazaları önlemesi bakımından avantajlıdır.

-Hazar bölgesi petrolü boru hatları ile Karadeniz'e ulaştırılmasından sonra tankerlere yükleme aşaması vardır ve bu da ek maliyet ve zaman kaybı demektir. Ayrıca Karadeniz'in iklim koşulları nedeniyle bu işlemin çoğu zaman yapılamaması da bir dezavantajdır.

Ek maliyet ve olumsuz iklim koşulları boğazları by-pass projelerinin uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Buna rağmen *"bu tür alternatifler, stratejik kaygılarla Türkiye'nin Bakü-Ceyhan ile elde edeceği stratejik üstünlüğü devre dışı bırakabilmek için özellikle Yunanistan ve Rusya tarafından sıkça gündeme getirilmektedir."*²³⁵

Şu an için Rusya Yakıt ve Enerji Bakanlığı'nda Boğazları by-pass eden projelerden ancak sadece ikisi uygulamaya en yakın projeler. Bu iki projeden biri Burgaz-Aleksandropolis Petrol Boru Hattı Projesi. Proje fikri 1994'te ortaya atıldı. Projeye göre Rus petrolü gemilerle Bulgaristan'ın Burgaz limanına getirilecek, oradan inşa edilecek boru hattı yoluyla Yunanistan'ın Ege Denizi'nde bulunan Aleksandropolis Limanı'na pompalanacak. Daha sonra ise gemilerle istenen yere nakledilecek. Böylece Boğazlar by-pass edilmiş olacak. Söz konusu proje, 280 km'lik bir boru hattının inşası düşünülen projenin kapasitesi yıllık 35 milyon ton'dan 50 milyona çıkarılacak. Tahmini maliyeti ise 783 milyon Euro.'dur.²³⁶

Sonuç

Bu bölümde Hazar Havzasındaki enerji kaynaklarının tüketim merkezlerine ulaştırılmasını sağlayan boru hatları projeleri incelenmiş ve elde edilen sonuçlar aşağıya çıkarılmıştır.

Hazar Denizi'nin ve bu deniz etrafındaki ülkelerin kapalı bir havza içinde yer alması boru hatları olmadan üretilen petrolün tüketici ülkelere ulaşımını imkansızlaştırmıştır.²³⁷ Denize çıkışı olmayan Hazar Bölgesi ülkelerinin dünya

²³⁵ Pamir, **Bakü...**,s.74.

²³⁶ Sinan Oğan "Türkiye-Rus İlişkileri: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa" <http://www.avsam.org/tr/analizler.asp?ID=12> 27.03.2006

²³⁷ Mehmet Dikkaya, "Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran", **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3 s.204.

üzerinde hangi yöne ve nereye açılacağı ise yeni bir rekabet ortamı yaratmıştır. Tüketici ülkeler bu rekabette petrolün kendilerine en yakın dağıtım merkezine ulaştırılmasını amaçlamaktadırlar.

Boru Hatları konusunda güç mücadelesi veren ülkelerden Rusya, kendi toprakları üzerinden geçecek boru hatları vasıtasıyla Hazar petrolünün akışını ve bu bölgedeki ülkeler üzerindeki varlığını kontrol etmeye çalışırken, ABD ise “doğu-batı enerji koridoru” düşüncesiyle Rusya’yı saf dışı bırakacak petrol boru hatları projeleriyle bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. İran ve Türkiye bölgeyle kendi iletişim ağlarını kurmaya çalışmakta, boru hatları için kendi yollarının tercih edilmesi için stratejiler ve projeler üretmektedirler.²³⁸

Orta Asya, Kafkasya, Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki petrol ve doğal gazın batıya, kuzeye ve güneye taşınmasında takip edilecek en kısa ve en ekonomik yol Türkiye’den geçmektedir. Bu nedenle enerji kaynakları üzerine yapılan hesap ve mücadelelerde, ülkemizin göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Başta BTC olmak üzere Bakû’den çıkış yapacak hatların yolu üzerinde olan Türkiye, tüm elverişli koşulları ile Batı’nın en uygun alternatifidir.

Azerbaycan için de en uygun ve güvenilir güzergah Bakü-Tiflis-Ceyhan hattıdır. Çünkü petrol çıkışının kontrolü Azerbaycan’ın elindeyken, son noktayı da dost ülke Türkiye kontrol edecektir. Azerbaycan için önemli olan diğer nokta, Ermenistan’ın by-pass edilmesidir. Ayrıca; Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı proje Kafkasya petrollerinin Akdeniz’e ulaştırılmasında Rusya Federasyonu’nun tekeli ortadan kaldırılabilecektir.

Hazar Petrolleri’nin BTC HPBH Projesi ile sadece Boğazlarımız değil, Karadeniz ile birlikte Marmara Denizi ve Ege Denizi de çevresel açıdan büyük risk yaratan yoğun tanker trafiğinden arındırılmış olacaktır.

Esasında boğazlardaki yoğun trafiğin önlenmesi amacıyla boğazları by-pass eden boru hatları da planlanmıştır. Ancak ek maliyet ve olumsuz iklim koşulları boğazları by-pass projelerinin uygulanabilirliğini azaltmaktadır. Ayrıca *“bu tür alternatifler, stratejik kaygılarla Türkiye’nin Bakü-Ceyhan ile elde edeceği stratejik üstünlüğü*

²³⁸ Raşid, **Taliban...**, ss.238-239.

*devre dışı bırakabilmek için özellikle Yunanistan ve Rusya tarafından sıkça gündeme getirilmektedir.”*²³⁹

Planlanan ve yapılmakta olan petrol ve doğal gaz projelerinin gerçekleşmesi halinde, Orta Asya ile Kafkaslar ve Orta Doğudan dünya piyasalarına enerji naklinde kavşak noktasında yer alan Türkiye, Hazar’dan gelecek petrolün Avrupa’ya aktarıldığı stratejik bir terminal ve enerji köprüsü görevini üstlenerek Avrupa Birliği’ne girme konusunda önemli bir avantaj sağlayacağı sonucuna varılabilir.

²³⁹ Pamir, **Bak...**,s.74.

V. BÖLÜM

HAZAR HAVZASI ENERJİ KAYNAKLARININ ULUSLARARASI POLİTİKADAKİ YERİ

5.1. Genel

1991 sonrası Sovyetler Birliği'nin dağılması ve yeni cumhuriyetlerin ortaya çıkması ile bütün dikkatler bölgeye yönelmiştir.²⁴⁰ Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından beliren güç boşluğu nedeni ile Orta Asya bölgesinde yer alan petrol ve doğal gaz rezervleri bölgede ekonomik güç mücadelesinin başlamasında birinci derecede etkili olmuştur.²⁴¹

Soğuk Savaş sonrası meydana gelen tek kutuplu dünya düzeninde, zengin doğal kaynaklara sahip Kafkaslar ve Orta Asya, küresel çapta yürütülen mücadelelerin mekanı haline gelmiş durumdadır.²⁴²

19 yy.da İngiltere ve Rusya'nın Hindistan'daki ticaret yollarının kontrolü için oynanan büyük oyun artık Hazar petrolü ve doğal gazın çıkartılması ve petrol nakil boru hatlarının kurulması üzerine oynanmaya başlamıştır.²⁴³ “Yeni Büyük Oyun”da oyuncular ise ABD, Rusya, Çin Türkiye, İran ve bağımsızlığını kazanan Hazar Bölgesi ülkeleri olmuştur.²⁴⁴

*“Rusya, hala Orta Asya'daki sınırları olarak gördüğü bölgeyi elinde tutmaya Rusya'dan gelen boru hatları vasıtasıyla Hazar petrolünün akışını kontrol etmeye çalışırken, ABD, Rusya'yı saf dışı bırakacak petrol boru hatları projeleriyle bölgede etkin olmaya çalışmaktadır. İran ve Türkiye bölgeyle kendi iletişim ağlarını kurmaya çalışmakta, doğu-batı ve güneye doğru ilerlemesi beklenen boru hatları için kendi yollarının tercih edilmesi için politika üretmektedirler.”*²⁴⁵

Oyun içerisinde Türkiye, ABD'nin şemsiyesi altında yer alırken, İran, Rusya ile işbirliği içinde bölgede kendisine yer edinmeye çalışmaktadır. Dolayısı ile Rusya ile

²⁴⁰ Şenkaya, “Hazar...” s.1. <http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm> 27.03.2006

²⁴¹ Gamze Güngörmeş Kona, “Türkiye-Rusya Federasyonu ve Orta Asya Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri ve Olası Siyasi Yansımaları”, **M5 Savunma ve Strateji**, s.65

²⁴² Kocaoğlu, **Petro-Strateji...**, ss.102-104.

²⁴³ Kutluk, **Kafkas...**, s.26.

²⁴⁴ Birsal, “Hazar...”, s.18.

²⁴⁵ Raşid, **Taliban...**, ss.238-239.

kurulan stratejik işbirliği, İran'ın bölgeye yönelik politikasında önemli bir unsur haline gelmiştir.²⁴⁶

Çin'in bölgeye yönelik verdiği mücadelede ise, Orta Asya'da yaşayanlarla aynı etnik gruptan insanları barındıran, huzursuzlukların baş göstermekte olduğu Sincan bölgesinde istikrarı sağlamak ve hızlı ekonomik büyümesini sağlayacak enerjiyi güvence altına alıp kritik bir sınır bölgesindeki siyasi nüfuzunu artırmak çabası öne çıkmıştır.²⁴⁷

5.2. ABD Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

SSCB'nin tarihe karışmasına neden olan soğuk savaşın galibi süper güç ABD olmuştur. Bu galibiyet, ABD'yi bir küresel üstünlük ve hegemonya arayışına sürüklenmiştir. Ancak, ABD'nin mücadelesi, klasik anlamda hegemonya arayışından farklı boyutlar içermektedir.²⁴⁸

ABD'nin uluslararası sistem üzerindeki egemenliğini sürdürme mücadelesini günümüzde ulusal gücün en önemli unsuru haline gelen iktisadi gücün muhafazası oluşturmaktadır. ABD, iktisadi egemenliğini devam ettirebilmek ve süper güç unvanını diğer devletlere kaptırmamak için ekonominin vazgeçilmezi olan enerji kaynaklarının kontrolünü hedeflemektedir.²⁴⁹

Bu çerçevede Başkan George W.Bush'un talimatıyla "Ulusal Enerji Politikası Geliştirme Grubu" (National Energy Policy Development Group) tarafından Mayıs 2001 tarihinde gelecek 20 yıllık bir sürede ABD'nin enerji alanındaki yerini ve politikalarını açıklayan ve bu yönde yapılan çalışmaların temelini oluşturan bir rapor hazırlanmıştır. Bu rapora göre 1990-2000 yılları arasında enerji üretim oranı daha sonraki yıllarda aynı seyri izlediği takdirde Amerika'nın enerji tüketimini karşılamakta yetersiz kalacak ve enerji açığı artarak büyüyecektir. Bu durum Amerikan ekonomisini derinden sarsacağı endişesine neden olmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁶ Atay Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası" **Stradigma Dergisi**, Kasım 2003, sayı 10, http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html.

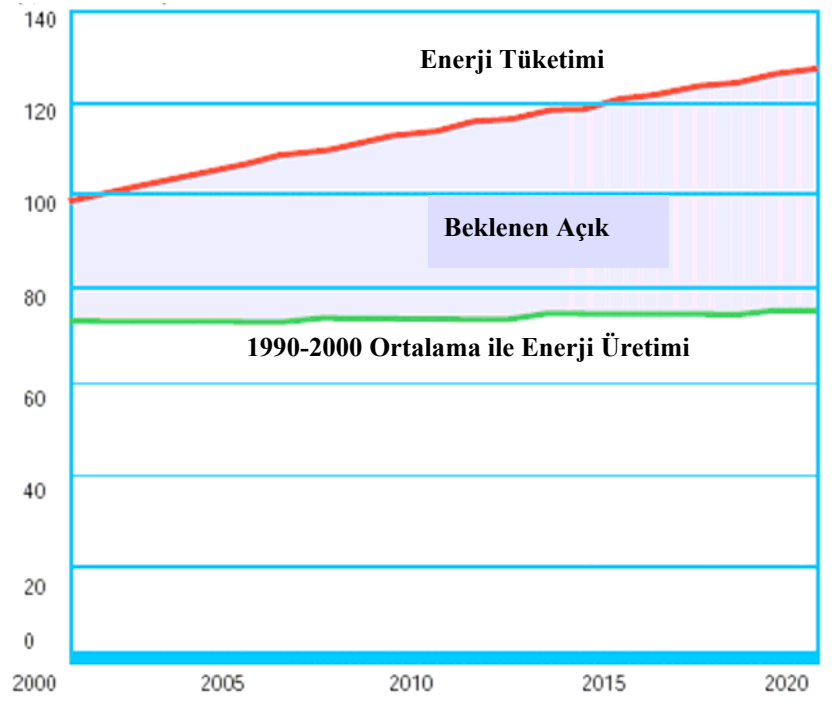
²⁴⁷ Raşid, **Taliban...**, ss.238-239.

²⁴⁸ Federico Pena "Amerika Birleşik Devletleri'nin Hazar Petrol Politikası" **Strateji-Politika**, s.120

²⁴⁹ Ertan Efegil, "Hazar Havzası Politika ve Türkiye" **Avrasya Dosyası**, s.190-191

²⁵⁰ "National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group", <http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

ABD, dünyanın üçüncü büyük (S.Arabistan ve Rusya Federasyonu'ndan sonra) petrol üreticisi ve dünyanın en büyük petrol tüketicisidir. Petrol %39 ile ABD'nin en çok kullandığı enerji kaynağıdır ve petrolün tüketim içindeki önceliğinin gelecekte de devam edeceği beklenmektedir.²⁵¹ 2000-2020 yılları arasında enerji üretimi, enerji tüketimi ve buna bağlı olarak da üretim ve tüketim arasındaki açık *Şekil-12'de* incelenmiştir.

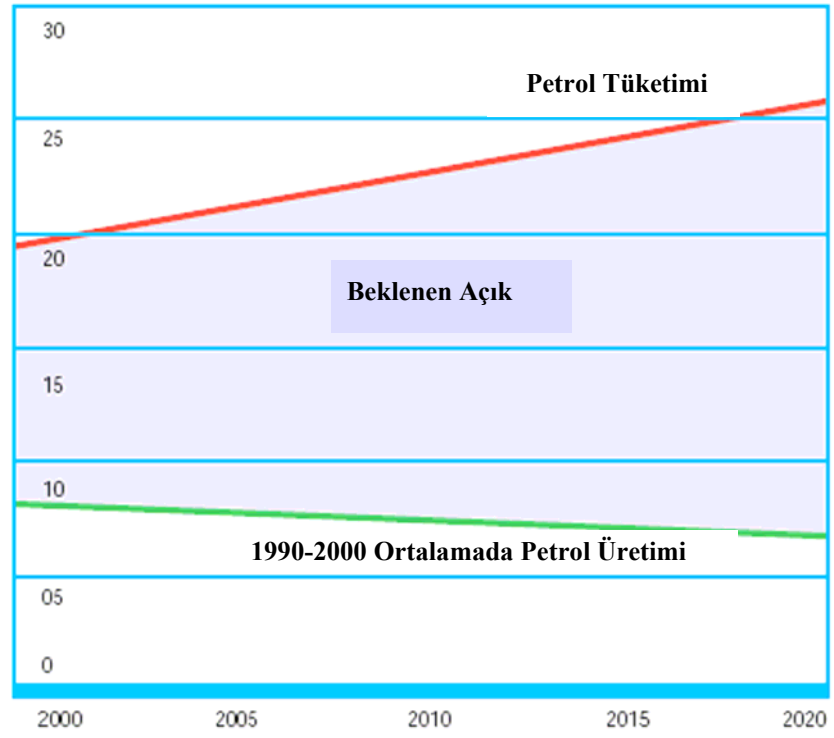
ŞEKİL-12: ABD Enerji Üretim-Tüketim Dengesi (Quadrillion Btu)²⁵²

Tüketimdeki önceliğine rağmen ülkedeki petrol rezervleri hızla azalmakta ve böylece Amerika'nın petrolde dışa bağımlılığı her geçen gün artış göstermektedir. 2000 yılında ABD'nin ithal petrole bağımlılığı %56 seviyesinde iken 2010 yılında ise bu oranın %60'ın üzerinde olacağı öngörülmektedir.²⁵³ (*Şekil-13*)

²⁵¹ ABD Enerji Bakanlığı, <http://www.eia.doe.gov> 25.12.2005

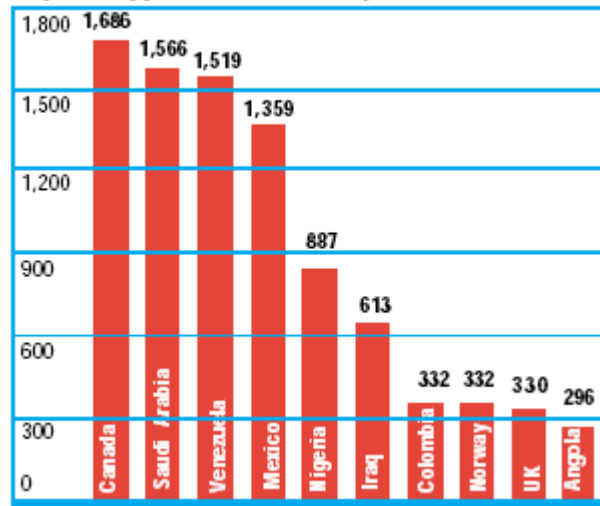
²⁵² "National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group", <http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

²⁵³ "National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group", <http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

ŞEKİL-13: ABD Petrol Üretim-Tüketim Dengesi²⁵⁴

ABD ithal ettiği petrolün yarısını 4 ülkeden karşılamaktadır. Bu ülkeler ve karşılama oranları ise Şekil-14’de incelenmiştir.²⁵⁵

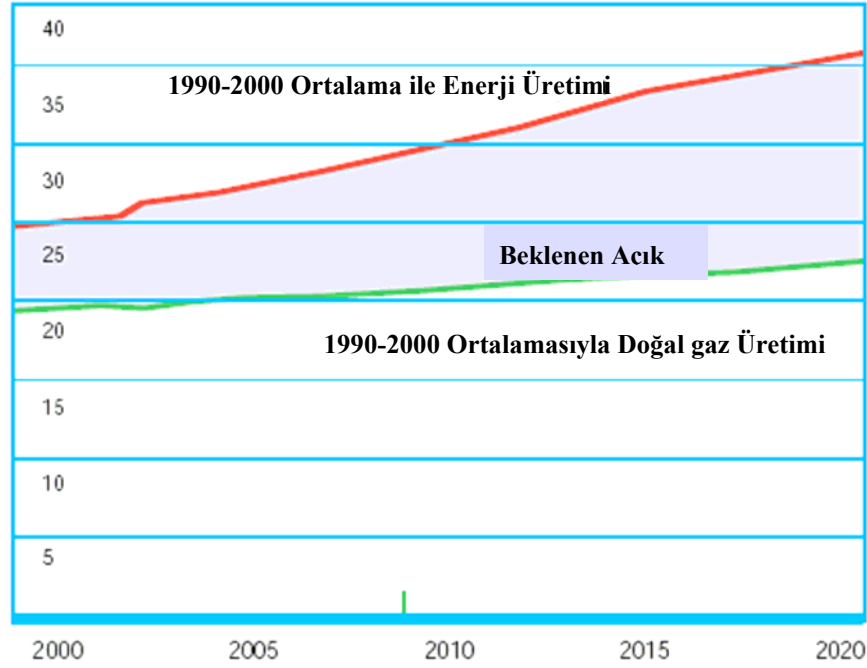

ŞEKİL-14: ABD Petrol İthal Kaynakları²⁵⁶

²⁵⁴ “National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group”, <http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

²⁵⁵ ABD Enerji Bakanlığı, <http://www.eia.doe.gov> 25.12.2005

Doğal gaz kaynakları bakımından incelendiğinde ise Amerika, dünyada 6. sırada yer almasına karşılık üretim oranı tüketimi karşılamadığından dışa bağımlı durumdadır.(Şekil-15) Doğal gaz rezervleri toplamı 167,4 Tcf'dir. Bu oran dünyadaki doğal gaz rezervlerinin %3.2'sine karşılık gelmektedir.²⁵⁷

ŞEKİL-15: ABD Doğal gaz Üretim-Tüketim Dengesi²⁵⁸

ABD'nin artan enerji ihtiyacını karşılamak amacıyla gelecek 25 yıl içindeki muhtemel öncelikli pazar alanları;

- Rusya-Doğu Sibirya Bölgesi
- Hazar Havzası
- Batı Afrika Bölgesidir.

Esasen, Sovyet Birliği'nin dağılmasını takip eden ilk yıllarda Orta Asya bölgesi ABD'nin dış politika öncelikleri arasında yer almamıştır.²⁵⁹ ABD Dışişleri Bakanı Yardımcısı Strabe Tallbott'un yönlendirmeleriyle bölgeye yönelik politikalardan

²⁵⁶ "National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group", <http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

²⁵⁷ "International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 Paris" OECD/IEA,2004

²⁵⁸ "National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group", <http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

²⁵⁹ Pena "Amerika...", s.120

“Önce Rusya” stratejinin takip edildiği bu dönemde ABD yönetimi eski Sovyet Cumhuriyetleri’yle bire bir ilgi yerine bölgesel aktör olan Rusya ile ilişkilerinin şekline odaklanmıştır.²⁶⁰

Ancak bir taraftan Rusya’nın, 1993’te ilan ettiği “Yakın Çevre Doktrini” ne daha fazla odaklanarak Orta Asya’daki etkinliğini tekrar artırma çabası içerisine girmesi,²⁶¹ Avrupa Birliği’nin “Avrupa-Kafkasya-Asya Taşıma Koridoru” (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia/TRACECA)²⁶² ve “Avrupa’ya Devletler Arası Petrol ve Gaz Taşıma” (Intersate Oil and Gas Transport to Europe/INOGATE)²⁶³ Projelerini geliştirmesi, Çin’in bölgede etkin olmaya başlaması, Türkiye’nin beklenen etkinliği gösterememesi diğer taraftan ise ABD merkezli petrol şirketlerinin zengin enerji kaynakları ile dünya gündemine oturan Hazar Havzası’nda artan çıkarları gibi faktörler 1990’ların ortalarından itibaren en büyük küresel güç olan ABD’nin ilgisini bu bölgeye toplamıştır.²⁶⁴

ABD’nin bölgede ilk etkinlik kazanması dev petrol şirketleri vasıtasıyla olmuştur.²⁶⁵ Bölgenin sahip olduğu zengin hidrokarbon rezervleri üzerinde etkili olmaya çalışan Amerika, bu kaynaklara Batı’nın erişimini ve Hazar Havzası’ndaki yeni bağımsız cumhuriyetlerin serbest piyasa ekonomilerine geçişini sağlamayı bölgeye yönelik hedefleri olarak belirlemiştir.²⁶⁶

Bu hedeflere ulaşmada Amerikan yönetiminin üç önceliği; Rusya’nın bölge üzerindeki etkisini sınırlamak veya dengelemek, İran’ın Radikal İslam’ı bölgeye yaymasına mani olmak ve insan hakları ve demokrasi değerlerini yükselterek bölgede istikrarın gelişimini sağlamak olarak açıklanabilir.²⁶⁷

²⁶⁰ Pamir, **Bakü**..., s.23.

²⁶¹ Erdal Yiğit **Küresel ve Bölgesel Kapsamda Sorunlarımız**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1999, s.118.

²⁶² Bilgin, **Avrasya**...,s.81.

²⁶³ “Security of Supply And the Development of New Gas and Oil Infrastructure”

<http://inogate.org/html/brief/resource1.htm>, 27.01.2006

²⁶⁴ Çağrı Erhan, “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımlar”, **Stradigma Dergisi**, Ekim 2003 sayı:9, s.4.

²⁶⁵ ExxonMobil’in Azerbaycan Petrol Sahaları imtiyazları; Azeri-Çırağ-Güneşli %8, Oğuz %50, Nahçıvan %50, Araz-Alov-Şark %15, Lerik-Cenap-Savalan-Dalga%30, Zafer-Maşa %30. Bknz.”Azerbaijan Country Analysis Brief” <http://eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>, 27.01.2006

²⁶⁶ Pena “Amerika...”, s.121.

²⁶⁷ Igor Tomberg, “Caspian Basin And Central Asia-Outlook for Russia”, <http://www.cdi.org/russia/johnson/9107-19.cfm>, 29.03.2005

Bölgede istikrarın sağlanması ve sürekliliği açısından Amerikan yönetiminin seçtiği yollardan birisi ise askeri güç yerleştirme çabası olmuştur. Görevleri Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan’da dost güçlerle birleşmek ve bölgesel barış anlaşmalarına ters düşen “hain güçlere” karşı yapay bir çatışma ile meşgul olmak olan bir kısım Amerikalı paraşütçü askerler 15 Eylül 1997 sabahı Güney Kazakistan’a atlamışlar ve sonrasında bu olayla ilgili yapılan resmi açıklamada “gelecekte muhtemel bir bölgesel krizde Amerikan yardımı gerekirse, ABD’nin bu ülkelerin yanında yer almaya hazır olduğu” mesajı verilmiştir. CENTRABAT 97²⁶⁸ adlı bu operasyon Amerikan askerlerinin Hazar Havzası topraklarına ilk yayılışını temsil etmiştir. Böylesi bir operasyon için Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan topraklarının seçilmiş olması kafalarda soru işareti yaratmıştır. Amerikan yetkilileri bu karmaşık operasyonu haklı çıkarmak için tek amaçlarının eski Sovyet Cumhuriyetleri’nin süren istikrarlarına karşı Amerikan desteğini göstermek olduğunu iddia etmişlerdir. Savunma Bakanlığı Yardımcı Asistanı Catherine Kelleher’de “Burada ihtiyacımız olan kendilerini savunabilen bağımsız ve özerk devletlerdir.” şeklinde açıklama yapmıştır. Ancak bu olayın arkasında yatan neden; Hazar bölgesinde muazzam miktardaki petrol ve doğal gaz kaynaklarının çoğunun er ya da geç Batı’ya akmasını sağlamaya yöneliktir.²⁶⁹

2001 yılı sonlarına kadar bölgeye yönelik politikalarını diplomatik ve ticari kanallardan yürüten ABD, 11 Eylül 2001 saldırıları ile bölgedeki politikaların uygulanması için büyük bir fırsat yakalamıştır. Terörle mücadele kapsamında artık ABD’nin Afganistan’da, Özbekistan’da ve Kırgızistan’da etkili asker güç bulundurma fırsatı yakalamış, milli menfaatleriyle çatışan gelişmeleri önleme adına daha avantajlı bir pozisyon elde etmiştir. Bölgeye yönelik ABD politikaları göz

²⁶⁸ Central Asia Battalion (CENTRAZBAT) Tatbikatları, Orta Asa ülkelerinde barışın korunması ve insani müdahale gibi konularda etkinliklerinin artırılabilmesi için 1997’den itibaren Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve ABD’nin katılımıyla yürütülen bir faaliyetir. CENTRAZBAT esasen, Aralık 1995’te Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan silahlı kuvvetlerinden katılımı ve ABD’nin Atlantik Komutanlığı’nın desteğiyle kurulan ortak bir askeri birliktir. Tacikistan 1998’de OAET’ye katılmışsa da CENTRAZBAT’a katkısı büyük değildir. 1999’dan itibaren NATO’nun Barış İçin Ortaklık programına dahil edilen CENTRAZBAT tatbikatlarına yukarıdaki ülkelerin yanı sıra, Türkiye, Rusya, Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna’dan askeri personel ile Türkmenistan, Fransa, İngiltere, Moğolistan ve Almanya’dan gözlemciler katılmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>

²⁶⁹ Michael T.Klare, **Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları**, İstanbul , Devin Yayınları.2005, ss.13-16

önünde bulundurulduğunda bölgedeki Amerikan varlığının azalmayacağı sonuca ulaşmak mümkündür.²⁷⁰

ABD her ne kadar askeri hegemonyasını güçlendirmeye çalışsa da 21.yy'da mücadelesinin öncelikle Çin ve Rusya ile olacağını düşünmektedir.²⁷¹ ABD, Avrupa ve Japonya arasındaki bağlar bazı gerilimlere rağmen güçlenirken öteki büyük güçler, Rusya ve Çin uzun vadeli ABD niyetlerinden giderek kuşkulananmaktadırlar. Her ikisi de ekonomik kalkınmayı tehlikeye sokmaktan korktukları için, çatışmadan kaçınmaktadırlar. Çin ve Rusya'nın önümüzdeki on yıl içinde ABD'ye doğrudan karşı çıkmaktansa kendi özel nüfuz olanları olarak gördükleri bölgelerde ABD nüfuzunu azaltmak ya da kırmak için Amerika ile düşük yoğunluklu bir stratejik rekabete girmeleri daha mümkün görünmektedir.²⁷²

Bölgede görülen en büyük güç mücadelesinin Amerika ile Sovyetler Birliği'nin varisi Rusya Federasyonu arasında yaşanmaktadır. Rusya'nın, Hazar ülkelerinin zengin enerji kaynaklarını dünya piyasalarına ulaştırmada bölge ülkeleri üzerindeki büyük etkisi ABD'yi rahatsız etmektedir.²⁷³ Büyük küresel güç ABD'nin güç mücadelesi de bu tekelin kırılıp üretilen petrolün ve doğal gazın dünya pazarlarına en güvenilir yollardan ulaştırmasına yöneliktir. Bunun için de "Çoklu Boru Hatları" stratejisini geliştirmektedir.²⁷⁴

Çoklu boru hatları stratejisi ile Amerikan yönetimi²⁷⁵;

- Hazar Bölgesi ülkelerinin toprak bütünlüklerini ve refahlarını desteklemek,
- Bölge devletlerinin bağımsızlığını güçlendirmek, serbest piyasa ekonomisini ve demokrasiyi benimsemelerini sağlamak,
- Amerikan şirketlerinin bölgedeki ticari faaliyetlerini geliştirmek,
- Hazar petrol ve doğal gazın dünya piyasalarına serbestçe sevkini garanti altına almak,

²⁷⁰ Ünüvar, "Yeni...", s.110.

²⁷¹ Kaan Ögüt, "Avrasya'da Yeniden Büyük Oyun" <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/39/39-05.htm> 21.01.2006

²⁷² Klare, **Kaynak...**, s.122.

²⁷³ Bilgin, **Avrasya...**, s.78.

²⁷⁴ Pamir, **Bakü...**, s.22.

²⁷⁵ Ertan Efeğil **Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi**, "Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği", 2004, s.55 (Der: Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar, Akçalı)

-Hazar petrol ve doğal gazının dünya piyasalarına serbestçe sevkini garanti altına almak,

- Arz çeşitliliği ve enerji güvenliğini sağlamayı hedeflemektedir. ²⁷⁶

Amerika, bölgedeki çoklu boru hatları stratejisine paralel olarak, Hazar petrollerini batı pazarlarına taşımada en kolay ve kısa yol olan İran ve Basra Körfezi güzergahları olmasına rağmen İran'a olan ambargo nedeniyle bu güzergahlar yerine İran ve Rusya'yı by-pass eden doğu-batı koridoru hattını tercih etmektedir. ²⁷⁷ Amerika'nın bu tercihi Azerbaycan'dan başlayan Gürcistan üzerinden Türkiye'deki Ceyhan Limanı'na ulaşan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru hattının gerçekleşmesinde etkili olmuştur. Bu hattın Amerika için taşıdığı önemi Bakan Richardson 1999'daki bir beyanatında,

"Bu sadece bir başka petrol ve gaz anlaşması değildir. Amerika'nın ulusal güvenlik çıkarlarını daha da ilerleten stratejik bir çerçevedir." sözüyle ifade etmiştir.

ABD'nin, Hazar Bölgesi enerji kaynakları üzerine oluşturacağı politikalarını belirlemede üzerinde durması gereken bir diğer ülke ise Çin'dir. Çin'in Hazar enerji kaynaklarına artan ilgisinin iki ülke arasında stratejik diyaloglara ve önemli gerginliklere neden olması muhtemeldir. ²⁷⁸

Sonuç itibarıyla Amerika'nın küresel üstünlüğü sürdürme mücadelesinde yapı taşı olan enerji kaynaklarına erişimi konusunda karşılaşılabilecek engelleri aşmak için demokratik yöntemlere bağlı kalabileceğini düşünmek oldukça iyimser olmayı gerektirmektedir. Hazar bölgesi politikalarında güç merkezli stratejilerine devam edeceği düşünülebilir. Elbette bu stratejilerini uygularken bölgedeki diğer büyük güçler Rusya ve Çin'i de göz ardı etmemesi gerekmektedir. ²⁷⁹

²⁷⁶ Ertan Efeğil **Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi**, "Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği", 2004, s.55 (Der: Ertan Efeğil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar, Akçalı)

²⁷⁷ H.Mesut Çaşın, "İran'ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları", **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999, s.305

²⁷⁸ Beril Dedeoğlu, "Çin ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Gelişimi" **Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya**, Der.Deniz Ülke Arıboğan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001ss.352-355.

²⁷⁹ Bilgin, **Avrasya...**,s.78.

5.3. Rusya Federasyonu Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan Rusya Federasyonu uluslararası arenada güçlü bir aktör olarak yerini almıştır. Bu dönemde Rusya'nın iç ve dış politikasına “Batıcılık” olarak adlandırılan, Rusya'nın Batı ile çok yönlü diyalogunun gelişmesi yönündeki akım hakim olmuştur.²⁸⁰

Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla büyük ekonomik sıkıntı içine düşen Rusya, Batı'dan beklediği ilgi ve desteği görememiştir. Ayrıca Batı'nın, Rusya'nın ekonomik, politik ve askeri kurumlara katılma isteklerinde gerçekçi bir cevap vermemesi ve Batılı devletlerin NATO'nun genişlemesi, yakın çevredeki azınlık hakları, Yugoslavya'daki çatışmalar gibi güvenlik sorunlarında Rusya'nın görüşlerini dikkate almaması, Rusya'nın Batı'ya olan inancını olumsuz yönde etkilemiştir. Böylelikle ülke içinde hakim olan “Batıcılık” akımı sekteye uğramıştır.²⁸¹

Batı ile bütünleşme düşüncelerini gerçekleştiremeyen Rusya, Nisan 1993'de “Yeni Güvenlik Doktrini”ni kabul ederek yakın çevresine yönelen “Avrasyacılık” düşüncesini uygulamaya koymuştur.²⁸² Bu akımla “arka bahçe”si olarak nitelendirdiği eski Sovyetler Birliği ülkelerine yönelmektedir. Ancak bu Rusya'nın tamamen Batı'dan koptuğu anlamını taşımamaktadır.²⁸³

Avrasyacılık düşüncesi çerçevesinde Rusya, Hazar Denizi bölgesini Rusya'nın menfaat ve nüfuz alanı olarak görmüş ve bölgeye kendisinden başka bir gücün hakim olmasını engellemeye yönelik stratejiler uygulamıştır.²⁸⁴ Öncelikle askeri ve savunma reformlarına ağırlık vermeye başlamıştır. Rusya askeri gücüne ağırlık vererek eski Sovyetler Birliği dönemindeki gücüne geri dönerek, Çin, Irak, İran, Yugoslavya ve Hindistan gibi ülkeleri de yanına alarak Amerika'nın bölgedeki politikasının karşısına çıkmayı hedeflemiştir.²⁸⁵

²⁸⁰ Kocaoğlu, **Petro-Strateji...**,s.110.

²⁸¹ Nazım Cafersoy “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları” **Avrasya Dosyası**, Ankara, 2002, Asam Yayınları, Cilt:8, Sayı:4,s.75-78.

²⁸² Birsell, “Hazar...”s.18.

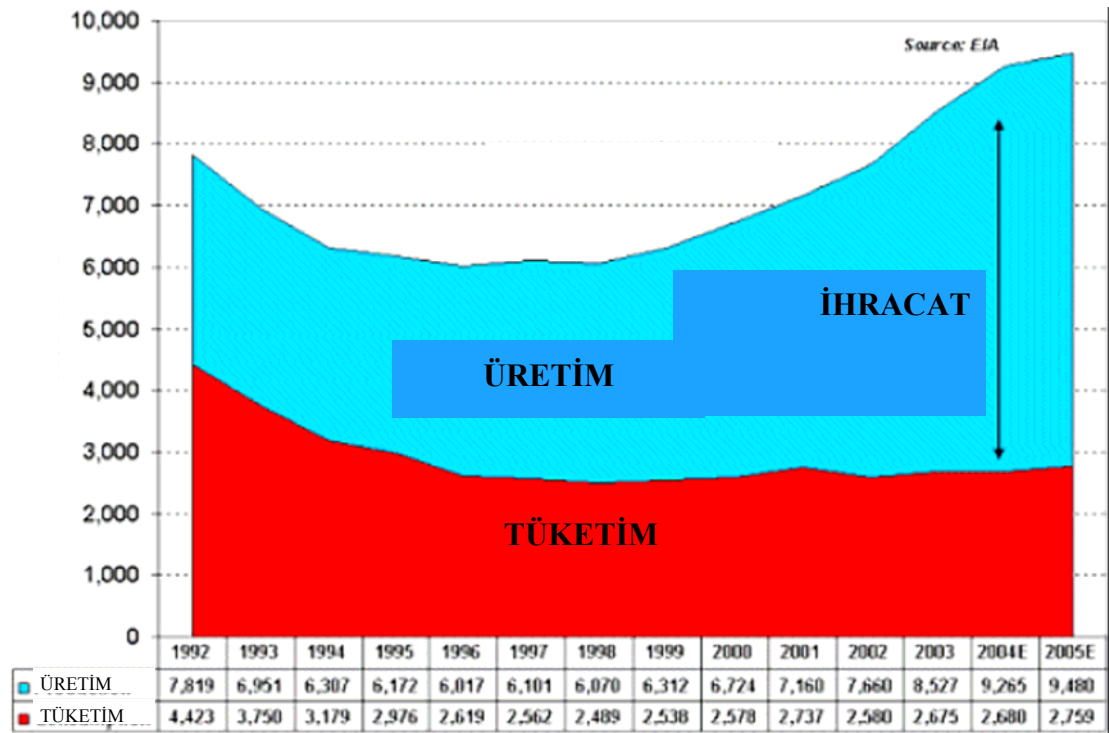
²⁸³ Sinan Oğan “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri” **Avrasya Dosyası** Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt:7, Sayı:4, s.155.

²⁸⁴ Yanar, **Türk-Rus...**,s.134.

²⁸⁵ Kaan Ögüt “Kafkasya Jeopolitiğinde Yeni” <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/33/33-06.htm> 27.03.2006

Rusya'nın ekonomisi 1999'dan beri hızlı bir şekilde büyümektedir. Ancak Rus ekonomisinin bu büyümesini destekleyen faktörün ağırlıklı olarak enerji sektörüne bağlı olması göze çarpmaktadır.²⁸⁶ Petrol rezervleri açısından dünyanın en zengin on ülkesi arasındadır. İspatlanmış doğal gaz rezervleri bakımından ise dünyanın en zengin ülkesidir.²⁸⁷ OECD Avrupa ülkelerinin toplam gaz talebinin hemen hemen dörtte birini karşılamaktadır. Enerji tüketim alanında ise ABD ve Çin'den sonra üçüncü sıradadır.²⁸⁸

69 milyar varil ispatlanmış petrol rezervi bulunan Rusya'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra petrol üretimi düşüş eğilimi göstermiştir. (Şekil-16) Ancak, 2004 yılında toplam üretim 2003 yılı üretimine göre %10'luk bir artış göstermiştir.²⁸⁹

ŞEKİL-16: Rusya'nın Petrol Üretimi ve Tüketimi²⁹⁰

Doğal gaz rezervleri açısından incelendiğinde ise Rusya, 1.680 tcf rezervle dünyanın en zengin ülkesidir. (Şekil-17) Rusya'nın doğal gaz rezervi dünya

²⁸⁶ Metin, **Politik...**, s.72.

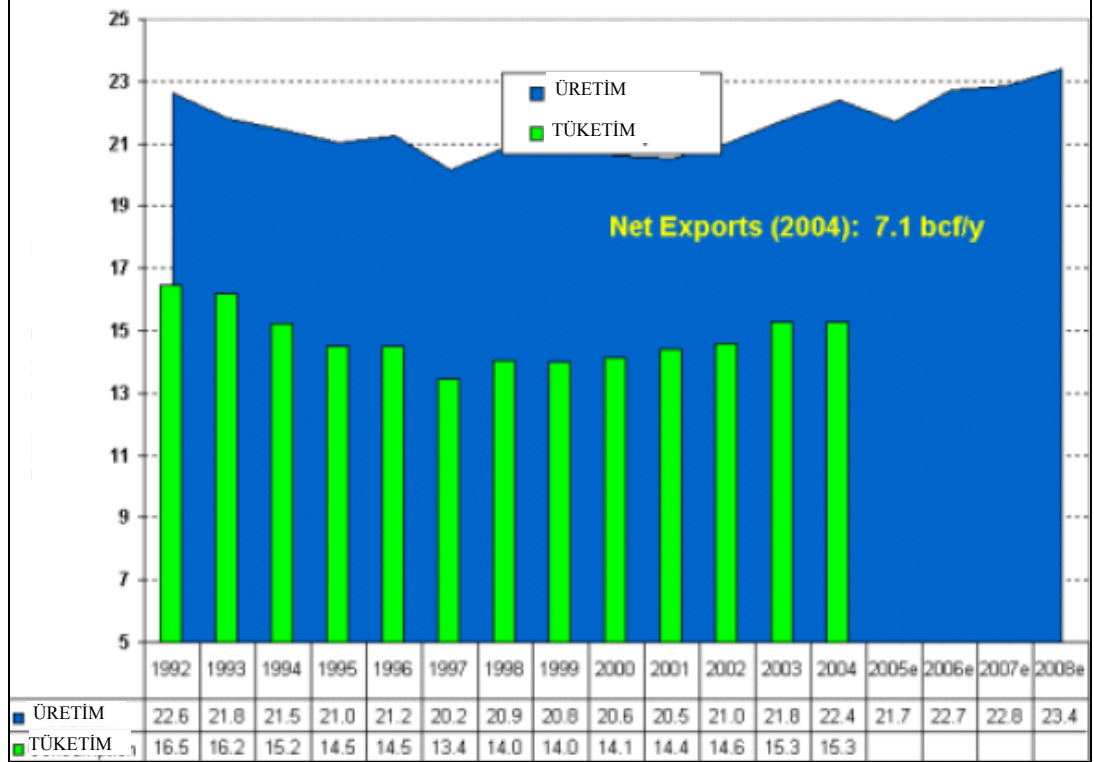
²⁸⁷ BP Statistical Review Of World Energy 2005

²⁸⁸ "International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 Paris" OECD\IEA,2004 s.59

²⁸⁹ Metin, **Politik...**, s.72.

²⁹⁰ "Russia Country Analysis Brief" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/Oil.html> 04.03.2006

rezervlerinin %25-28'ini oluşturmaktadır. Üretimin %60'nı iç pazarda tüketmekte ve diğer %40'lık kısmını ihraç etmektedir.

ŞEKİL-17: Rusya'nın Doğal gaz Üretimi ve Tüketimi²⁹¹

Rusya'nın ekonomisi için petrol ve doğal gaz ihracatı hayati önem taşımaktadır. Petrol ve doğal gaz ihracatı ülkedeki toplam ihracat içinde %55'lik bir dilimi oluşturmakta ve bu da Rus bütçesinin %37'sine katkı sağlamaktadır.²⁹² Bu oran Rus ekonomisinin petrol ve doğal gaz ihracatına bağımlılığını göstermektedir. Bu durum Rusya'nın diğer Hazar bölgesi ülkelerinin enerji kaynaklarını kontrol etmeye yönelik politikalar üretmeye itmiştir.²⁹³

Petrol ve doğal gaz ihracatına aşırı derecede bağımlı olan Rusya; Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'ın kendisine bu konuda rakip olmasını istememektedir. Bu nedenle bu ülkelerden batı pazarlarına ulaşacak petrolün Rusya toprakları

²⁹¹ "Russia Country Analysis Brief" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/NaturalGas.html>
04.03.2006

²⁹² Fiona Hill, *Energy empire: Oil, Gas and Russia's Revival*, London, The Foreign Policy Center, 2004., p.13.

²⁹³ Yanar, *Türk-Rus...*, s.133.

üzerinden geçmesini ve böylece boru hatlarına hakim olmayı hedeflemektedir.²⁹⁴ Bu hedefini gerçekleştirmede Sovyetler Birliği döneminde uluslararası pazara enerji ihraç yollarının Rusya toprakları üzerinden geçecek biçimde yapılmış olmasının avantajlarını da kullanmaktadır.

Hazar denizine sahildar ülkelere petrol şirketleri aracılığıyla içerden nüfuz etmeyi amaçlayan Rusya'nın ilk etapdaki hedefi Azerbaycan petrolleri olmuştur. Azeri Petrol Şirketi SOCAR'ın 1993 yılında Rus ve İran petrol şirketlerini dışarıda bırakan uluslararası konsorsiyumla bir anlaşma imzalaması Rusya'yı harekete geçirmiştir. Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Elçibey'in Rusya karşıtı politikaları ve Rusya'yı petrol anlaşmasından dışlaması, Haziran 1993'te meydana gelen ve Elçibey'i deviren darbenin sebebi olarak değerlendirilebilir. Daha sonra başa gelen Aliyev, AIOC ile anlaşmayı yenileyerek Rus Petrol Şirketi Lukoil'e AIOC'nin %10 hissesini vererek Rusya böylelikle anlaşmaya dahil etmiştir.²⁹⁵

Rusya'nın Azerbaycan'daki sahalar içinde elinde bulundurduğu en önemli pay Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'na petrol veren Azeri-Çırağ-Güneşli sahalarındaki %10'lük payıdır. TPAO'nun %9'luk payı olan Şah Deniz konsorsiyumunda Rus payı %10 oranındadır.²⁹⁶

Hazar Havzası ülkelerinden, doğal gaz alanında Rusya'nın kendisine rakip gördüğü Türkmenistan'a yönelik politikalarında ise Rus Gazprom şirketinin etkisi büyük olmuştur.²⁹⁷ Sibirya'da zengin doğal gaz yataklarının keşfedilmesinden sonra Gazprom, Rus boru hatlarından Türkmen gazı ithal etmeyi kesmiştir.²⁹⁸ Rusya batı pazarlarına ulaşımını engellediği Türkmenistan ile 10 Nisan 2003 günü uzun dönemli bir anlaşma imzalamış ve bu anlaşmaya göre 2004 yılından itibaren Rusya Türkmenistan'dan yılda 6 milyar m³ doğal gazı 44 dolar üzerinden almaya başlamıştır. Daha sonra ödenecek ücrette problemler çıkaran Rusya, Türkmen gazını

²⁹⁴ Pamir, **Bakü...**, ss.40-41.

²⁹⁵ Kocaoğlu, **Petro-Strateji...**, s.112-113.

²⁹⁶ "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration"

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>, 27.12.2005

²⁹⁷ "Russia Country Analysis Brief" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/NaturalGas.html> 04.03.2006

²⁹⁸ Olle Jahansson, "Conflicts in the Caspian Sea", <http://www.geo.su.se/File.php?id:1046>

piyasanın çok altında bir miktara mal etmiştir. Üstelik Türkmenistan'dan aldığı ucuz gazı tekrar ihraç ederek ekstra kar sağlamıştır.

Rusya açısından büyük önem taşıyan diğer bir Hazar ülkesi Kazakistan'dır. Rusya, Kazakistan'daki önemli sahalarda işletilecek konsorsiyumlarda yer almak ve üretilen petrolü Rusya üzerinden ihraç etmek amacıyla mücadele etmektedir. Bu mücadelesinde başarılı olduğu söylenilebilir. Çünkü Tengiz'i işletecek konsorsiyumdaki Rus payı %5'dir ve burada üretilen petrol de Tengiz (Kazakistan)-Novorossiysk (Rusya) boru hattı aracılığıyla taşınmaktadır.²⁹⁹ Ülkenin diğer önemli sahalarından olan Karacakanak'da ise konsorsiyumdaki Rus payı %15'dir.³⁰⁰ Kazakistan'ın Kaşagan sahasında üretilecek petrol güzergahı ise Caspian Pipeline Consortium hattıdır.³⁰¹ Dolayısı ile Rusya tüm ekonomik sorunlarına ve ABD'nin söylemlerine rağmen enerji oyununda aktif bir oyuncu olduğunu göstermektedir.³⁰²

Rusya'nın Hazar bölgesi politikalarından biri de bölgesel ihtilafları kendi lehinde kullanmak ve körüklemektir.

“1992-1993 yıllarında 35.000 insanın hayatına mal olan Abhazya'daki savaş, Rusya'nın bu bölgeye yerleşmesini sağlamıştır. Bu gelişme Rusya'nın Abhazya sınırları boyunca Karadeniz'de kontrol sağlarken bir yandan Novorossiysk ve Tuapse gibi Rus limanlarını güvenceye alıp, diğer yandan da Poti, Supsa, Batum (Acara) gibi Gürcistan limanlarına yakın konum elde etmesine olanak vermiştir. Çeçenistan'da başarısız olan Rusya, Çeçen Komandoların Abhazya'da eğitilmeleri nedeniyle Abhazlara karşı rahatsızsa da, Gürcü-Abhaz çatışmasında, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamasına yardımcı olmayarak her fırsatta Abhazları Gürcülere karşı desteklemiştir. Rusya, Azeri erken petrolünün Gürcistan üzerinden akmaması için başlangıçtan beri her çabayı göstermiştir. Bölgede mevcut kronik politik kaos ortamının sürdürülmesinin, Avrasya petrolünün Gürcistan üzerinden

²⁹⁹ “Russia Country Analysis Brief” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/NaturalGas.html> 04.03.2006

³⁰⁰ “Kazakhstan & Country Operations” <http://www.bg-group.com/international/int-kazak.htm> 28.12.2005

³⁰¹ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Haziran 1999 Yayın No.TÜSİAD-T/99-264, s.76.

³⁰² Pamir, “Rusya Federasyonu ve Enerji” **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, 18 Ekim 2004

akmasını engelleyecek bir istikrarsızlık unsuru olduğunu düşünerek bu yapıyı sürdürecektir girişimlerde bulunmuştur.”³⁰³

Rusya için bölgedeki önemli çatışma alanlarından biri Çeçenistan’dır. Çatışma nedeni ise Çeçenistan’ın Azerbaycan petrolünün geçiş güzergahı üzerinde olması ve bu nedenle hattın kendi sınırları içindeki kısmında taşımacılık hakkı talep etmeleridir. Bu durum Rusya’yı stratejik açıdan sıkıntıya sokmuştur. Rusya, Çeçenlerin etkinliğini azaltmak için hem ülke içinde iç çatışmaları körüklemiş hem de doğrudan savaş yönetimini kullanmıştır.³⁰⁴ Tüm bu çabalarına rağmen bölgede tam anlamıyla kontrolü ele geçirememiş hatta Çeçenler karşısında büyük bir başarısızlığa uğramıştır. Savaş yoluyla çözüm elde edemeyince bu bölgeyi by-pass eden alternatif boru hatları güzergahlarını kullanmaya başlamıştır.³⁰⁵

Hazar bölgesinde Rusya’nın da içinde yer aldığı diğer bir etnik sorun da Karabağ sorunudur. 1992 yılında genel savaşa dönüşen Karabağ sorununda Mayıs 1994 yılında Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan ateşkesle ara verilmiş, Nisan 1997 tarihinde ise çatışmalar tekrar başlamıştır.³⁰⁶ Rusya bu sorunda birinci derecede yer alarak petrol boru hattı güzergahı konusunda kendi teklifini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Özellikle Rusya’nın Ermenistan’a silah vermiş ve aralarında karşılıklı savunma anlaşmaları imzalamışlardır. Rusya bu davranışıyla Azerbaycan üzerinde baskı kurmayı hedeflemiştir.³⁰⁷

Rusya, Hazar bölgesinin enerji kaynaklarını kontrol altında tutmakla hem stratejik hem de ekonomik açıdan fayda sağlayacağı düşüncesindedir. Türkmen doğal gazının kendi doğal gazına rakip olmasını engellemek istemektedir. Açık denizlere ve ulaşım bölgelerine çıkışı olmayan Orta Asya ülkelerinden ucuza aldığı enerjiyi, dünya pazarlarına pahalıya satmak ayrıcalığını sürdürmek istemektedir. Kendi toprakları üstünden geçecek boru hatlarından gelir sağlamak ve bu hatların vanalarının kendi elinde olmasını her zaman arzulayacaktır. Rusya’nın Osetya, Abhazya, Karabağ

³⁰³ Pamir , **Bakü...**,s.36.

³⁰⁴ Yanar, **Türk-Rus...**, s.129.

³⁰⁵ Pamir, **Bakü...**, s.37.

³⁰⁶ Emin Arif Şikeliyev “Ermenistan-Rusya İlişkileri” <http://nesam.iatp.az/nesam/meqaleler.htm> 27.03.2006

³⁰⁷ Aras, **Azerbaycan’ın...**, ss.227-228.

sorunlarına müdahil olması bölgedeki bir takım etnik grupları kendi amaçlarına ulaşmak için kullanması bu görüşlerin doğruluğunun ispatı olarak görülebilir.³⁰⁸

Rusya'nın Hazar Bölgesi politikaları kapsamında kritik önem taşıyan ülkelerden birisi de Ukrayna'dır. Şu an Ukrayna, yaygın doğal gaz şebekesi boru hatları ve depolama kabiliyeti ile Rusya'dan Avrupa'ya doğal gaz taşımada hem Rusya hem de Avrupa için çok önemli bir transit ülke konumundadır.

Rusya'nın doğal gaz ihracatının %90'ı Avrupa ülkelerine gerçekleşmektedir. Avrupa doğal gaz tüketiminin %25.5'ini Rusya'dan temin etmektedir. Avrupa'ya ihraç edilen Rus doğalgazının ise %80'i Ukrayna'dan transfer edilmektedir.³⁰⁹

Bu oran göz önünde bulundurulursa enerji taşımacılığı alanında bu ülkenin jeopolitik önemi daha net görülebilmektedir. Ukrayna'nın bu öneminin farkında olan Rusya, Ukrayna'nın ABD ve NATO'ya yakınlaşmasına karşıdır.³¹⁰

Son yıllarda Ukrayna, Gürcistan ve Bağımsız Devletler Topluluğu üyesi ülkelerde yaşanan devrimler, bir anlamda Rusya'dan uzaklaşma ve Batı'ya yakınlaşma olarak algılanmış ve Rusya'nın jeopolitik güvenliğini derinden etkilemiştir. Rusya'nın önemli jeopolitik ortakları olan bu ülkeler devrim öncesi Rusya'nın imtiyazlı doğal gaz fiyatlarından faydalanmakta ve Rusya'da bu şekilde ortaklık ilişkilerini sürdürmekteydi. Bunun nedeniyse, Rusya'nın bu ülkelerle olan ilişkilerinde, hem akrabalık bağlarını göz önünde bulundurması hem de bunlarla Slav Birliği kurma hayalleri gütmesidir.

Ancak Ukrayna'da yaşanan devrim sonrası Ukrayna Başkanı Yushchenko'nun demokrasi isteği ve AB ile NATO'ya üye olma gayreti Rusya'yı kızdırmış ve bu gelişmelerden sonra, Rusya, Ukrayna'nın alacağı gazın fiyatını 50 Dolardan, 160 Dolara, transit parasının ise Avrupa'da geçerli diğer fiyatların seviyesine çıkarılmasını talep etmiştir.³¹¹

³⁰⁸ Aydın, **Orta Asya**...,s.98

³⁰⁹ Avrupa Birliği Haber-Brüksel, "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi Avrupa'yı Endişelendiriyor" http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=9328

³¹⁰ Necdet Pamir-İlyas Kamalov, "Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli", **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı: 70-Şubat 2006, s.19.

³¹¹ Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin" <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

Rusya, G8 dönem başkanı olma fırsatını da yakalamanın verdiği imtiyazla, Gazprom şirketinin Ukrayna'ya yönelik doğal gaz fiyatının artırılması ve ardından da doğal gazı kesmesi ile patlak veren krizle Ukrayna'yı cezalandırarak diğer BDT üye ülkelerine gözdağı vermeye çalışmıştır.³¹²

Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan doğal gaz fiyat anlaşmazlığından ortaya çıkan gerginlikler sadece ikili ilişkiler çerçevesinde kalmamış, farklı boyut ve düzeyde gelişerek bir krize dönüşmüştür. Tüm bu yaşananlar Avrupa ülkelerini de zor durumda bırakmıştır.³¹³ Çünkü Rusya'nın Avrupa'ya ihraç ettiği gazın büyük bir bölümü Ukrayna üzerinden geçmektedir.³¹⁴

Rusya'nın Ukrayna'dan hemen sonra Moldovya'nın gazını da kesmesi bir ölçüde bütün bu gelişmelerin sadece ticari bir sorun olduğu izlenimini vermeye çalışıyor olsa bile, Rusya ile yakın olan Belarusya'nın ise hala imtiyazlı olarak ucuz fiyata doğal gaz alması Rusya'nın siyasi ayrımcılık yaptığını göstermektedir. Tüm bunlar krizin asıl amacının siyasi çıkar sağlamak olduğunu göstermektedir.³¹⁵

Kriz Avrupa Birliği'nin de baskısıyla 3 Ocak 2006 tarihinde Rus Gazprom Şirketi ile Ukrayna Naftogaz Şirketi Başkanlarının anlaşmaya varmasıyla çözümlenmiştir. Varılan anlaşmaya göre, Ukrayna'nın bin metreküp Rus doğal gazı için 230 dolar öderken, Rusya üzerinden sevk edilen aynı miktardaki Türkmen ve Kazak doğal gazı içinde 95 dolar ödemesi planlanmıştır.³¹⁶

Sonuç olarak; bu olay Batı yatırımcıları ve doğal gaz tüketen ülkelerin gözünde Rusya'nın ekonomik ve ticaret ortağı olması konusu şüphe yaratmıştır. Aynı zamanda Rusya büyük bir enerji ülkesi imajını da zedelemiştir. Rusya'yı güvensizlik unsuru olarak gören enerji tüketen ülkeler, enerji temininde güvenilir olması ve arz çeşitliliği gibi nedenlerden dolayı Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına daha da ağırlık vereceklerdir.

³¹² Pamir-Kamalov, "Rus...", s.19.

³¹³ Mehmet A. Cukaz "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi'nin Batı'ya Öğrettiği Dersler" http://www.aktueldergi.com/index.php/modules.php?name=Kose_Yazilari&file=yazi_oku&sid=756 20.03.2006.

³¹⁴ Necdet Pamir-İlyas Kamalov, "Rus...", s.19.

³¹⁵ Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin" <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

³¹⁶ NTV-Orta Asya ve Kafkaslar "Doğal gaz Krizi Aşıldı" <http://www.ntvmsnbc.com/news/356343.asp> 04.01.2006

5.4. Çin Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

Çin, dünyanın kesintisiz 4000 yıldan fazla sahnede kalmış en eski medeniyetidir. Bölgenin en hızlı gelişen ülkesi olan Çin, 1990'lı yıllarda ekonomisinin göz alıcı büyümesine paralel olarak artan enerji ihtilacını karşılayabilmek için yurtiçi üretimini artırmaya çalışmıştır. 1993 yılına kadar enerji alanında kendi kendine yeterli bir ülke olmasına karşın artık üretim, enerji ihtiyacındaki artışı karşılayamayınca enerji ithal eden ülke konumuna gelmiştir.³¹⁷

Çin'in ekonomik kalkınmasının en önemli ham maddesi petrol ve doğal gazdır. Enerji, Çin'in 2020 yılında dünyanın en büyük güç olmasının temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle petrol ve doğal gaz Çin'in hayati çıkarları ile bağlantılıdır. Çin Petrol ve Doğal gaz Planlama Enstitüsü Başkanı Wang Gong-li'nin 25 Mayıs 2005 tarihinde verdiği bilgilere göre, Çin'in 2004 yılındaki petrol üretimi 125 milyon ton, tüketimi ise 129 milyon ton olmuştur. 2020 yılında petrol tüketimi 450 milyon ton ve dışa bağımlılığı ise %50 üzerinde olacaktır. 2004 yılında Çin'in doğal gaz üretimi 40.8 milyar m³ ve tüketimi 30 milyar m³ olup 2020 yılında ise 200 milyar m³ olacaktır. 2020 yılında doğal gazın dışa bağımlılığı %40-50 arasında olacaktır. Yani Çin'in en kudretli döneminde petrol ve doğal gaz bağımlılığı %50 civarında olacaktır. Bu durum Çin'i Rusya ile yakın ilişkiler kurmaya zorlayacaktır.³¹⁸

Çin ihtiyacı olan petrolü Basra Körfezi kanalıyla Ortadoğu'dan temin etmektedir. Diğer Asya ülkelerinde olduğu gibi Çin'de enerji kaynaklarını çeşitlendirme konusunda ABD ve AB kadar başarılı değildir.³¹⁹ Enerji kaynaklarını artırma çalışmalarına ağırlık veren Çin'in devlet yetkilileri özellikle Ortadoğu, Afrika, Latin Amerika ve Avrasya'da daha aktif politikalar yürütme konusunda harekete geçmişlerdir. Bu çalışmalar kapsamında, China National Petroleum Corporation

³¹⁷ Sinan Yıldırım, "Çin'in Kalkınma Stratejisi ve Global Ekonomiye Entegrasyonu" **Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya**, Der.Deniz Ülkü Arıboğan, İstanbul, Bağlam Yayınları, 2001, s.257-262.

³¹⁸ Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin" <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

³¹⁹ Kaan Ögüt "21 nci Yüzyıla Doğru Avrasya'da Yeni Yapılanma Çin ve Japonya'nın Orta Asya Stratejileri ve Doğu Timor-Pakistan-Ermenistan'da Yaşanan Gelişmeler", **Aydınlanma 1923 Dergisi**, sayı:29, <http://www.aydinlanma1923.org/sayi/29/29-08.htm> 27.03.2001

(CNPC) ve China National Offshore Oil Company (CNOOC) gibi petrol şirketlerinin yurt dışında arama ve üretim faaliyetlerine girişmelerini teşvik etmektedirler.³²⁰

Bu şirketler Ortadoğu’da olduğu gibi Hazar bölgesinde de yoğun faaliyet göstermektedir. Dolayısıyla Hazar bölgesi içinde de etkili bir oyuncu durumundadır. Hazar enerji pazarında Rusya, AB, ABD gibi büyük güçler menfaatleri doğrultusunda pay almak için rekabet ederken Çin, önümüzdeki yıllarda ortaya çıkacak enerji ihtiyacını karşılayabilmek için Hazar petrollerine yönelmektedir. Özellikle Kazakistan ve Türkmenistan’daki enerji kaynaklarına yönelik projelere ağırlık vermektedir. Başta Kazakistan olmak üzere Orta Asya ülkeleri ise Rusya ve diğer Batılı devletlere olan bağımlılıklarını azalttığını düşünerek Çin ile gelişmekte olan ilişkileri memnuniyetle karşılamaktadırlar. Çin’in bu faaliyetlerinin etkileri uzun vadede Rusya’nın bölgedeki konumunu zayıflatacak ve “Büyük Oyun” içinde Rusya’nın rolünü azaltacaktır.

Çin ile Rusya arasındaki ilişki ise karşılıklı menfaatlere dayanmaktadır. 19.yy’ın sonuna kadar Mançu İmparatorluğu’nun toprakları Çarlık Rusya tarafından yağmalanmıştır. 21.yy. da ise zayıf düşen Rusya’nın karşısında yükselen bir Çin bulunmaktadır. Böyle bir değişim ortamında eski gücünü tekrar canlandırmayı hedefleyen Rusya, yükselmekte olan Çin’e karşı bazı tedbirler almak zorunda kalabilir. En etkili araç ise enerjidir.³²¹

Rusya-Çin ilişkileri Sibiry Petrol Boru Hattının Çin’in Daqing bölgesi yerine Japonya’ya yönlendirilmesi ile gerginleşmiştir. Çin, Batı Sibiry’den çıkarılan 140 milyar dolar değerinde 700 milyon ton petrolü Daqing bölgesine uzanacak bir boru hattı ile 2005-2030 yılları arasında ithal etmeyi planlamıştır. Ancak aynı petrole Japonya’nın da talip olması olayın gidişatını değiştirmiştir.³²² Neticede petrol,

³²⁰ Mapping in Global Future, Report of the National Intelligence Council’s 2020 Project December 2004. http://www.cia.gov/nic/NIC_2020_project.html 28.02.2006

³²¹ Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi “Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin” <http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

³²² Bu projenin başarısız olmasında Çin’in Rusya’ya aldığı petrol ve doğal gaz için Rusya’nın iç piyasadaki satış ücreti üzerinden ödeme yapmakta ısrar etmesi, boru hattı yapımı için on bin Çinli’yi çalıştırmayı istemesi gibi nedenler de etkili olmuştur. Bkz. Thomas Woodrow, **The New Great Game**, The Jamestown Foundation, Volume 3, Issue 3 http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=19&&issue_id=668, 10.02.2005

Rusya'nın Sibirya Bölgesinden Japonya'nın Nakhodka limanına gelecek ancak ayrı bir boru hattı ile Çin'in Daqing petrol merkezine ulaştırılacaktır.³²³

Diğer bir proje ise Çin-Kazakistan petrol boru hattıdır. 3000 km.lik hattın inşaatına 28 Eylül 2004'de başlamış. Aralık 2005'te tamamlanmıştır. Bu boru hattı Kazakistan'ın Hazar Bölgesinde bulunan zengin petrol yatağı olan Atyrau'dan doğuya doğru Kazakistan'ın Kenkiyak, Kumkol ve Atasu bölgelerinden geçerek buradan Doğu Türkistan sınırı Alatao (Alashankou) geçidinden sonra Doğu Türkistan'ın petrol merkezlerinden Maytağ'a (Dushanzi) ulaşmaktadır. Mevcut boru hattı ile aynı zamanda Rusya'dan gelen petrolü de Çin'e aktarmak üzere anlaşılmıştır. Rusya Kazakistan-Çin boru hattına petrol aktarmayı keserse mevcut boru hattından Çin'e giden petrol de azalacak ve boru hattı maliyetinin geri dönüşümü zorlaşacaktır. Kazakistan-Çin boru hattı tam kapasite çalışması halinde Çin'in petrol ihtiyacının %15'ini karşılamaktadır.³²⁴

Aynı zamanda Çin, Azerbaycan'da oluşturulan petrol alanlarıyla ilgili konsorsiyumlarda da yer almıştır. CNPC'nin Azerbaycan onshore sahalarından "Kursangi-Karabağ" sahalarında %30, "Güneybatı Gobistan" sahasında ise %62.83 oranında hissesi bulunmaktadır.³²⁵ Bu izlediği stratejilerin temelinde artan enerji ihtiyacının ve Hazar bölgesinin enerji zengini olmasının yanı sıra önemli bir diğer neden ise Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla Çin'in batı sınırında ortaya çıkan yeni Türk Cumhuriyetleri'nin Çin'in Sincan eyaletindeki Uygur ve Kazak azınlıkları milliyetçi ve islami duygularla harekete geçirebileceğini düşünmesi olarak özetlenebilir.³²⁶

Çin için Sincan bölgesinin önemi çok büyüktür. Ülkenin altıda birlik kısmını kapsayan en büyük bölgedir. Yer altı zenginliklerinin dörtte üçü yine bu bölgede bulunmaktadır. Aynı zamanda Kazakistan'dan gelen boru hattının geçeceği güzergah üzerinde olması Sincan'ı vazgeçilmez kılmaktadır.

³²³ Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin" <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

³²⁴ Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi "Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin" <http://www.turksam.org.tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

³²⁵ "Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbaijan.html>. 27.12.2005

³²⁶ Kleveman, *Yeni...*, ss.134-135

Çin kuzeybatı sınırının emniyete alınması açısından stratejik değeri yüksek olan bu bölge üzerinde, batı etkisini önlemek için kararlı politikalar yürütmektedir. Şangay İşbirliği Örgütü’de³²⁷ bu politika doğrultusunda Çin’in önem verdiği ve ağırlığını koyduğu, güçlü bir girişim olarak varlığını sürdürmektedir. Bu örgüt ile Çin, Sincan bölgesindeki azınlıkları etkileyebilecek Kazakistan ve Kırgızistan’ı kontrol altına almakta ve Orta Asya enerji kaynaklarına ulaşma imkanını artırmaktadır.³²⁸

5.5. AB Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

Avrupa Birliği bugün 25 üyesi, 450 milyonu aşan nüfusu ve 8 trilyon doların üzerindeki gayri safi milli hasılası ile büyük bir iktisadi güçtür.³²⁹ Büyüyen ekonomisi ile AB, sürekli olarak daha fazla enerjiye ihtiyaç duymaktadır.³³⁰ Bu kaynaklar içerisinde ise petrol ve doğal gaz ön sıradadır. AB’nin 2010 yılındaki petrol tüketiminin günlük 14.4 milyar varil olarak tahmin edilirken, 2020 yılına gelindiğinde ise bu rakam 15.3 milyar varil, 2030 yılında ise 15.6 milyar varil seviyesine ulaşacağı beklenmektedir.³³¹ Doğal gaz tüketiminde ise 2010 yılında 567 bcf, 2020 yılında 684 bcf, 2030 yılında ise 786 bcf’ye ulaşacağı tahmin edilmektedir.

Bu enerji tüketimine karşılık AB enerji ihtiyacının ancak yarısını kendi imkanlarıyla karşılayabilmektedir. AB’nin enerji konusundaki dışa bağımlılığı giderek daha çok endişe yaratan konulardan biri haline gelecektir. Enerji tüketiminin %50’sini ithal etmektedir.³³² Bu oranın 2030’da %70’i bulacağı tahmin edilmektedir. İthalatın büyük bir bölümünü ise körfez Bölgesi, Rusya ve Kuzey Afrika’dan karşılamaktadır.

333

³²⁷ Amerika’nın önderliğinde tek kutuplu bir dünyaya giden süreçte, Rusya ve Çin’in bu süreçten duydukları kaygılar, pragmatik bir işbirliğinin hazırlayıcısı olarak kendini göstermiştir. Bu çerçevede, ortak bölgesel sorunların varlığının yanında, uluslararası güç dengelerinin gerektirdiği politika arayışları nedeniyle Rusya ve Çin ile Orta Asya devletleri (Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan) Şanghay İşbirliği Örgütünü kurmuşlardır. bkz. Cihangir Gürkan Şen “Rus-Çin-Türkistan İlişkilerinde Yeni Bir Dönem (mi?): Şanghay Beşlisi”

³²⁸ Bilgin, *Avrasya...*, s.84.

³²⁹ “Word Development Indicators Database, Word Bank, April 2005”
<http://www.worldbank.org/data/countrydata/countrydata.html> 28.02.2006

³³⁰ Final report on the Green Paper, “Towards a European strategy for the security of energy supply”
http://europa.eu.int/comm/energy_transport/en/lpi_en.html 07.02.2005

³³¹ World Energy Outlook, International Energy Agency, p.82

³³² A.Necdet Pamir “Avrupa Birliği’nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye” *Stratejik Analiz Dergisi*, Kasım 2005, sayı:67, s.78.

³³³ MGA 54. Müdahimleri, *Enerji...*, s.135.

Enerji temininde ve tüketiminde genel olarak AB'nin işlediği enerji politikası üç temel hususa dayanmaktadır. Bunlar; rekabetin arttırılması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve arz güvenliğidir. AB'nin çevre ile ilgili endişeleri ve rezervleri nedeniyle enerji tüketim içindeki doğal gazın payının hızla artmasına neden olmuştur. Genel tüketim içindeki doğal gazın payı % 22'dir.³³⁴

08 Haziran 2000'de Avrupa Birliği'nin, gaz pazarının %20'sinin liberalleştirilmesi kararını alması rekabetin sağlanmasına ve bugün sınırlı sayıda kaynak ülkeye bağlı kalmaktan kaynaklanan yüksek gaz fiyatlarının kırılmasına neden olmuştur.³³⁵

Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrası ortaya çıkan Hazar Havzası enerji kaynakları AB için enerji kaynaklarını çeşitlendirme adına büyük bir fırsat sunmuştur. AB, Orta Asya ve Hazar Havzasına yönelik politikalar geliştirmek ve uygulamakta ABD'ye göre daha avantajlıdır. Çünkü AB'nin bölgedeki varlığı, ABD gibi bir süper gücün bölgeyi kontrol etme isteği gibi algılanmamaktadır. AB, bölgenin petrol ve doğal gaz kaynakları için coğrafi yakınlık bakımından büyük ve çekici bir pazar niteliğindedir.

Ayrıca Avrupa'nın Orta Asya ve Hazar Havzası enerji kaynakları konusundaki gerçek çıkarı Amerika gibi politik kaygılara dayanmadığından bu bölgeye ilişkin net bir Avrupa politikasının oluşması mümkün olmamıştır. AB bölgedeki jeopolitik problemleri ekonomik araçlarla çözme konusuna odaklanmıştır. Zira bölgede ekonomik ve politik reformların başarısız olması bölgeye olan coğrafi yakınlığı nedeniyle Avrupa'nın da güvenlik kaygılarının büyümesine neden olacaktır. Ayrıca Avrupalılara göre reformların başarılı olması durumunda da Avrupa ülkeleri bölge ülkeleri için ideal ortak durumuna gelecek aynı zamanda AB'nin bölgeye karşı emperyalist amaç gütmeyeceği ortaya çıkacaktır.³³⁶

AB'nin bölgeye yönelik politikalarında ekonomik yayılmacılık başı çekmektedir. Bu düşünceyle geliştirdiği projelerden "Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik

³³⁴ Fiona Hill, "Russia: The 21st Century's Energy Superpower?", The Brookings Institutions, <http://www.ncsj.org/AuxPages/051302Energy.shtml>, 27.03.2006

³³⁵ MGA 54. Müdavimleri, *Enerji...*, s.135.

³³⁶ Ertan Efeğil, *Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği*, Gündoğan Yayınları, 2004 s.252.

Yardım-TACIS”³³⁷ (Technical Assistance to Commonwealth Independent States) programıyla yeni bağımsız Hazar Bölgesi ülkelerinin pazar ekonomisine geçmesini ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atmasını sağlaması hedeflenmiştir.³³⁸

TACIS bu hedeflere ulaşmaları için devletlere finansman sağlamakta ve finansmanın nasıl harcanacağı konusunda bu devletlerle işbirliği yapmaktadır.³³⁹ TACIS fonlarının temel öncelikleri; idari reformlar, alt yapı, ulaşım, özel sektörün gelişimi, iletişim alt yapılarının geliştirilmesi, sosyal hizmetler ve eğitimin geliştirilmesidir.³⁴⁰

Diğer yandan Avrupa Birliği’nin bölgeye yönelik bir diğer faaliyeti, “Avrupa, Kafkasya, Asya Taşıma Koridoru-TRACECA”³⁴¹ (Transport System Europe-Caucasus-Asia=İpek Yolu Projesi) projesidir. Mayıs 1993 tarihinde Orta Asya / Kafkas ülkeleri ve AB’nin yetkilileriyle Brüksel’de düzenlenen bir konferansta Avrupa’da Karadeniz üzerinden Kafkasya’ya ve Hazar Denizi’ne oradan da Orta Asya’ya batı – doğu ekseninde bir taşıma koridoru geliştirilmesi amacıyla AB finanslı bir teknik yardım programı oluşturulmuştur. AB bu programla, Batı Avrupa ile bölge arasındaki bağlantıyı güçlendirmeyi ve Rusya üzerinden ilerleyen kuzey koridoru ile Türkiye–İran üzerinden ilerleyebilecek güney koridoruna alternatif yaratarak bölge ülkelerinin bağımsızlığını güçlendirmeyi hedeflemektedir.³⁴²

TRACECA projesinin en önemli araçlarından birisi de “Avrupa’ya Devletlerarası Petrol ve Gaz Nakli-INOATE”³⁴³ (Interstate Oil and Gas to Europe) programıdır.³⁴⁴ INOATE, AB’nin teknik yardım programı dahilinde SSCB’nin dağılmasıyla bağımsızlığını ilan eden Cumhuriyetler arasında enerji konusunda

³³⁷ Baltık Ülkeleri PHARE adlı ayrı bir program kapsamında oldukları için TACIS projesi içerisinde değildirler.

³³⁸ Gourban Alekperov “Energy Resources of the Caspian Region and the Significance of Turkey for Europe’s Energy Security” **Connections Dergisi**, Sayı: Eylül 2004

³³⁹ TACIS, <http://europa.eu.int/comm/europeaid/projects/tacis/tdp/en/document/alldoc/etacis.htm>, 30.02.2005

³⁴⁰ Elif Hatun Kılıçbeyli, Mahal Emrahov, “Hazar Bölgesinde Enerji Kaynaklarının Paylaşım Sorunları”, <http://ir.metu.edu.tr/conf/papers/kilicbeyli.pdf> 21.12.2004

³⁴¹ Bilgin, **Avrasya...**, s.81.

³⁴² “TACECA-Transport Corridor Europe Caucasus Asia” <http://www.traceca-org.org/docs/main.php?tmi=tfaz&mi=wit> 01.03.2005

³⁴³ Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) “AB’nin Enerji Politikaları”

³⁴⁴ TACIS, INOATE ve TRACECA projeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Resul USUL, “Avrupa Birliği’nin Orta Asya Politikaları: Sessiz ve Derinden” **Küresel Politikada Orta Asya** (Der.Mustafa Aydın), Nobel Yayınları, 2005.ss.196-209.

bölgesel ilişkileri güçlendirmek amacıyla uygulanan bir programdır. Amacı; boru hatları sistemindeki bölgesel işbirliğini artırarak, petrol ve doğal gaz taşımacılığını kolaylaştırmak aynı zamanda yeni yatırımları ve uluslararası finans kurumlarını boru hattı projelerine çekmektir.³⁴⁵

INOGATE programı kapsamında 22 Temmuz 1999 tarihinde Avrupa Birliği, Avrupa ve Orta Asya ülkeleri arasında Kiev’de bir anlaşma imzalanmıştır.³⁴⁶ Bu anlaşmada yer alan ülkeler ise; Arnavutluk, Azerbaycan, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Ermenistan, Gürcistan, Hırvatistan, Kazakistan, Kırgızistan, Letonya, Makedonya, Moldova, Romanya, Slovakya, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan, Ukrayna ve Yugoslavya’dır. Bu anlaşma, 17 Şubat 2001 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşma petrol ve doğal gaz taşımacılığını geliştirmeyi kolaylaştırmak ve modernleştirmek için kurumsal ve yasal işlemleri düzenleyen, bu sistemin yapımı ve işletimi için gerekli yatırımları çekmeyi amaçlayan ülkelerarası bir anlaşmadır.³⁴⁷

INOGATE programı 1995’ten bu yana uzun bir yol kat etmiştir. Bugün INOGATE programı, INOGATE katılımcı üyeleri ve AB tarafından, enerji tedarikinin güvenlik ve emniyetini artırıcı hedefleri destekleyen anahtar bir enstrüman olarak tanınmaktadır.³⁴⁸

AB’nin TRACECA ve INOGATE projeleri ile enerji gündeminde giderek artan bir biçimde aktif rol oynaması Rusya ve ABD’nin ilgisini çekmektedir. AB petrol ve doğal gaz konusundaki önemli ithalatçı ülke olan Rusya ile arasındaki dengelerin kendi lehine bozulmaması için gayret göstermektedir.³⁴⁹

Ayrıca diğer bir konuda AB ile ABD arasında bölgesel gelişimin sağlanması esnasında İran’ın rolünün ne olacağına dair görüş ayrılıklarının olmasıdır. AB, Hazar enerji kaynaklarının gelişimi esnasında İran’ı dışarıda tutmanın zor olacağına inanmaktadır. Bu nedenle ABD’nin ambargosuna rağmen AB, 17 Haziran 2002’de İran ile ticari ilişkilere tekrar başlamıştır. Böylece ABD’li şirketlere göre, ABD’nin

³⁴⁵ “Security of Supply And the Development of New Gas and Oil Infrastructure”
<http://inogate.org/html/brief/resource1.htm>.

³⁴⁶ Vişne Korkmaz, “Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya Bölgesine Yönelik Politikaları”, **Stratejik Öngörü**, Sonbahar 2004, Sayı:2, s.162

³⁴⁷ “INOGATE Program” www.mfa.gov.yu/ForeignInvest/Inogate_e.htm

³⁴⁸ “INOGATE in The Future” www.mfa.gov.yu/ForeignInvest/Inogate_e.htm

³⁴⁹ MGA 54. Müdavimleri, **Enerji...**, s.135.

tek taraflı ambargosu Avrupalı rakiplerine adaletsiz de olsa bir avantaj sağlamıştır.

³⁵⁰

AB tarafından yürütülen önemli bir proje de, NABUCCO adı ile de bilinen ve Türkiye üzerinden Bulgaristan, Romanya, Macaristan ve Avusturya'ya gaz iletilmesini hedefleyen; Hazar ve Orta Doğu ülkelerinden gaz teminini öngören projedir. ³⁵¹ Proje ortaklarınca Haziran 2004 tarihinde, projenin finansman ve boru hattı taşıma kapasitesinin pazarlanması işlerini yürütmek üzere NABUCCO Company Pipeline Study GmGH (Nabucco Boru Hattı İş Geliştirme Şirketi) kurulmuştur. ³⁵² NABUCCO Gas Pipeline International Ltd. adı ile yeniden yapılandırılarak, amaç ve görev kapsamı, genişletilmiştir. ³⁵³

Önümüzdeki dönemde AB ülkelerinin petrol şirketlerinin de zorlamasıyla, aralarında bazı çıkar farklılıkları olsa da ABD ile ortak hareket etmeyi tercih etmeleri beklenebilir. Çünkü AB'ye üye devletlerin etkili petrol şirketleri, özellikle Hazar petroleri konusunda ABD'li petrol şirketleri ile ortaklıklar kurup ortak bir siyaset takip etmektedirler. ³⁵⁴

5.6. İran Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Hazar Bölgesinde şekillenen yeni yapıda İran, bölgenin Rusya'dan sonra en etkili devleti olarak ortaya çıkmıştır. Petrol ve doğal gaz zengini olan İran'ın kalkınma stratejisi enerji kaynakları üzerinedir. Bu bağlamda Hazar gibi bir bölgeye komşu olup buraya ilgisiz kalması beklenemez. İran 940 Tcf gaz rezervi ile Rusya'dan sonra bu alanda dünyanın en zengin ülkesidir. 125.8 milyar varillik petrol rezervi³⁵⁵ ile de dünya rezervlerinin yaklaşık %10'una

³⁵⁰ MGA 54. Müdahimleri, **Enerji...**, s.135.

³⁵¹ Botaş "Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi -NABUCCO Projesi", <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> 27.03.2006

³⁵² John Roberts "The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues" **CEPS Turkey in Europe Monitor**, Kasım 2004 sayı:11

³⁵³ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Basın Merkezi "NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı" <http://www.enerji.gov.tr/belge/nabucco.doc> 27.03.2006

³⁵⁴ Utku Yapıcı, **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**, İstanbul Otopsi Yayınları,2004,s.168

³⁵⁵ İran Petrol Bakanı Haziran 2004'te, Kuzistan Eyaletinde yeni keşfedilen Kuşk ve Hoseneh bölgeleriyle beraber İran'ın ispatlanmış petrol rezervlerinin toplamını 132 milyar varil olarak açıklamıştır. Bknz. Country Analysis Brief-İran, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html> 14.01.2005

sahip olan İran'ın ekonomisi petrol ihrac gelirine bağımlıdır. Toplam ihracın %80 ile %90'ını petrol ihracı oluştururken bu miktarın ülke bütçesine katkısı %40 ile %50 arasındadır.³⁵⁶

“Çok uzun bir devlet geleneğine ve kültürel birikime sahip İran'ın, Hazar bölgesindeki politikası Güney Kafkasya'daki gelişmelerde söz sahibi olan bir pozisyonun elde bulundurulması olarak görünmektedir.” İran'ın etkisini güçlendirmek istediği en önemli alan Kuzey Azerbaycan'dır.³⁵⁷

“Orta Asya ve Hazar bölgesi için İran'ın genel siyasal amaçları ise şu şekilde sıralanabilir;

- Hegemonya karşıtı tavır geliştirmek,
- Yabancı güçlerin varlığına karşı çıkmak,
- Bölgesel ilişkiler ile bölge dışı devletlerin müdahalelerini engellemek,
- Hazar Denizi'ni silahtan arındırmak,
- Ticari, siyasal, hukuki ve güvenlik konularında bölgesel işbirliğine gitmek,
- Uluslararası piyasalara girebilmek,
- Anlaşmazlıkları barışçı yollar ile çözümlmek.”³⁵⁸

İran, Azerbaycan'dan kaynaklanan etnik ve Afganistan'da kaynaklanan dinsel nitelikli tehditler dışında bölge devletlerinden ciddi bir tehdit algılamamıştır. İran açısından asıl tehdit bölge dışı bir gücün (ABD) bölgeye yerleşme planlarıdır. Fakat bunu engelleyecek kapasiteye sahip olmayan İran, bu nedenle stratejik ortağı Rusya'nın yeni bağımsız Türk Cumhuriyetlerinde başat olmasını tercih etmiştir.³⁵⁹

İran bu tutumunu 1998'de Rusya'nın Kazakistan ve Çeçenistan'a yaptığı operasyonları desteklediğini belirterek açıkça belli etmiştir.³⁶⁰ İran, Hazar'a yönelik politikalarını hayata geçirirken de Rusya ile ters düşmemeye çabalamaktadır.³⁶¹

³⁵⁶ “Country Analysis Brief-Iran” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html>.

³⁵⁷ Kutluk, **Kafkas...**, s.26.

³⁵⁸ Ögdür, “Orta Asya...”, s.94.

³⁵⁹ Akdevelioğlu, “İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası (1)” http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html 27.03.2006

³⁶⁰ Jahansson, “Conflicts...”, s.1.

³⁶¹ Arda Aygül ve Diğerleri “Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Güvenlik Alanında Oluşan Değişimler” **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar, ve Diğerleri**, İstanbul, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2004, s.111.

İran için en önemli sorun, ABD tarafından ambargo koyulmuş olması ve ekonomik kalkınmasının bundan olumsuz etkilenmesidir. ABD kongresinin Temmuz 1995'te kabul ettiği D'amato yasası³⁶² olarak bilinen Libya-İran Yaptırımları Yasası, İran'da yirmi milyon dolar'ın üzerinde hidrojen yatırımlarında bulunulmasını yasaklamaktadır. Bu yasa, ABD yönetiminin İran'ın bölgeyle kurması olası hidrokarbon nakliyatı temelli ekonomik ilişkileri engellemek için giriştiği geniş kapsamlı çabaların somut örneğidir.³⁶³

ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik ambargoya rağmen ekonomik kalkınma ve refahı sağlamak amacıyla olan İran, bu amacını gerçekleştirmede Hazar Bölgesi'ni kurtarıcı olarak görmektedir. Çünkü İran, Orta Asya ve Hazar Bölgesi devletleri ile ekonomik, siyasi ve askeri işbirliğinin yararlı olacağı düşüncesindedir. İran, Hazar devletleriyle dünya pazarlarını birleştirmede etkin bir rol oynamak istemektedir.

Hazar ülkeleri dünya pazarlarına ulaşma konusunda kapalı bir havza içinde olması zorluğunu yaşarken pratikte buradan iki ana çıkış yolu görünmektedir. Rusya ve İran. Rusya'nın Sovyet dönemi sonrası bağımsızlık mücadelesi veren bu devletler üzerindeki hegemonyası İran'ın öne çıkmasına neden olmuştur. İran, coğrafi konumu bakımından Hazar Havzası enerji kaynaklarının batı tüketim pazarlarına taşınmasında en ekonomik güzergahtır.³⁶⁴ İran, Hazar petrollerini kendi üzerinden Basra Körfezinde Abadan'a indirmeyi; böylece güçlendireceği stratejik önemi ile Orta Asya ülkeleri üzerinde dini ve ekonomik etkinliğini ve OPEC içindeki gücünü artırmayı hedeflemektedir.³⁶⁵ Ancak son yıllarda ABD'nin bu ülkeyi terörist ülkeler arasında sayması nedeniyle koyduğu ambargo bahse konu avantajlardan yararlanmasını önlemektedir.

³⁶² Emin Gürses "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet" **Avrasya Dosyası Azerbaycan Özel**, İlkbahar 2001, Cilt:7, Sayı:1, s.265.

³⁶³ Akdevelioğlu, "İran'ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası (1)" http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html 27.03.2006

³⁶⁴ Pala, "Kafkas...", s.44.

³⁶⁵ Atakan Gül, Ayfer Yazgan Gül, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995, s.14

İran'ın bölgeye yönelik güvenlikle ilgili kaygılarının temelinde çok miktarda Türk asıllı azınlık bulundurduğu³⁶⁶ için, ekonomik olarak güçlü Türk Cumhuriyetlerinin Pan-Türkist akımları canlandırabileceği ve kendi içinde ayaklanmaları ve ayrılıkçılığı besleyebileceği düşüncesi yatmaktadır.³⁶⁷ Türkiye kaynaklı milliyetçi etkilerle “Büyük Azerbaycan” fikrinin gündeme gelmesi İran için değişik bir tehdidi gündeme getirmiştir. İran'ın kuzeyinde yaşayan 15 milyonluk Azeri kökenli halkın bağımsız Azerbaycan ile yakın kan, dil, ve din bağları olduğu bilinmektedir. Olası bir yakınlaşmanın önüne geçebilmek için İran da yeni açılımlar arayışına girmiştir. Ağustos 2003 yılında dönemin İran Cumhurbaşkanı Hatemi Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret İran'ın Cumhurbaşkanı düzeyinde Azerbaycan'a yaptığı ilk ziyaretir. Bu ziyaret sırasında iki ülke arasında ekonomik işbirliğine ilişkin anlaşmalar da imzalanmıştır.

İran petrol rezervlerinin büyüklüğü ile bölgede önemli bir güçtür. 125.8 milyar/varillik petrol rezervi ile de dünya rezervlerinin yaklaşık %10'una sahip olan İran'ın ekonomisi petrol ihracat gelirlerine bağımlı bir ekonomidir.³⁶⁸

İran petrol ihracatında takas (swap) yöntemi önemli yer tutmaktadır. İran'ın petrol üretim sahaları genelde ülkenin güneyinde ve körfeze yakın bölgelerdedir.³⁶⁹ Enerji tüketim alanları olan önemli şehirleri (Tahran, Tebriz vs.) ise ülkenin kuzeyinde yer almaktadır. Petrol tüketim bölgelerine boru hatları vasıtasıyla ulaştırılmakta bu da karmaşık ve maliyetli bir süreci gerektirmektedir. Petrol takası olması halinde Kazakistan'dan aldıkları ham petrolü Hazar Denizi'ni geçerek İran Limanı Neka'ya ulaştıracak bu petrol rafinerilerde işlenecek kuzeyde yaşayan kalabalık nüfusun tüketimine sunulacaktır. Buna karşılık Kazak bandıralı tankerler aynı miktardaki ham petrolü İran Körfezinden alacak ve dünya piyasalarına dağıtacaktır.³⁷⁰ Böylece İran'ın kuzeyi petrole daha kolay ulaşırken Kazakistan'da pahalı boru hatlarının yapımını beklemeyecektir. Fakat İran rafinerilerinin mevcut teknolojisi özellikle

³⁶⁶ İran'ın etnik yapısı; İranlı %51, Azeri%24, Kürt%7, Arap%3, Lur%2, Bloch%2, Türkmen%2, Diğer %1. bkz.”The World Fact Book:İran”,

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, 04.03.2004

³⁶⁷ Mehmet Binay “Orta Asya ve Hazar Denizi Petrolleri Üzerinde Poker Oyunu”

<http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz15.htm>, 27.01.2005

³⁶⁸ “Country Analysis Brief-Iran” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html>.

³⁶⁹ Pala, “Kafkas...”, s.42.

³⁷⁰ Kleveman, *Yeni...*, ss.134-135.

yüksek sülfürlü Kazak ham petrolünü işlemeye müsait olmadığı gibi Kazakistan ve İran arasında çok büyük teknik sorunlar yaşanmaktadır.³⁷¹

Takasa (Swap) yönelik projelerin dışında İran, Hazar petrolünün doğrudan Basra Körfezine taşınmasına yönelik projeler de önermektedir. Bu projelerden biri Türkmenistan-İran Boru hattı projesi olup 50 milyon ton kapasitelidir. Bir diğer proje Azerbaycan'ın Bakü Limanı'ndan tankerlerle taşınan petrolün Türkmenistan'a nakli ve buradan İran'a ulaştırılmasına yönelik bir projedir. Azerbaycan'a yönelik bir diğer projede Azerbaycan-İran arasında inşa edilecek doğrudan bir boru hattıdır.³⁷²

Doğal gaz kaynakları bakımından da zengin bir ülke olan İran birçok ülkeye gaz ihraç etmektedir. Bu ülkeler; Türkiye, Ukrayna, Hindistan, Pakistan, Ermenistan, Azerbaycan (Eylül 2005'ten itibaren İran'dan gaz alımı başlamıştır), Tayvan, Güney Kore ve Çin'dir.³⁷³

İran; Çin ile Ekim 2004'de 25 yıl süreli ve 100 Milyar Dolarlık bir doğal gaz anlaşması imzalamıştır. Bu proje ile yıllık 10 milyon ton doğal gaz Çin'e satılacaktır. İran Milli Gaz İhraç Şirketi (National Iranian Gas Export Corp.) ile Hindistan Gaz Şirketi GAIL (Gas Authority of India Ltd.) Ocak 2005'de, İran'ın Hindistan'a 30 yıllığına 7.5 milyon ton/yıl doğal gaz satışı için bir anlaşma imzalamışlardır. İhracatın 2009-2010'da başlayacağı değerlendirilmektedir.³⁷⁴

İran ile Türkiye arasında imzalanan gaz alım satım anlaşması kapsamında gecikmelerle de olsa İran-Türkiye doğal gaz boru hattı tamamlanmış ve 2001 yılı sonunda işletmeye alınmıştır. İran-Türkiye gaz hattının kapasitesi ise 10 milyar m³/yıl olarak belirlenmiştir.³⁷⁵

Ayrıca İran için Asya pazarları olduğu kadar Avrupa pazarları da çok önemlidir. Her şeyden önce Avrupa piyasasının yakınlık avantajı vardır. Üstelik Avrupa'nın ithal petrole olan bağımlılığının her geçen gün artması da bir etkidir.³⁷⁶

³⁷¹ Pamir, **Bakü...**, s.60.

³⁷² Yardım, **Kafkasya...**, ss.12-13.

³⁷³ "Country Analysis Brief-Iran" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html>, 28.02.2006

³⁷⁴ "Country Analysis Brief-Iran" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html>, 28.02.2006

³⁷⁵ TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı "Ulaştırmanın Dış Ticaretimizdeki Lojistik Önemi" <http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi5/ulastirma.htm> 27.03.2006

³⁷⁶ Pala, "Kafkas...", s.44.

Sonuç olarak İran; Hazar bölgesine yönelik etkin olarak projelerle desteklenen girişimlerini sürdürmektedir.Önümüzdeki süreçte Hazar enerji kaynaklarına yönelik politikalarında etkinliğini artıracakğı düşünülmektedir. Olayları biraz daha uzaktan seyreden Çin'in tavırları da İran'ın bölgeye yönelik girişimlerinin devamı açısından belirleyici olacaktır.³⁷⁷ Ayrıca ABD, İran'a yönelik ambargosunu kaldırır ve Hazar enerji kaynaklarının İran üzerinden dünya pazarlarına ulaşmasına izin verirse, İran bölgede enerji alanında çok önemli bir faktör haline gelecektir.

5.7. Kazakistan Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

21 .yy'ın en stratejik enerji üretim merkezlerinden biri olmaya aday Hazar Bölgesi'nde, ham petrol üretim ve ihracat potansiyeli açısından en çok dikkat çeken ülkelerden birisi Kazakistan'dır.Kazakistan'a ait kuzeydoğu Hazar Sahili ve Orta Kazakistan'daki sahalarda toplam 95 milyar varillik dev bir ham petrol rezervi bulunduğu hesaplanmaktadır.³⁷⁸

Kazakistan'ın bölgeye yönelik izlediği politikalarda yabancı yatırımlar ve batılı ülkelerin gelişen teknolojisi vasıtasıyla ülkedeki petrol sahalarını genişletmektir.³⁷⁹ Kazakistan'a ait Kuzeydoğu Hazar Sahili ve Orta Kazakistan'daki toplam 22 büyük sahada 95 milyar varillik dev bir ham petrol rezervi bulunduğu hesaplanmaktadır. 50 milyar varillik Kashagan keşfi ise önümüzdeki 10 yıl içinde Kazakistan'ın en büyük petrol üreticileri ve ihracatçıları arasına katacaktır. Bölgede petrol sahalarının geliştirilmesine yönelik projelerde %29'luk oranla ABD şirketleri ağırlıkta yer almak üzere diğer şirketlerin de yoğun ilgisi vardır.³⁸⁰

Kazakistan'ın petrol üretimi 2003 yılında günde 1 milyon varile, 2004 yılının ilk yarısında ise 1.13 milyon varile çıktı. 2015 yılında 100 milyon tonu Hazar'dan olmak üzere toplam 150 milyon ton petrol üretecek olan Kazakistan, üretiminin yüzde 83'ünü ihraç etmeyi planlıyor. Kazakistan'ın en önemli petrol yatağı olan Tengiz'deki petrol rezervinin ise 6-9 milyar varil arasında olduğu tahmin ediliyor.

³⁷⁷ "Iran's Interests in the Caspian Region?",

<http://www.treemedia.com/cfrlibrary/homepage/overview/q5.html>, 02.01.2005

³⁷⁸ "Country Analysis Brief-Kazakhstan" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>, 27.12.2005

³⁷⁹ Bilgin, *Avrasya...*, ss.34-35.

³⁸⁰ "Country Analysis Brief-Iran" <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html>, 28.02.2006

Kazakistan'ın bölgeye yönelik politikasında diğer Hazar Bölgesi ülkeleri gibi ürettiği ham petrolün en ekonomik ve güvenilir yollarla uluslararası piyasalara ulaştırılması ve böylece bağımsızlıklarını ekonomik kalkınma ile desteklemek bulunmaktadır. Bu amaçla petrol boru hatları Kazakistan'ı yakından ilgilendiren bir konudur.

Kazak petrollerinin ihracı için geliştirilen boru hatlarından biri doğu bölgesindeki Çin'e uzanan güzergahtır. Kazakistan'ın Atyrau sahalarından çıkarılan petrolün her geçen gün büyüyen ekonomisi için hayati önem taşıyan Çin'e gönderilmesi amacı ile yapılmıştır.³⁸¹ Boru hattı Aralık 2005 tarihinde tamamlanmıştır. Bu hat için yapılan eleştirilerde ekonomik olmadığı konusundaki görüşler ön planda yer almıştır.

Ülkenin önemli petrol sahalarından olan Tengiz'den üretilecek petrolün Rusya üzerinden ihracı ise diğer önemli bir güzergahtır.³⁸² Bu durum Kazakistan petrolünü tüketim alanlarına ulaştırması için yeni bir fırsat olarak gözüke de Rusya'nın Novorosissyk Limanı'nda yılın 100 günü olumsuz hava koşulları nedeniyle yükleme yapılamayacak olması, kapasitesi sınırlı bu limandan Rusya'nın kendi petrolünü taşımaya öncelik vermesi ve Türk Boğazlarındaki aşırı tanker trafiği nedenleriyle bu hat vasıtasıyla yapılacak ihracatın Kazakistan açısından problemli olmasını ortaya koymaktadır.³⁸³

Kazakistan için Hazar Bölgesi politikasının temelini oluşturan, petrollerinin uluslararası tüketim merkezlerine güvenli ve ekonomik yollarla ulaştırmak amacını gerçekleştirmenin tek yolunun, Türkiye üzerinden BTC Boru Hattı Projesi ile Akdeniz'e uzanan güzergah olduğu görünmektedir.³⁸⁴

Kazakistan'ın her geçen sene petrol üretimini artırması ve mevcut yolların yetersiz kalması ve Kazak petrollerinin çoğunun çıkarılması, işletilmesi ve pazarlamasını elinde bulunduran Amerikan şirketlerinin Rusya harici alternatif güzergah arayışında olmaları ve nedeniyle Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne katılması planlanmıştır.

³⁸¹ Ünüvar, "Yeni...", s.109.

³⁸² Pamir, **Bakü...**, s.56.

³⁸³ Cenk Pala, "Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal Gazının Bugünü Geleceği ve Türkiye" **Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001, Cilt:7, Sayı:4, s.238.

³⁸⁴ Pala, "21.yy...", s.238.

Bu çerçevede, 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul AGİT Zirvesinde³⁸⁵ Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı ile ilgili anlaşmalar imzalanırken, Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan'ın yanı sıra Kazakistan'ın da yer almıştır. Kazakistan ürettiği petrolden önemli bir miktarını BTC hattı aracılığıyla Türkiye üzerinden dünya pazarlarına ulaştırmak isteğini ve projeye tam destek verdiğini imzaladığı İstanbul Deklarasyonu ile beyan etmiştir.

Daha somut bir adım sayılabilecek 28 Şubat-1 Mart 2001 tarihlerinde, Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan ve ABD temsilcileri arasında yapılan toplantı neticesinde 1 Mart 2001 tarihinde, Kazakistan'ın BTC HPBH Projesine katılması hususunu içeren Mutabakat Zaptı imzalanmıştır.³⁸⁶

Çıkardığı petrolü sadece Rusya üzerinden dünya pazarlarına taşıyabilen Kazakistan, petrol şirketleri ile yapılan anlaşma nedeniyle Tengiz yataklarından çıkarılan petrolünü sadece CPC adı verilen ve Novorosisk'e uzanan boru hattından satmak zorundadır. Dolayısıyla Bakü'ye Kaşagan yatağından çıkarılacak petrol akıtılacak. Kaşagan yataklarından yılda yaklaşık 7.5 milyon ton petrolü Hazar Denizi altından Aktau-Bakü arasına dönecek yeni bir boru hattıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına aktarılması söz konusudur.

Kazakistan'ın devlet şirketi Kazmunaigaz, Azerbaycan devlet şirketi Socar'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan bünyesindeki hisselerinin bir bölümünü alma yoluyla projeye dahil olması ve iki ülke, Aktau-Bakü arasına boru hattı döşenmesi için uluslararası konsorsiyumun da içinde yer alacağı yeni bir şirket kurulması planlanmıştır. Şirkette İtalya'nın ENI, Fransa'nın Total, ABD'nin ConocoPhillips ve Japonya'nın Inpex şirketleri yatırımcı olarak yer alacaktır. Boru hattının inşaatının tamamlanmasına kadar Kaşagan petrollerinin tankerlerle Bakü'ye taşınması planlanmıştır.

Kazak petrollerinin BTC aracılığıyla taşınması, boru hattı için verilen throughput garantisi açısından da önem taşımaktadır. Boru hattının yıllık kapasitesi 50 milyon ton petrol olmasına karşın Azerbaycan'ın bu orana 2010'lu yılların başına kadar

³⁸⁵ Yüzyılın son zirvesi olarak nitelendirilen AGİT İstanbul Zirvesi, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'na (AGİT) üye 54 ülkenin Devlet veya Hükümet Başkanlarının katılımıyla 18-19 Kasım 1999 tarihlerinde İstanbul'da gerçekleştirildi. İstanbul Zirvesi, 20. yüzyılın son çeyreğine damgasını vuran zirveler (1975 Helsinki, 1990 Paris) dizisinin üçüncüsü ve sonuncusu oldu. Zirve sonunda 43 maddelik bir de deklarasyon yayınlandı. (bkz. http://www.belgenet.com/arsiv/agitistanbul_2.html)

³⁸⁶ Pala, "21.yy...", s.238.

ulaşması öngörülmemektedir. Kazakistan'ın ilk aşamada 7.5, daha sonra 20 milyon tona kadar artıracığı petrol sayesinde BTC boru hattı tam kapasite çalışma olanağı da bulacaktır.

5.8. Azerbaycan Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

*“Değişik kavimlerin göç yollarında bulunması itibarıyla tarihi seyir içinde çok karmaşık bir etnik yapıya sahip olan Kafkaslarda bu durumdan etkilenen bir devlette Azerbaycan’dır.”*³⁸⁷ Soğuk savaşın sona ermesiyle diğer bölge devletlerinde olduğu gibi Azerbaycan’da da petrolün aranması, işletilmesi ve ihracı imkanlarına kavuşmuştur.

24 Eylül 1993’te Bağımsız Devletler Topluluğu’na giren Azerbaycan, Hazar Denizi’nde o zamana kadar sahip olduğu petrol yataklarını teknolojik güçlük ve sermaye ihtiyacı nedeniyle işletememiştir.³⁸⁸

*“Azerbaycan’ın sahip olduğu ve ortaklıklar kurarak petrol şirketlerinin işletimine tahsis ettiği petrol yatakları ile ilgili beklentileri yüksektir. Ülkeye bu yolla büyük zenginlik ve refah kazandırılması imkanı doğacağına inanılmaktadır.”*³⁸⁹

Azerbaycan kendisini dünya pazarlarına irtibatlamak, petrolünü değerlendirerek kısa zamanda kalkınmak ve batı ile işbirliğini geliştirmek arzusundadır. Azerbaycan petrol üretim hedeflerine ulaşabilmek için Rusya’nın engellemelerini aşmak durumundadır. Bu nedenle bölgedeki tek potansiyel müttefiki Türkiye’yi, Rusya’ya ters düşme pahasına da enerji konusunda batı ile ilişkisini sağlayabilecek bir köprü olarak değerlendirmektedir.

Azerbaycan yönetimi Hazar Petrolleri ile ilgili projelerde şimdiye kadar Türkiye lehine kararlar almıştır. Bunun en güzel örneği petrol konsorsiyumunda daha önce %1.75 olan Türkiye’nin payını kendi payından %5 hisse vererek %6.75’e çıkarmasıdır.³⁹⁰ Azerbaycan her ortamda Bakü-Ceyhan hattını desteklediğini beyan etmiş, bu konuda en çok çaba vermiş ülke konumundadır. Azerbaycan Türkiye

³⁸⁷ Kutluk, **Kafkas...**, s.28.

³⁸⁸ Aydın, **Orta Asya...**, s.53.

³⁸⁹ Kutluk, **Kafkas...**, s.29.

³⁹⁰ “Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration”
<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 27.12.2005

üzerinden geçecek bir boru hattı ile Rusya'nın haricinde bir güzergah ile dünya piyasalarına ulaşmayı amaçlamıştır. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı ile bunu gerçekleştirmiştir.³⁹¹

5.9. Türkmenistan Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölgeye Yönelik Politikaları

Hazar Denizi'nin doğusunda yer alan Türkmenistan'da gerek Hazar kıyı şeridi boyunca, gerekse ülke içlerinde yer alan sahalardaki doğal gaz üretimiyle tam anlamıyla bir doğal gaz devleti denilebilir.³⁹²

Türkmenistan'ın temel hedefi doğal kaynaklarını yabancı unsurlarla en az düzeyde paylaşmak ve zenginliği üzerinde söz sahibi olmaktır. Bu hedefine ulaşmak içinde elindeki çıkarılabilir gazı satıp elde ettiği nakit avantajını teknoloji ve insan gücü alımında kullanarak üretimde yeni bir boyuta girmek istemektedir.³⁹³

*“Sovyetler Birliği döneminde, Azerbaycan ve Kazakistan petrol üreticisi, Türkmenistan ise gaz tedarikçisi olarak düşünülmüş olduğundan, Türkmenistan'da gelişmiş gaz endüstrisiyle aynı düzeyde bir petrol endüstrisinden bahsetmek mümkün görünmemektedir.”*³⁹⁴

Hazar Havzası ülkesi olan Türkmenistan'ın diğer bölge ülkeleri gibi büyük denizlerle bağlantısı yoktur. Dünya pazarlarına çıkış noktası büyük oranda Sovyet dönemindeki boru hatlarını elinde bulunduran Rusya Federasyonu'na bağımlı durumdadır. Alternatif güzergahların yokluğu sebebiyle bugüne kadar, istediği miktarda gaz satamadığı gibi, sattığı sınırlı miktardaki gazı da uluslararası fiyatların çok altında vermek zorunda kalmıştır. Rusya'nın transit geçişte izlediği katı politika, Türkmen gazını adeta ülke sınırlarına hapsedmiş, doğal gaz ihracatı bir anlamda Rusya'nın müsaade ettiği miktarla sınırlı kalmıştır. Bu bağımlılığı en aza indirmek amacıyla planlanmış boru hatlarından birisi 1997 yılı sonunda faaliyete geçen Türkmenistan-İran doğal gaz boru hattıdır ancak bu hattın dezavantajı ise hattın

³⁹¹ Kocaoğlu, **Petro-Strateji...**, ss.113-114.

³⁹² Kadir Dikbaş, “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası Türkmenistan Özel**, Cilt:7, Sayı:2, s.95.

³⁹³ Bilgin, **Avrasya**, s.234.

³⁹⁴ Bilgin, **Avrasya...**,s.231.

kapasitesinin kendisinde bir doğal gaz üreticisi ve ihracatçısı olan İran'ın talebi ile sınırlı olmasıdır.³⁹⁵

Rusya'yı by-pass amacıyla planlanmış diğer bir boru hattı ise Türkmenistan doğal gazını Türkiye'ye ve Avrupa'ya ulaştıracak Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projesi ya da diğer adıyla Trans Hazar Boru Hattıdır (TCP).³⁹⁶ Doğal gaz bakımından dışa bağımlı olan Türkiye, arz açığının bir bölümünü temin etmek amacıyla 29 Ekim 1998 tarihinde Türkmenistan ile Hazar geçişli Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz Boru Hattı projesinin gerçekleştirilmesine yönelik bir anlaşma imzalamışlardır.³⁹⁷ Bu hat ile doğal gazın Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan'a, Gürcistan'a oradan Türkiye'ye ve Avrupa pazarına ulaştırılması hedeflenmiştir.

Yapılan anlaşmalarla, bu hat ile yılda 16 milyar m³ doğal gaz Türkiye tarafından satın alınıp geri kalan kısmı Avrupa'ya sevk edilmek üzere toplam 30 milyar m³ doğal gazın taşınması öngörülmüştür.³⁹⁸

Ancak, Azerbaycan'ın Şahdeniz bölgesindeki doğal gaz kaynaklarının keşfinden sonra Türkmenistan'ı devre dışı bırakarak Gürcistan ve Türkiye üzerinden alternatif bir boru hattı ile Azeri doğal gazını pazarlamak Azerbaycan için daha sıcak gelmeye başlamıştır.³⁹⁹ Bakü'nün Trans-Hazar projesine Azeri gazının da eklenmesi yönündeki talepleri gündeme gelmiştir. Azerbaycan, Türkmen gazının toprakları üzerinden Türkiye'ye ulaştırılmasına karşı çıkmamıştır fakat, Hazar Denizi kaynaklarının paylaşımı ve işletimi konusunda Türkmenistan ile arasındaki ihtilaflar bir türlü giderilememiştir.⁴⁰⁰

Ayrıca, Rusya ve İran da Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliği konusunu gerekçesiyle bu projeye karşı çıkmışlardır. Rusya bu düşüncesiyle Türkmenistan

³⁹⁵ Dikbaş, "Türkmen...", s.79.

³⁹⁶ Pala, "Kafkasya...", s.39.

³⁹⁷ Kona, **Orta Doğu...**, s.207.

³⁹⁸ BBC Turkish "Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı-17.11.2005"

http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml 27.03.2006

³⁹⁹ Yardım, **Kafkasya...**, s.39.

⁴⁰⁰ Dikbaş, "Türkmen..." s.92.

enerji kaynaklarını dış dünyaya taşımak için en uygun rotanın kendi topraklarından geçmesi gerektiği tezini savunmaktadır.⁴⁰¹

Azeri gazının projeye eklenme ihtimalinden sonra Türkmenistan, Trans-Hazar projesinin kendileri açısından ekonomik olmaktan çıktığı ve bu projeden ümitlerini kestiklerini ve İran güzergahı üzerinde durmaya başladıklarını açıklamışlardır.⁴⁰²

Bu proje netice itibariyle siyasi ve ekonomik engellere takılmış ve sonuçlanamamıştır. Sadece gazın taşınmasını ve güvenliğini sağlamakla kalmayıp, Hazar Bölgesi ülkelerinin kendi kaynaklarını ve ekonomilerini geliştirmelerine yardımcı olduğu gibi, Batı'nın da tercih edeceği bir enerji koridoru açmayı hedefleyen bir proje olan Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesinin çıkmaza girmesi, Türkmenistan'ın gazını Rusya ve İran üzerinden diğer BDT ülkelerine satmaya devam etmesi, dolayısıyla Moskova'nın ve Tahran'ın bölgedeki kaynaklar üzerindeki etkinliğinin ve kontrolünün artması sonucunu doğurmuştur.

Sonuç

Bu bölümde bölge ve bölge dışı güçlerin Hazar Havzası'na yönelik politikaları ve amaçları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda varılan sonuçlar aşağıya çıkarılmıştır.

ABD, gelişmiş sanayisi ve artan enerji tüketimi ile petrole bağımlı hale gelmiştir. Hazar bölgesini, Orta Asya'ya açılma ve yerleşme kapısı olarak da görmekte ve petrol şirketleri vasıtasıyla bölgede nüfuzunu artırma peşindedir. Zengin enerji kaynaklarına sahip Orta Doğu'da yaşanan istikrarsızlıklar göz önüne alındığında Hazar Denizi petroleri, ABD'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası çerçevesinde Amerikan enerji politikalarının odak noktası haline gelmiştir. Bölgede kendinden başka bir güç istememekte, bu bağlamda RF ve İran nüfuzunu kırma politikası gereği, yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin siyasi ve ekonomik gelişimlerini desteklemektedir. Yine aynı çerçevede, bu ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarının RF ve İran dışından geçecek boru hatları ile dünya pazarlarına ulaştırılmasına destek vermektedir. Bu nedenle enerji kaynaklarının batıya taşınmasında tercih edilen rota Türkiye olmuştur.

⁴⁰¹ Dikbaş, "Türkmen..." s.92.

⁴⁰² Dikbaş, "Türkmen..." s.92.

RF'nin Hazar Denizi'ne ilgisinin siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutu vardır. Bir zamanlar tamamen kendi nüfuzu altında olan bu bölgede “yakın çevre” politikasının gereği olarak bağımsızlığını yeni kazanmış bölge ülkeleri üzerinde siyasi nüfuzunu devam ettirmeyi amaçlamaktadır. Nüfuzunu kaybetmekten ziyade, aksine kontrolünü ilerletmeye, buna karşı Batı'nın nüfuzunu ise sınırlamaya çalışan Rusya, Hazar Bölgesi enerji kaynakları üzerinde gerçek kontrolü sağlamayı hedeflemektedir. Böylece bölgesel gücünü korumayı ve güney bölgesinin de emniyetini (güvenliğini) sürdürmeyi istemektedir.

Çin'in bölgeye yönelik politikası ise ekonomisinin gelişmesiyle orantılı olarak artan enerji kaynakları ihtiyacını temin etme zorunluluğundan kaynaklanmaktadır. Hazar bölgesine yönelik olarak Çin'in, önümüzdeki dönemde ABD ve Batı'nın bölge üzerinde hakimiyet kurmalarını önleyecek stratejiler izleyeceği değerlendirilmektedir.

Avrupa Birliği, enerji kaynaklarını kesintisiz, güvenli ve çeşitli kaynaklardan temin etme politikasını yürütmekte aynı zamanda bölge ülkelere mali ve teknik yardımları kendi kurumları aracılığıyla bölgeye sevk etme yönünde politikalar yürütmektedir.

İran petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda en uygun konumda bulunmasına rağmen ABD'nin ambargo politikaları nedeniyle istediğini tam olarak elde edememektedir. İran nüfusunun bir bölümünü oluşturan Azeriler nedeniyle güvenlik kaygıları yaşamakta bu nedenle Azerbaycan'ın ekonomik olarak gelişmesini menfaatlerine aykırı görmektedir.

Bölge ülkelerinin (Kazakistan, Azerbaycan, Türkmenistan) Hazar Havzasına yönelik politikaları genelde ortaklık göstermektedir. Ortak amaç ürettikleri ham petrolün en ekonomik ve güvenilir yollarla uluslararası piyasalara ulaştırılması böylece bağımsızlıklarını ekonomik kalkınma ile desteklemek olarak tespit edilmiştir. Bu hedeflere ulaşabilmek için Rusya'nın engellemelerini aşmak durumundadırlar. Bu nedenle bu ülkelerin enerji konusunda bölgedeki tek potansiyel müttefiki batı ile ilişkisini sağlayabilecek bir köprü durumunda olan Türkiye'dir.

Kazakistan'ın artan petrol üretimine karşılık çoğu Rusya üzerinden olan ihracat yollarının yetersiz kalması ve petrolün çıkarılması, işletilmesi ve pazarlamasında söz

sahibi olan Amerikan şirketlerinin Rusya harici alternatif güzergah arayışında olmaları ve nedeniyle Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne katılması planlanmıştır. Kazak petrollerinin BTC aracılığıyla taşınması, boru hattı için verilen throughput garantisi açısından da önem taşımaktadır.

Çıkardığı petrolü sadece Rusya üzerinden dünya pazarlarına taşıyabilen Kazakistan, petrol şirketleri ile yapılan anlaşma nedeniyle Tengiz yataklarından çıkarılan petrolünü sadece CPC adı verilen ve Novorosisk'e uzanan boru hattından satmak zorundadır. Dolayısıyla Bakü'ye Kaşagan yatağından çıkarılacak petrol akıtılacak. Kaşagan yataklarından yılda yaklaşık 7.5 milyon ton petrolü Hazar Denizi altından Aktau-Bakü arasına dönecek yeni bir boru hattıyla Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına aktarılması söz konusudur.

Doğal gaz zengini Türkmenistan'ın Rus etkisinden arındırılmış olarak Türkiye üzerinden Avrupa'ya doğal gazını iletme mücadelesi, Trans-Hazar Doğal gaz Boru hattı projesinin siyasi ve ekonomik engellere takılarak sonuçlanamaması nedeniyle pazar şansını iyice zayıflatmasına sebep olmuştur. Bu durum aynı zamanda, kuzeyde Türkmen gazının elini kolunu bağlamış bulunan Rusya'yı, Mavi Akım Projesinin gerçekleşmesi ile Türkiye güzergahında da söz sahibi yapmıştır.

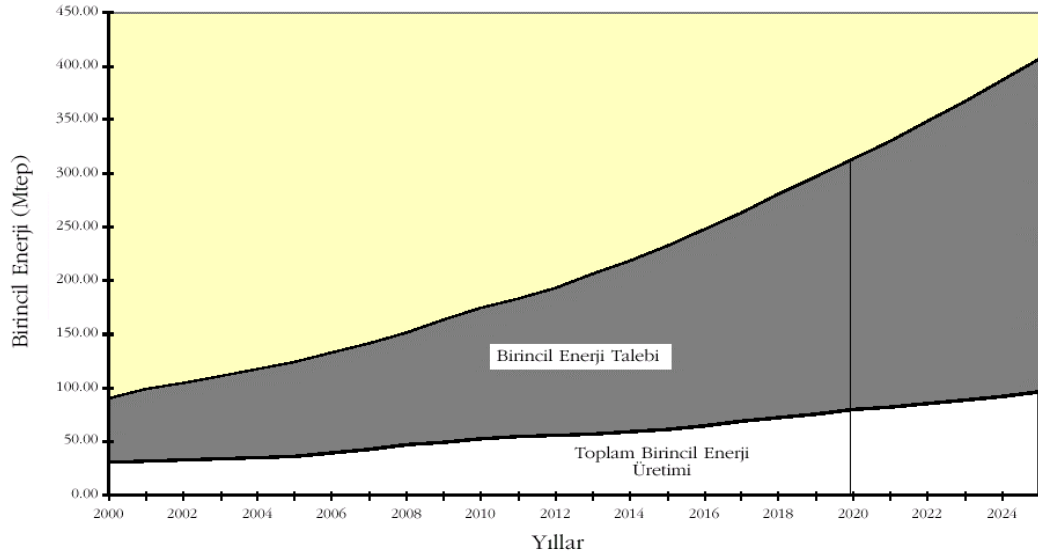
Türkiye Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirirken, Türkmenistan'ı ihmal etmiş ve Rusya ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Kazakistan enerji kaynaklarından yeteri kadar yararlanamamıştır.

VI. BÖLÜM

Türkiye Açısından Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Önemi ve Bölge Enerji Kaynaklarına Yönelik Politikaları

6.1. Genel

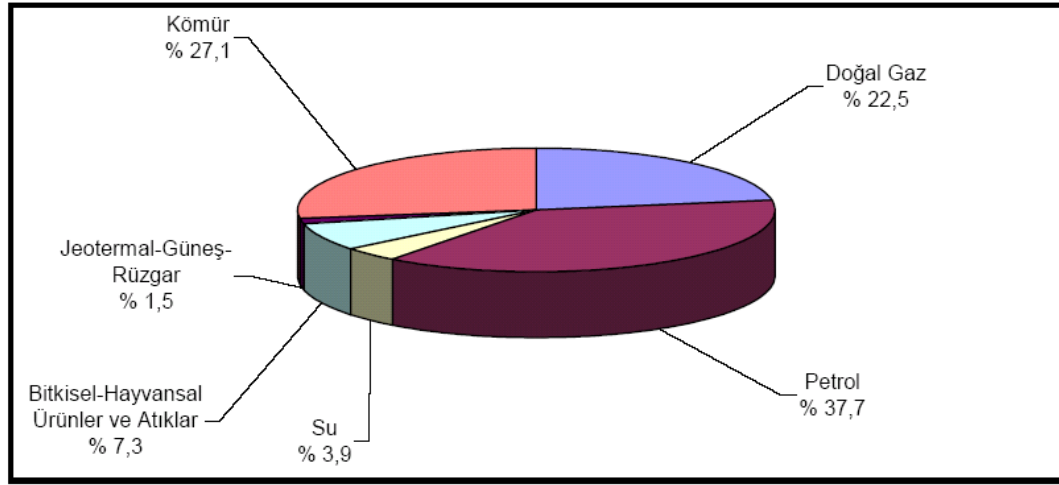
Türkiye'nin birincil enerji üretimi 2005 yılında 23.8 milyon tep olarak gerçekleşmiştir. Buna karşılık aynı yıl enerji tüketimi ise 83.8 milyon tep'dir. Şekil-18 incelendiğinde tüketim ve üretim oranları arasındaki fark gösteriyor ki Türkiye'nin birincil enerji üretimi, tüketimi karşılamaktan oldukça uzaktır.⁴⁰³

ŞEKİL-18: Türkiye'nin Birincil Enerji Üretimi ve Tüketimi

Şekil-19'da incelendiği üzere, Türkiye'nin toplam enerji tüketimi içinde enerji kaynaklarının payları arasında %37.7 ile petrol ilk sırada yer almaktadır. Enerji ihtiyacının yaklaşık % 22,5'ini ise doğal gazdan karşılamaktadır.

⁴⁰³ "Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı" <http://www.enerji.gov.tr/enerjituketimi.htm> 01.03.2006

ŞEKİL-19: Türkiye'nin Kullandığı Temel Enerji Kaynaklarının Toplam Enerji Tüketimi İçindeki Payları⁴⁰⁴

Cumhuriyet tarihimiz boyunca sınırlı yerli üretim nedeniyle Türkiye, önemli bir petrol ve doğal gaz ithalatçısı konumuna gelmiştir.⁴⁰⁵ Ülkemiz, toplam enerji ihtiyacının %60'ını çeşitli ülkelere yaptırdığı ithalat ile karşılamaktadır. Enerji ithalatımızda ise en büyük pay %70'le petrole aittir. 1998 yılında 32 milyon tonu bulan petrol ithalatımızın, 2010 yılında 48 milyon tona ve 2020 yılında 74 milyon tona çıkması beklenmektedir.⁴⁰⁶ İthal edilen petrolün %90'lık kısmı Orta Doğu (Suudi Arabistan, Irak, İran, Suriye) ve Rusya'dan karşılanmaktadır.⁴⁰⁷

Gerek elektrik üretiminde üstleneceği kritik rol, gerekse çevre dostu bir yakıt olması nedeniyle 2000 yılında doğal gaz talebinin hızla artarak 21 milyar m³/yıl oranında gerçekleşmiştir. Bu oranın 2010'da 54 milyar m³/yıl ve 2020'de ise 80 milyar m³/yıl düzeyine ulaşması beklenmektedir.⁴⁰⁸ Türkiye'nin artan doğal gaz talebini karşıladığı ilk beş ülke ve toplam doğal gaz ithalatında sahip oldukları yüzde oranlar Şekil-20'de incelenmiştir. Buna göre, doğal gaz ithalatında %64'lük bir payla Rusya ilk sıradadır. Türkiye'nin doğal gaz tedarik edebilmesine ilişkin alım anlaşmaları

⁴⁰⁴ "Uluslararası Enerji Ajansı" http://www.iea.org/Textbase/stats/PDF_graphs/TRTPESPI.pdf 04.03.2006

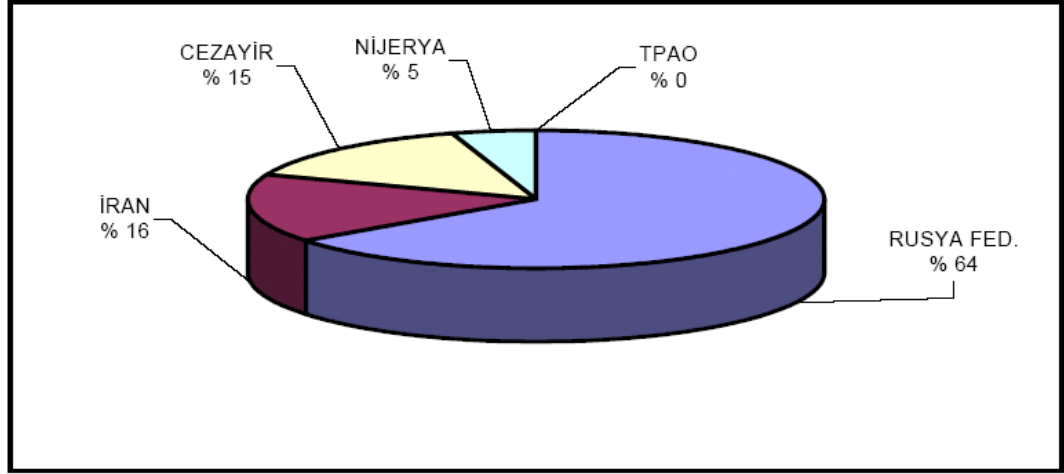
⁴⁰⁵ Başkut, **Türkiye...**, ss.17-18.

⁴⁰⁶ Nazlı Maç "Türkiye'de Enerji Sektörü" Konya Ticaret Odası Etüt-Araştırma Servisi <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/turkiyeenerji.pdf> 27.03.2006

⁴⁰⁷ "Turkey Country Analysis Brief" <http://www.iea.doe.gov/emeu/cabs/turkey.html>, 01.03.2006

⁴⁰⁸ A.Necdet Pamir "Dünyada ve Türkiye'de Enerji, Türkiye'nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları" s.13.

imzaladığı ülkeler ve bu anlaşmaların sefahatinin incelendiği tablolar Ek-12 ve Ek-13’dedir.

ŞEKİL-20: Doğal gaz İthalatının Ülkelere Göre Dağılımı

Doğal gaz ithalatının büyük bir bölümünü tek kaynaktan karşılayan Türkiye için arz kaynaklarını yeteri kadar çeşitlendirememek tehlike oluşturmaktadır. Bu durum fiyattan enerji güvenliğine kadar birçok konuda Türkiye için ciddi bir risk faktörü oluşturmaktadır.⁴⁰⁹ Bu durum aynı zamanda, gelecekte güvenli bir enerji arz sistemi yaratmak isteyen Türkiye açısından, enerji taşımacılığında çok önemli ve kritik görevler yükleneceği anlamına da gelmektedir.⁴¹⁰ Türkiye’nin enerji ithalatına olan bağımlılığının, sanayileşme çabamızın bir göstergesi olarak, gelecekte de artan oranda devam etmesi beklenmektedir.⁴¹¹

Bu bölümde enerji kaynakları yönünden fakir ve büyük ölçüde dışa bağımlı olan Türkiye açısından Hazar Havzası enerji kaynaklarının önemi, sağladığı avantajlar ve bölgeye yönelik Türkiye’nin izlediği politikalar incelenecektir.

⁴⁰⁹ Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) “Doğal gaz Konusundaki Dışa Bağımlılığın Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Etkileri”

⁴¹⁰ Yaman Başkut, **Türkiye ve Dünya 2010-2020 Küresel Bir Aktörün Doğuşu**, Dıvık Yayınları No:2, s.74.

⁴¹¹ Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) “Türkiye’nin Enerji Politikaları”

6.2. Türkiye Açısından Hazar Havzasının Enerji Kaynaklarının Önemi ve Sağlayacağı Avantajlar

20. yüzyılın son 10 yılı insanlık tarihinin en hızlı dönemi olmuştur. Bu dönemde soğuk savaş yıllarında hayal bile edilemeyen gelişmeler yaşanmış; zengin doğal kaynakları, tarihi, kültürü ve insan malzemesi ile Avrasya yepyeni bir olgu olarak uluslararası toplumun önüne çıkmıştır. Avrasya'nın, hem doğal, hem de beşeri kaynaklar itibarıyla dünyanın en büyük büyüme hızlarından birini yakalayabilecek potansiyele sahip olduğu uzmanlarca ifade edilmiştir.⁴¹²

BM teşkilatının kurulması ile başlayan, 1975 Helsinki Nihai Senedi ve 1990 Paris Şartı ile gelişen süreç içinde “kolektif güvenlik” ve “bölgesel iş birliği” kavramları, bu kavramların dünya kamuoyu tarafından büyük ilgi ve beğeniyle kabul görmesi neticesinde, uluslararası ilişkilerde önem kazanmışlardır. Bu gelişmeye paralel olarak 19 ncü yüzyıla ait “güç dengesi politikası” ve “nüfuz alanları paylaşımı” kavramları uluslararası politikaların belirlenmesine yönelik tartışmalarda eski önemlerini kaybetmişlerdir.⁴¹³

SSCB'nin dağılması ile birlikte gündeme gelen Hazar havzası enerji kaynakları “nüfuz alanları paylaşımı” kavramının yeniden kullanılmaya başlanmasına neden olmuştur.⁴¹⁴ Daha da ötesi, bu kavramın ışığı altında, bölgesel ve küresel güçlerin Kafkasya ve Orta Asya'daki faaliyetleri, kısa süre içinde, 19 ncü yüzyılda İngiliz ve Rus İmparatorluklarının bölgede oynadıkları büyük oyunun ikinci versiyonu olarak tanımlanmaya başlanmıştır.⁴¹⁵ Hazar Denizi ve Orta Asya enerji kaynakları ve bunların Avrasya'dan dışarıya ihraç yolları, hızla Soğuk Savaş sonrası dönemin temel konuları haline gelmiştir.⁴¹⁶

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Hazar Bölgesi, özellikle petrol ve gaz potansiyeliyle tüm dikkatleri üzerine toplamış olup, mevcut rezervleri ile dünya enerji pazarlarının gözdesi olmayı başarmıştır.⁴¹⁷ Bölgenin devletlerinin herhangi bir

⁴¹² Hasan Köni “Türkiye,Kafkaslar ve Orta Asya”, Savunma ve Havacılık Dergisi, Şubat-2001

⁴¹³ Kutluk, **Kafkas...**,s.17

⁴¹⁴ Atalay Karakurt “Kafkasya ve Avrasya Ülkeleri, Yeni Boru Hatları ve Türkiye” **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998**, s.333

⁴¹⁵ Kutluk, **Kafkas...**,s.17

⁴¹⁶ Birsell, “Hazar...”, ss.22-23.

⁴¹⁷ Yanar, **Türk-Rus...**, s.126.

uluslararası suya çıkışı olmayan birer kara devleti⁴¹⁸ olmaları nedeniyle söz konusu rezervler tam anlamı ile dünya pazarlarına açılmadığından, bu potansiyel dünya petrol ve gaz ticaretindeki yerini alamamıştır. Bu kaynakların güvenli şekilde, Rusya'nın kontrolü olmaksızın dünya piyasalarına iletilmesiyle Batılı devletler, petrol ve doğal gaz konusunda hem Rus hem de Orta Doğu hakimiyetinden ve bağımlılığından kurtulacaktır. Ayrıca yeni arz nedeniyle petrol ve doğal gaz fiyatlarında belli bir düşüş yaşanabilecektir.⁴¹⁹

Bölge devletleri ise sahip oldukları enerji kaynaklarını kullanım alanlarına iletmek yoluyla ekonomik ve siyasi açıdan kendi egemenliklerini sağlamlaştırırsa, Rusya'nın bölge üzerindeki hakimiyeti tümüyle kırılacak ve Rusya'nın yeniden süper güç olması engellenebilecektir.⁴²⁰ Tüm bu unsurların gerçekleştirilmesinde Türkiye vazgeçilmez bir konumdadır. Türkiye; İran Körfezi, Kafkasya ve Orta Asya'daki önemli petrol ve doğal gaz kaynaklarına yakınlığı ve kaynakları dünya pazarlarına ulaştırma yönünde sunduğu alternatif yollar üzerinde olması bakımından stratejik öneme sahiptir.⁴²¹ Türkiye'nin coğrafi olarak bir tarafta Hazar Havzası gibi enerji kaynakları açısından zengin bir bölge ile diğer tarafta Avrupa gibi dev bir pazarın arasında bulunması kendine önemli fırsatlar sunmaktadır.⁴²² Türkiye enerji zengini Hazar Bölgesi ile enerjiye muhtaç Avrupa ülkeleri arasında doğal enerji köprüsü rolü üstlenmek istemektedir.

Enerji köprüsü rolünü gerçekleştirebilmek için ise Türkiye, enerji alanındaki ihtiyaçları ve bölgesel ekonomik büyümeye verdiği önem çerçevesinde, başta Hazar bölgesi olmak üzere eski Sovyetler Birliği coğrafyasında bulunan enerji rezervlerinin geliştirilmesinde ve alternatif güzergahlara yönelik çalışmalarda aktif rol üstlenmeyi hedeflemektedir.

Türkiye'nin enerji üretim ve tüketimi ve bunların artış hızları ile üretim potansiyeli, Türkiye'nin kalkınma hızı da dikkate alındığında Türkiye hızla bir enerji dar boğazına sürüklenmektedir. Türkiye'nin son yıllardaki ortalama kalkınma hızı

⁴¹⁸ Oğan, "Hazar'da...", s.144.

⁴¹⁹ Metin, **Politik...**, ss.201-205.

⁴²⁰ Ünüvar, "Yeni...", s.101.

⁴²¹ Randcorporation "Türk- Batı ilişkilerinin Geleceği Stratejik Bir Plana Doğru"

⁴²² Roberts "The Turkish...", s.1.

%6'dır. Bu kalkınma hızı enerji tüketimini en iyimser tahminle yılda ortalama %5.3 oranında artırmaktadır. Bu artış hızıyla 2000 yılında 85.8 milyon ton petrole eşdeğer olarak gerçekleşen enerji tüketiminin, 2010 yılında ise 115-120 milyon ton petrole eşdeğer bir seviyeye yükselmesi beklenmektedir. Bazı kaynaklara göre Türkiye'nin enerji talebi yılda %10 oranında artmaktadır. Bu tüketim miktarı içinde petrolün payının da % 45 veya 60-65 milyon ton olacağı tahmin edilmektedir. Türkiye'nin kendi petrol üretiminin 3.5-4 milyon ton seviyesinin üstünde gerçekleşmeyeceği de hesaba katıldığında, 2010'lu yıllarda yıllık petrol ithalatının kabaca 55-60 milyon ton olması gerektiği ortaya çıkmaktadır.⁴²³

Ülkemiz artan enerji ihtiyacını karşılarken de tabiatıyla arz kaynaklarını çeşitlendirmek durumundadır. Çok boyutlu bir niteliğe sahip Türkiye'nin enerji stratejisini, enerji kaynaklarını çeşitlendirmek ve enerji arzı güvenliğini sağlamak, bölgenin önde gelen tüketim ve transit terminali olmak şeklinde özetlemek mümkündür.⁴²⁴

Günümüzde Türkiye'ye petrol sağlayan devletlerin başında Suudi Arabistan, İran, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya ve RF gelmektedir. Muhtemelen 2010'lu yıllarda da bu devletler Türkiye'nin petrol ihtiyacını karşılamaya devam edebileceklerdir. Bu açıdan düşünüldüğünde Hazar Havzası enerji kaynakları Türkiye için önemli bir alternatif özelliği taşımaktadır. Bölgedeki enerji kaynaklarını taşımak konusunda Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının gerçekleşmesiyle öncelikle, Azeri daha sonra Kazak petrolünün Türkiye'ye ulaşımını sağlayacak ve Türkiye'nin enerji teminindeki diğer kaynaklara nazaran daha ucuza petrol temin edebilecektir. Stratejik bir ham madde olan enerjinin ithalinde Hazar Havzası enerji kaynaklarının kullanılmasıyla kaynak ülke çeşitlemesinin yanında daha başka yararlarının da olacağı açıktır. Örneğin, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı vasıtasıyla sağlanacak 45 milyon ton ham petrol, Libya ve İran gibi Türkiye'deki rejime karşı olduklarını açıkça beyan eden devletlere karşı Türkiye'nin hareket alanı daha da arttıracaktır.

Türkiye, bölgeye yönelik bu hedeflere ulaşmak ve Hazar Havzası bölgesindeki yeni oluşumlara cevap verebilmek için Doğu-Batı Enerji Koridoru projesi

⁴²³ Başkut, **Türkiye...**,s.75.

⁴²⁴ Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM) "Orta Doğu ve Avrasya Petrolleri ile Türkiye'yi İlgilendiren Petrol Boru Hatlarının Stratejik Açıdan Değerlendirilmesi." s.11.

geliştirilmiştir.⁴²⁵ Doğu-Batı Enerji Koridoru özünde Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin enerji kaynaklarının Batı pazarlarına güvenli ve çeşitli güzergahlardan ulaştırılmasını öngörmektedir. Bu koridor, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal gaz Boru Hattı ile Hazar Geçişli (Türkmenistan-Türkiye-Avrupa) Doğal gaz Boru Hattı projelerini kapsamaktadır. Bu projeler aynı zamanda Türkiye'nin petrol ve gaz ithalatında kaynak çeşitliliği, arz güvenliği ve arz sürekliliğinin sağlanabilmesi için çok önemlidir.⁴²⁶ Hazar Havzası ülkeleri ise Doğu-Batı istikametlerinden petrol ve doğal gaz kaynaklarının dünya piyasalarına sunulması neticesinde elde ettikleri gelirlerle, Rusya'nın kontrolünden çıkacaklar aynı zamanda bu devletler kendi ülkelerinde sosyal barışı sağlama imkanı da bulacaklardır.⁴²⁷ Bu devletler bir yandan demokratikleşme yönünde önemli adımlar atarken, bir yandan da, mevcut bölgesel sorunları barışçı yollarla çözeceklerdir. Mevcut bölgesel etnik sorunları aşabilen bölge devletleri, kendi aralarında, Rusya'dan farklı olarak bir ekonomik entegrasyon sürecine gireceklerdir. Zaten boru hatları sayesinde bir nevi birbirine bağımlı hale gelen bu devletlerin, hem bölgesel çatışmaları barışçı yollarla çözmesi, hem de bölgesel ekonomik entegrasyona girmesi kolaylaşacaktır.⁴²⁸

Türkiye'nin Hazar Havzasına yönelik politikalarını gerçekleştirmede Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının olumlu etkisi olacağı açıktır.⁴²⁹ Bununla beraber, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının RF dahil olmak üzere, Karadeniz'e kıyısı bulunan bütün diğer devletlerle, Kazakistan ve Azerbaycan'a ve hatta bu petrolün bir miktarını ithal etmeleri olasılığı bulunan Batı Avrupa devletlerine de fayda sağlayacağı kesindir.⁴³⁰ Her şeyden önce, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı, Türkiye vasıtasıyla NATO'nun güvenlik şemsiyesi altında olacaktır.⁴³¹ Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının alternatifi olarak düşünülen diğer istikametler, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının benzeri bir güvenlik şemsiyesine sahip değildir. Bundan da önemlisi, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı bölge

⁴²⁵ Pala, "21. yy...", ss.36-37

⁴²⁶ Birsell, "Hazar...", ss.28-29.

⁴²⁷ Aydın, **Orta Asya...**, s.79.

⁴²⁸ Mehmet Binay "Orta Asya ve Hazar Denizi Petrolleri Üzerinde Poker Oyunu"

<http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz15.htm>, 27.01.2005

⁴²⁹ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

⁴³⁰ Karakurt, "Kafkasya...", s.339

⁴³¹ Başkut, **Türkiye...**, s.75.

lkeleri arasında karşılıklı güven duygusunun ve bunu takip edecek olan yapıcı ilişkilerin temelini oluşturacaktır.⁴³²

Hazar havzasına komşu devletler arasındaki ilişkiler, büyük oyunun aksine, hızla olumlu yönde gelişmektedir. Başta Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi olmak üzere diğer projelerin de hayata geçirilmesi ile birlikte Türkiye'nin enerji güvenliğiyle Karadeniz ve Ege Denizi evre gvenlięinin⁴³³ sağlanması yanı sıra, Hazar havzasındaki bütün devletlerin güvenli bir ortamda kalkınmalarını sürdürerek ağdaş ve demokratik dünyada hak ettikleri yeri almaları mümkün olabilecektir.⁴³⁴ Türkiye'ye sağlayacağı avantajlar ve bölge ülkeleri ile ilişkilerindeki katkıları ise;

Siyasi Avantajlar

- Boru hattı projesi Orta Asya Cumhuriyetleri ile olan ilişkileri geliştirerek, Türkiye'nin siyasi gücünü artıracak ve enerjinin kontrolünü de elinde bulunduran önemli bir bölgesel güç olma özelliğini pekiştirecektir. Türkiye'nin; bölgesinde rekabet halinde olduğu ülkelerin etkinliği azalacak ve bu ülkelerin ılımlı politikalar uygulaması sağlanacaktır.⁴³⁵

- Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesinin gerçekleşmesi, Türk Boğazlarıyla ilgili politik baskıların kalkmasına yardımcı olacağı gibi, boğazları tankerlerle petrol taşımının çevresel tehdidinden koruyacaktır.⁴³⁶

- Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı projesi ile Türkiye, Avrupa Birliği'ne girme yolunda önemli bir avantajı daha elde edecektir. Enerji ihtiyaçları her yıl katlanarak artan Avrupa lkeleri, bölgesinde siyasi ağırlılığını daha fazla hissettiren ve enerji musluğunu elinde bulunduran Türkiye'yi yanlarında görmek isteyeceklerdir.⁴³⁷

⁴³² Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

⁴³³ Tarihte yaşanılan kazalarda bunun göstergesi olmaktadır.15 Kasım 1979'da İstanbul Boğazı girişinde Romanya Bandıralı İndependenta tankeri Yunan Bandıralı Evriali arasındaki kazada infilak etmiş ve günlerce yanmıştır. Yine İstanbul Boğazında 13 Mart 1994 tarihinde Güney Kıbrıs Bandıralı Nassia ile Yunan Bandıralı Sea Broker arasındaki kaza neticesinde Nassia alev alarak infilak etmiştir. (bkz. Deniz Kutluk, **Kafkasya Petrolleri ve Türk Boğazları ve evresel Tehdit**,s.7.)

⁴³⁴ Karakurt, "Kafkasya...", ss. 460-471.

⁴³⁵ Yanar, **Türk-Rus...**,ss.144-145.

⁴³⁶ Boğazlardan tankerlerle yılda 150 milyon tona yakın ham petrol taşınmaktadır. 2004 yılı itibarıyla Boğazlardan geçen 51.564 geminin 9.399'unu (%18,2) ham petrol tankerleri oluşturmaktadır. Tankerlerle Boğazlardan petrol taşınması özellikle Boğazların güvenliği ve ekolojik dengesi açısından büyük tehlike teşkil etmektedir.(bkz. Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Başkanlığı "Orta Doğu ve Avrasya Petrolleri ile Türkiye'yi İlgilendiren Petrol Boru Hatlarının Stratejik Açıdan Değerlendirilmesi." s.9.)

⁴³⁷ Roberts "The Turkish Gate...", s.20.

- Türkiye, dünya petrolünün dağıtımının yönlendirilmesinde de önemli oranda bir rol üstlenecektir. Türkiye'nin petrol konusunda dışa bağımlı olması sebebiyle halen petrol ithal etmek zorunda olduğu devletlere karşı siyasi arenada hareket alanı kazanması sağlanacaktır.⁴³⁸

- Başlangıçta ekonomik ilişkileri geliştirmek maksadıyla boru hattının bir araya getirdiği Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan ve Kazakistan arasında oluşturulacak bir ekonomik topluluk, bölgede ekonomik çıkarları olan diğer ülkelerce desteklenerek, siyasi işbirliği imkanlarıyla bölgesel barışa katkıda bulunacaktır.⁴³⁹

- Bölge devletlerinin bağımsızlıklarını ilan etmesiyle birlikte Türkiye bu devletlerle yakın ilişkiler kurarak ortak yatırımlar yapmaktadır. Bölgeden Türkiye'ye uzanacak petrol boru hattı; tarih, köken, dil, din ve benzeri çok yönlü bağlara daha somut bir bağ olarak eklenecektir.⁴⁴⁰

Ekonomik avantajlar

- Petrol çıkarıldığı ülkeye kazanç sağladığı gibi dünya pazarlarına ulaştığı yere de ticari ekonomik ve siyasi etkinlik sağlamaktadır. Hazar petrollerinin boru hattıyla Anadolu'ya taşınarak Akdeniz'den dünya pazarlarına ulaştırılması, Türkiye'nin uluslararası sahada ticari ve ekonomik bir merkez olmasını sağlayacaktır.

- Petrolün Türkiye üzerinden, inşa edilecek boru hattı vasıtasıyla taşınması Türkiye açısından son derece önemlidir. Kerkük-Yumurtalık boru hattının Körfez Krizinde kazandığı önem ve kapalı olmasının Türkiye'ye yılda bir milyar dolara mal olması petrol ulaştırma yollarının kontrolünün ne derece önemli olduğunun kanıtıdır. Bakû- Ceyhan hattı hayata geçtiğinde, coğrafi bakımdan Asya ile Avrupa arasındaki enerji yolları üzerinde bulunan Türkiye ekonomik ve politik açıdan bölgede nüfuz sahibi bir ülke konumuna gelecektir.

- Bakû-Tiflis Ceyhan projesi ile yılda 45 milyon ton petrol taşınacak olmasının sağlayacağı muhtelif ekonomik yararlar yanında Türkiye'nin petrol ihtiyacını istikrarlı bir şekilde karşılamasına imkan vereceği gibi, ülkemizin

⁴³⁸ Başkut, **Türkiye...**, ss.17-18.

⁴³⁹ Kumkale, "Rusya...", s.422.

⁴⁴⁰ Aydın, **Orta Asya...**, s.163.

uluslararası stratejik ve politik ağırlığının kayda değer biçimde artmasına yol açması da beklenmelidir.⁴⁴¹

- Taşıma gelirinden daha çok, boru hattı inşasında Türk firmalarının olası kazançları, ileride Kerkük-Yumurtalık boru hattının açılması ve Ceyhan limanı çevresinde olası yeni petrokimya tesisleri ve rafineri inşasını da kapsayacak bir ekonomik ve endüstriyel canlanma ile, Ceyhan merkezli bir uluslararası pazar oluşumunun hedeflenmesi söz konusudur.⁴⁴²

- BTC HPBH'dan alınacak petrol ile, ithalata bağımlı ülkemizin enerji güvenliğine yapacak katkı açısından ciddi bir avantaj sağlamış olacaktır.⁴⁴³

- Yıllardan beri AB üyeliği için Avrupa kapılarında olan Türkiye BTC ve Avrupa'ya ulaştırılacak diğer boru hatlarının kilit noktasında olması bakımından stratejik öneme haizdir. Bu önemi, Türkiye'yi AB üyeliği aşamasında bir adım daha öne geçirmektedir.

- BTC boru hattı projesinin diğer bir önemi ise, Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri ile ekonomik ilişkiler vasıtasıyla kültürel ilişkilerinin de artırılmasına neden olacak olmasıdır.

Askeri yönden avantajlar

Türkiye'nin enerji yapısını incelediğimizde büyük ölçüde dışı bağımlı olduğu görülmüştür. Bu zafiyet ülkemiz için bir güvenlik problemi oluşturmaktadır. En kötü senaryo ihtimalinde, muhtemel bir savaşta, özellikle Akdeniz ve Ege Denizinde uygulanacak bir abluka ülkemizi ciddi sıkıntıya sokacaktır. Batı hareket alanındaki rafineri, akaryakıt ve doğal gaz depolarının imhası, silahlı kuvvetlerin hareket yeteneğini olumsuz yönde etkileyecektir. Hazar Bölgesi enerji kaynakları, Orta Doğu dışında Türkiye için lojistik açıdan avantaj getireceği gibi, boru hatlarının Türkiye'den geçmesi NATO ve AB içerisinde Türkiye'nin önemini artıracak ve yeni ek gelir kaynağı olacaktır.⁴⁴⁴

Bir NATO üyesi olan Türkiye, NATO'nun istikrar gücünü Orta Doğu ve Kafkaslar bölgesinde daha etkili olarak taşıyabilecek olması ile de NATO alt yapı

⁴⁴¹ Pala, "21.yy...", s.36.

⁴⁴² Pamir, **Bakü...**, s.21.

⁴⁴³ BOTAŞ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> 27.03.2006

⁴⁴⁴ Aydın, **Orta Asya...**,s.148.

fonları ve diğer yardımlardan daha çok faydalanarak askeri gücünü daha fazla geliştirebilecektir.⁴⁴⁵

Türkiye’de Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının geçtiği bölgenin, her ne kadar komşu bölge veya ülkelerden kaynaklanacak potansiyel bir tehdit altında olduğu düşünülse de, halihazırda tamamen emniyetli bir bölgedir. Bu güvenceye ilaveten tesis edilecek petrol boru hattı ve hattının geçtiği bölgeler doğal olarak uluslararası bir güvenlik teminatına da kavuşmuş olacaktır.⁴⁴⁶

6.3. Türkiye’nin Dış Politikasında Hazar Havzasının Yeri ve Önemi

6.3.1. Türkiye–ABD İlişkilerinde Hazar Havzası

ABD, Hazar bölgesini Orta Asya’ya açılma ve yerleşme kapısı olarak görmekte ve petrol şirketleri vasıtasıyla bölgede nüfuzunu artırma peşindedir.⁴⁴⁷ Amerika, ekonomik büyümeyle orantılı olarak artan petrol ihtiyacını kendi kaynaklarından karşılayamamaktadır. Petrol ihtiyacının ithalat yoluyla karşılanmasına yönelik eğilimin artarak devam edeceği öngörülmektedir.⁴⁴⁸ Hazar Denizi petroleri, ABD’nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası çerçevesinde Amerikan enerji politikalarının odak noktası haline gelmiştir.⁴⁴⁹ Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaşabileceği güzergahlar ABD açısından incelendiğinde ise;

- **Hint Okyanusu-Çin Denizi:** ABD bu iki projeye, Japonya daha ucuz petrol alacağı, enerji temininde daha avantajlı duruma geçeceği için sıcak bakmamaktadır. Diğer taraftan bölgede Çin’in kendine rakip bir güç olarak ortaya çıkmasını istememektedir.⁴⁵⁰

- **Karadeniz:** Almanya daha ucuz petrole kavuşacağından daha da güçleneceği, Rusya’nın Avrupa’da nüfuzunu artıracığı ve stratejik hammadde olan petrolün vanasını elinde tutacağı için jeopolitik dengeler açısından uygunsuzdur.⁴⁵¹

⁴⁴⁵ Aydın, **Orta Asya...**, ss.148-149.

⁴⁴⁶ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

⁴⁴⁷ Pena “Amerika...”, s.120.

⁴⁴⁸ Ertan Efegil, “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”, **Avrasya Dosyası**, s.190.

⁴⁴⁹ Pena “Amerika...”, s.120.

⁴⁵⁰ Yanar, **Türk-Rus...**, s.136.

⁴⁵¹ Birsell, “Hazar...”, s.26.

- **İran Körfezi:** ABD, Körfez petrolüne bağımlılığının devam edeceği ve İran'ın etkinliğinin daha fazla artacağı için istememektedir.⁴⁵²

- **Akdeniz:** Diğerlerine göre ABD için en elverişli seçenek olarak görünmektedir. Bu hat üzerinde yer alan Türkiye ve İsrail ile ABD'nin stratejik düzeyde ilişkileri bulunmaktadır. İsrail de bu sayede Ceyhan'dan bir hat ile enerji ihtiyacını karşılayabilir.⁴⁵³

ABD, petrol ve doğal gaz kaynaklarının RF ve İran dışından geçecek boru hatları ile dünya pazarlarına ulaştırılmasına destek vermektedir. Bu nedenle enerji kaynaklarının batıya taşınmasında tercih edilen rota Akdeniz yani Türkiye olmuştur.⁴⁵⁴

Bu rota çevresinde güvenlik ve istikrar açısından Bakü-Tiflis-Ceyhan projesi kabul görmüştür. Bu proje bugün için ABD desteklidir ve Türkiye'nin bu bağlamında ABD ile çıkarları uyuşmaktadır. Türkiye, Amerikan plânının gerçekleşmesi ve dolayısıyla, Hazar merkezli yeni dünya düzeninin hayata geçirilmesi için anahtar ülke konumundadır. Bu plânın başarıya ulaşması için öncelikle, doğu-batı istikametinden bölge kaynaklarını sevk edecek boru hatlarının güvenli bir ülke sınırları içerisinde geçmesi gerekmektedir. Bu ülke de bugünkü şartlarda Türkiye'dir. Türkiye 21 nci yüzyılda, ABD'nin de desteklediği "Doğu-Batı Enerji Koridoru" kapsamında "enerji köprüsü" olma yolunda ilerlemektedir.⁴⁵⁵

Hazar Havzasına yönelik Türk dış politikasının kominizim sonrası hedefi Orta Asya Cumhuriyetleri ve Kafkasya ülkelerinin Rusya'dan ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını kazanmaları olmuştur.⁴⁵⁶ Bu ise, büyük ölçüde Hazar petrol ve doğal gazının dünya pazarlarına ulaşmasını sağlayacak güvenli boru hattının varlığına bağlıdır.⁴⁵⁷ Daha açık bir ifade ile Türkiye'nin bölgeye yönelik ana hedefi Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nı tam kapasite ile uygulamaya geçirmek olmuştur. Bu boru hattı ile Hazar enerji kaynaklarının batıya ulaştırılmasında ana

⁴⁵² Birsnel, "Hazar...", s.26.

⁴⁵³ Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

⁴⁵⁴ Kocaoğlu, **Petro-Strateji**, s.116.

⁴⁵⁵ Emre Engür, "Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğal gaz ile Tamamlanıyor", **Avrasya Dosyası Enerji Özel**, Asam Yayınları, Bahar 2003, Cilt:9, Sayı:1.s.43

⁴⁵⁶ Şirin ve Diğerleri, **Kafkasya...**,s.46.

⁴⁵⁷ Aydın, **Orta Asya...**,s.42.

güzergah olacak ve böylece bölgesel güç olma yolunda ekonomik ve stratejik gücü artacaktır.⁴⁵⁸

6.3.2. Türkiye–Rusya Federasyonu İlişkilerinde Hazar Havzası

SSCB'nin çöküşü ile Rusya ile ilişkilerde yeni bir hukuki ve siyasi başlangıç söz konusu olmuştur. Yeni Rusya Orta Doğu politikasında Stalin dönemine benzer bir öncelik sıralaması yapmış ve öncelikli ülkeler olarak Türkiye ve İran'ı belirlemiştir. Yeni anlayışın önceliği eski Sovyet coğrafyasında etkinliğin kaybedilmemesi ve bu bağlamda Türkiye'nin, Kafkaslar ve Orta Asya'da etkinlik kazanmasını önlemektir.⁴⁵⁹ Geçen dönemde ikili ilişkilerdeki süreci, jeopolitik nüfuz alanlarında ve ikili ilişkilerde kontrollü gerginlik ve rekabet dönemi (1992-1999) olarak nitelemek mümkündür.⁴⁶⁰ Fakat burada dikkati çeken husus, tarafların bir yandan jeopolitik rekabeti sürdürürken, öte yandan yoğun bir ekonomik işbirliği sürecinde bulunmasıdır.⁴⁶¹ Her iki taraf ekonomik alanda işbirliğinin mümkün olduğu kadar geliştirilmesi yönünde net bir tavır sergilemiş, özellikle Rusya tarafı bu konuda çok istekli olmuştur. 1997'de Rusya Başbakanı Viktor Çernomirdin, Türkiye'nin ekonomik anlamda stratejik ortakları olduğunu ifade etmiş, Ekim 2000'de Türkiye'yi ziyaret eden Başbakan Mihail Kasyanov da ticaret hacminin üç milyar dolardan 10 milyar dolara çıkarılmasını önermiştir. Ekonomik alanda sıkı işbirliği sonucu olarak bugün geldiğimiz nokta da ise Mavi Akım projesi gerçekleşmiş, toplam dokuz milyar dolara varan (beş milyar doları resmî ve dört milyarı bavul ticareti) ticaret hacmine ulaşılmış ve Türk şirketleri Rusya'da altı milyar dolarlık yatırım yapmışlardır.⁴⁶²

Ancak tüm bu olumlu işbirliği konularının yanında Rusya ile bölgedeki petrolün sevkıyatı ile mücadele yaşanmaktadır. Rusya, boru hattının mevcudiyeti sayesinde erken üretim Azerî petrolünün Novorossisk limanından sevk edilmesini sağlamış ve bir ölçüde avantaj elde etmiştir. Rusya'nın tezi, petrolün Türk Boğazları

⁴⁵⁸ Pala, "21...", s.37.

⁴⁵⁹ Pamir, **Bakü...**, s.29.

⁴⁶⁰ Nazım Cafersoy **Rusya-Ukrayna Araştırmaları Dizisi: 04**, Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı, 20-22 Ocak 2003, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları:54, Ankara 2003, s.7

⁴⁶¹ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Haziran 1999 Yayın No.TÜSİAD-T/99-264, s.133.

⁴⁶² Cafersoy, **Rusya...**,s.7

yolu ile taşınması durumunda en ekonomik olarak nakledileceğidir. Boru hatlarının kullanılması durumunda ise Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının pahalıya mal olacağını ve bölgedeki terörist faaliyetler nedeniyle emniyetinin sağlanamayacağını⁴⁶³, alternatif olarak öne sürdüğü Burgaz-Dedeagaç ve Burgaz-Vlores⁴⁶⁴ hatlarının daha ucuza mal olacağını ileri sürmektedir. Türkiye ise Türk Boğazlarının daha fazla petrolü taşıyamayacağını, çevresel ve güvenlik açısından riskler taşıdığını ileri sürmektedir.⁴⁶⁵

Türkiye, başlangıçtan bu yana Rusya ile bölgede gereksiz hasımlık yaratacak bir stratejiyi benimsememiş ve başta Bakü-Ceyhan olmak üzere önerdiği projelerde, Rusya ile işbirliği olanaklarını hep zorlamıştır.⁴⁶⁶ İlk bakışta, Rusya ile Türkiye'nin bu bölgede kaçınılmaz olarak karşıt olmaları gerektiği düşünülebilir. Ancak, Rusya'nın mevcut ihraç boru hatlarının ekonomik ömürlerini büyük oranda tamamladığı ve verimli kullanılmadığı, liman kapasitelerinin (Novorossisk, Tuapse, Ventspil, Odesa) ise, mevcut ve gelecekteki ihraç kapasitesi için son derece yetersiz olduğu ve Rusya'nın bu alt yapıyı yenileyebilecek mali gücünün olmadığı da göz önüne alınırsa, Rusya'nın yeni ihraç alt yapı yatırımlarına gereksinimi olduğu ve ekonomik göstergeleri son derece olumsuz olan Rusya ile işbirliği açısından, bu gerçekliklerin de önemli bir işbirliği potansiyeli oluşturduğu görülmektedir.⁴⁶⁷

Bakü-Tiflis-Ceyhan, mevcut petrol ihracatı için bile sıkışan ve yerel petrol şirketlerinin ihraç kotalarını sürekli kısmak zorunda kalan Rusya için de bir çıkış yoludur.⁴⁶⁸ Örneğin, Tikhoretsk (Rusya)-Tiflis-(Gürcistan) üzerinden Bakü-Ceyhan'a bağlanacak bir hat, Rusya'nın petrol ihracatına yepyeni bir yol ve pazar oluşturacaktır. Bu projede, Transneft'in boru hattının inşaat ve işletilmesine katılması, Lukoil'in hatta vereceği petrol karşılığında boru hattına hissedar olması ve

⁴⁶³ NATO çerçevesinde İncirlik Üssü'ndeki ABD askerlerinin varlığı, bir ölçüye kadar boru hattının güvenliğini garantileyebilir. Ancak petrolün Bakü'den Ceyhan'a geçiş yolu, gerginlik dolu noktalardan geçiyor. Bakü-Tiflis-Ankara'nın askeri ve güvenlik anlaşmasını pek sıcak karşılamayanlar söz konusu üç ülkenin askeri yakınlığının, Ermenistan ve Rusya'yı tahrik edebileceğine ve bölgenin diğer ülkeleri arasında huzursuzluk yaratabileceğine inanıyorlar.bkz. Nefise Kuhneverd "Bakü-Ceyhan Boru Hattı Pastası; Üç Hissedar Beklemede" **İran Gazetesi**-7 Haziran 2005.

⁴⁶⁴ Yardım, "Kafkasya..." s.11.

⁴⁶⁵ Pamir, **Bakü...**, ss.41-42.

⁴⁶⁶ Yanar, **Türk-Rus...**, s.141.

⁴⁶⁷ Pala, "21.yy..." s.28.

⁴⁶⁸ Pala, "21.yy..." s.28.

Transneft'in hattın işletmesinde yer alması gibi formüller, bölgesel gerginlik yerine, işbirliği ve çözüm getirecektir. Bu yaklaşım özellikle, zaman zaman canlandırılan "Samsun-Ceyhan" Petrol Boru hattı Projesi ile de desteklenebilecektir.⁴⁶⁹

Yine de Rusya'ya tamamen güvenmek hata olacaktır. Çünkü, Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı Rusya'nın millî menfaatlerini olumsuz etkilemektedir. Her zaman, hatta Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı işlemeye başladıktan sonra bile her türlü engelleme ya da sabotaj faaliyetlerinde bulunabilir. 2 Ekim 2003 tarihinde basında Rusya'nın, Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını Çeçen kiralık eylemciler ve çevre savaşçıları (ekolojik sabotajcılar) gibi taşeronlar aracılığıyla sabote etmek için plân yaptığı iddiaları yer alması bu değerlendirmenin haklılığını göstermektedir.⁴⁷⁰

Rusya ile ilgili gelişmeler, Türk yöneticileri en fazla ilgilendiren hatta kaygılandırıcı ve Amerika ilişkilerine etkide bulunan konuların başında gelmektedir. Türk liderler, Rusya'nın BİO ve NATO ile ilişkilendirilmesine, AGİT süreci ve AKKA ile Batı güvenlik sistemi içinde denetim altında tutulmasına büyük önem vermekte ve bu projelere samimi olarak katkıda bulunmaktadır.⁴⁷¹ Nükleer silahlara sahip bulunan, Orta Asya ve Kafkasya'da etkisini yeniden kurmaya yönelik, Türkiye'nin düşman kabul ettiği ülkelerle yakın ilişkilere giren, boğazların kullanımı ve Orta Asya petrolünün batıya taşınmasında Türkiye ile anlaşmazlıklara düşen Rusya konusunda, Türk liderlerin dikkatli olması beklenen bir durumdur. Düşmanlığını çekmemek, iç politikasına etkisini sınırlamak ve ekonomik ilişkileri devam ettirebilmek için Türkiye, Rusya ile ilişkilerini normal düzeyde tutmak durumunda kalmaktadır.⁴⁷²

6.3.3. Türkiye-Kıydaş Ülkeler (Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan) İlişkilerinde Hazar Havzası

Uluslararası sistemde ekonominin sağlıklı bir şekilde işlemesi, ekonominin temel ihtiyacı olan enerjinin serbest piyasa koşullarında, kesintisiz, istikrarlı ve güvenli bir şekilde uluslararası piyasalara aktarılmasına bağlıdır.

⁴⁶⁹ Pamir Bakü..., s.19.

⁴⁷⁰ Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarih~2003-10-02-m,00.asp> 2 Ekim 2003 s.16.

⁴⁷¹ Şirin ve Diğerleri, Kafkasya..., s.46.

⁴⁷² Yanar, Türk-Rus..., s.135.

Uluslararası sistem bugün için enerji ihtiyacının önemli bir kısmını Orta Doğu coğrafyasından sağlamaktadır ve bu durum bu istikrarsız coğrafyaya bağımlılık yaratmaktadır. Bu nedenle kaynak çeşitliliği yaratmak açısından 1990 sonrası dönemde Hazar Havzası'nın uluslararası piyasalara açılması küresel güçler açısından önem kazanmaya başlamıştır.⁴⁷³

Esasen; Hazar Havzası enerji kaynaklarının Türkiye açısından önem kazanması günümüzden çok öncelere dayanmaktadır. İmparatorluk döneminde bugünkü Azerbaycan toprakları üstündeki güç mücadelesine pek çok kez taraf olan Türkiye; Birinci Dünya Savaşı sona erdiğinde Bakü'yü kontrol altında tutmaktaydı. Ancak, bu durum 1920 yılında Sovyetler Birliği ile yaptığı bir anlaşma neticesinde sonlanmış ve bölgeyi 1990'lı yılların başına kadar sürecek Rus hakimiyetine bırakmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar geçen sürede ise diğer bölge dışı ülkeler gibi Türkiye'de bölgedeki enerji kaynaklarıyla ilgili bir yaklaşım içerisinde olamamıştır.⁴⁷⁴

Sovyetler Birliğinin dağılmasıyla bağımsız Orta Asya devletlerinin dünya haritasında ani belirişi, bölgenin tüm jeopolitik senaryosunu değiştirmiş, dış güçlerin öncelikli olarak bölgeye bakışlarını etkileyen unsur, bölgenin stratejik coğrafi konumu ve jeopolitik durumu olmuştur.⁴⁷⁵ Enerji açısından bölgenin sahip olduğu jeostratejik değer bölgede yaşanan gelişmelerde belirleyici bir konumda yer almış ve jeopolitik rekabetin ana teması olmuştur.⁴⁷⁶

SSCB'nin dağılması neticesinde Avrasya kavramı siyasî ve ekonomik bir jeopolitik gerçek olarak ortaya çıkmıştır. Bu yeni oluşum Türkiye'nin önünde yeni ufuklar açmış, yeni sorumlulukları da beraberinde getirmiştir.⁴⁷⁷ Bu çerçevede, Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının siyasî ve ekonomik alanda pekiştirilmesi, bu ülkelerin Batı kurumlarına üyelikleri dış politikamızın ana hedefleri arasında yerini almıştır.⁴⁷⁸

⁴⁷³ BOTAŞ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp>, 7 Ocak 2005

⁴⁷⁴ Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği **Türkiye...**, s.67.

⁴⁷⁵ Ünüvar, "Yeni..." s.97.

⁴⁷⁶ Aydın, **Orta Asya...**, s.42.

⁴⁷⁷ Akil, "Türkiye'nin..." s.98.

⁴⁷⁸ Atilla Eralp, "Avrasya Bölgesinin Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği ile Milli Menfaatleri ve

Türkiye, kültürel ve coğrafi olarak Hazar Denizi ve Avrupa piyasaları arasında doğal bir köprü konumunda olması bakımından eşsiz bir pozisyonun tadını çıkarmaktadır. Batıya doğru olan boru hatlarının Ceyhan ve Boğazlar'dan doğrudan Avrupa piyasalarına geçmesi gerçeğine bakılmaksızın, Türkiye Batı'ya uzanan doğal bir köprü konumundadır. Türkiye aynı anda Avrupa, Avrasya, Orta Doğu, Balkan, Karadeniz ve Akdeniz ülkesi olma ayrıcalığına sahiptir. Bu coğrafyadaki bütün komşuları ile yakın ilişki içindedir. Bu özelliği ile Hazar Havzası Türk Cumhuriyetleri'nin Batı ile ilişkilerinde bölge ülkeleriyle tarihi ve kültürel bağları bulunan ve jeostratejik konuma sahip Türkiye, kültürel köprü görevini de üstlenmektedir.

Bölge insanları arasında kültür ve dil birliği olması nedeniyle Hazar Bölgesi, Türkiye için ayrıca önem taşımaktadır.⁴⁷⁹ Türkiye'nin Azerbaycan ile olan ilişkileri buna örnek olarak değerlendirilebilir. Türkiye, Azerbaycan'a kendi silahlı kuvvetlerini kurma konusunda yardımcı olmuş ve Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi için komşusu Ermenistan ile karşı karşıya geldiğinde, Azerbaycan ile dayanışma içinde olmuştur. Bu dayanışma, Türk Hükümetinin Ermenistan ordusunun işgal ettiği Azeri topraklarından geri çekilene kadar Ermenistan'a açılan bütün kontrol noktalarını kapatmasını sağlayacak kadar ileri boyuttadır.⁴⁸⁰

Türkiye, çeşitli sorunlarla karşı karşıya bulunan bölgede, siyasal barış ve güvenlik ortamının, siyasî ve ekonomik işbirliği potansiyellerini harekete geçirmek ve refahı yaygınlaştırmakla mümkün olabileceğine inanmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'nin gayreti küresel ve bölgesel plânda barış ve güvenliğe katkıda bulunmaya yönelmektedir.⁴⁸¹

Kafkasya ve Orta Asya ülkeleri arasında kapsamlı bir işbirliği anlayışının gelişmesi, bölgesel barış ve istikrara da katkıda bulunacaktır.⁴⁸² Bu çerçevede,

Hedefleri Paralelinde Türkiye'nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tespiti", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu-28-29 Nisan 1998**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998, 246.

⁴⁷⁹ Bilgin, **Avrasya...**, s.64.

⁴⁸⁰ Gourban Alekperov "Energy Resources of the Caspian Region and the Significance of Turkey for Europe's Energy Security" Connections Dergisi, Sayı: Eylül 2004

⁴⁸¹ Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü ve BLACKSEAFOR bu gayretlerin bir sonucu kurulmuş ve işler hale gelmiştir.

⁴⁸² Kumkale, "Rusya..." s.422.

Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin ekonomik kalkınmalarının, özellikle kısa vadede hidrokarbon rezervlerinin işletilmesine ve Batı pazarlarına nakline bağlı olduğu düşünülmektedir.⁴⁸³

Türkiye sahip olduğu laik, demokratik yönetim yapısı ve güçlendirilmiş piyasa ekonomisiyle, özellikle Orta Asya ve Kafkasya'daki Sovyet dönemi sonrasında bağımsızlığını kazanan devletlere model olabilecek bir özellik taşıması ve bu devletlerle olan kültür, dil ve etnik yakınlığını göz önüne alarak çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Tüm bunlara bir de Türkiye'nin, Hazar Havzası petrol ve doğalgaz kaynaklarının dünya piyasalarına ulaştırılmasında önemli bir geçiş bölgesi üzerinde olması da eklenince bölge ülkeleriyle ilişkilerin giderek artması kaçınılmaz olmuştur.

Bölge devletleri ile olan girişimlerde, özellikle Adriyatik'ten Çin Seddi'ne uzanan bölgenin Türk Kimliğine referansla canlandırılması dile getirilmiştir. Ancak, Türkiye'nin bölge devletleri ile olan ilişkilerinde gözden kaçırdığı en önemli özellik, bu devletlerin artık her birinin ayrı birer bağımsız devlet oldukları olmuştur. Türkiye bölge ülkelerini bütünsel bir yaklaşımla ele almış, her biri için ayrı stratejiler geliştirmemiştir. Halbuki, Hazar petrol ve doğalgazı projelerinde ve bunların tüketim bölgelerine ulaştırılmasında özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bir bakıma birbirine rakip devletlerdi.⁴⁸⁴ Bunun yansıması Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı⁴⁸⁵ projesinin gerçekleştirilememesinde daha iyi anlaşılmıştır.

Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı ile doğal gazın Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan'a, Gürcistan'a oradan Türkiye'ye ve Avrupa pazarına ulaştırılması hedeflenmiştir.

Ancak, Azerbaycan'ın Şahdeniz bölgesindeki doğal gaz kaynaklarının keşfinden sonra, Türkmenistan'ı devre dışı bırakarak Gürcistan ve Türkiye üzerinden alternatif bir boru hattı ile Azeri doğal gazını pazarlamak, Azerbaycan için daha sıcak gelmeye başlamıştır.⁴⁸⁶ Türkmenistan'ın, Azerbaycan doğalgazının da bu hatta

⁴⁸³ Akil, "Türkiye'nin..." s.99.

⁴⁸⁴ Bilgin, *Avrasya...*, s.67.

⁴⁸⁵ Türkmenistan-Türkiye-Avrupa doğal gaz boru hattı projesi ya da diğer adıyla Trans Hazar Boru Hattı (TCP)

⁴⁸⁶ Yardım, *Kafkasya...*, s.39.

ekleme yönündeki talepleriyle birlikte Trans-Hazar'ın ekonomik olmaktan çıktığı yönündeki görüşleri ve Rusya ve İran'ın Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğini neden olarak göstererek bu hatta itiraz etmeleri ve Türkiye'nin bu gelişmeler sürerken Azerbaycan, Rusya ve İran ile doğalgaz anlaşmaları imzalamış olması projenin gidişatını değiştirmiştir. Bu proje netice itibarıyla siyasi ve ekonomik engellere takılmış ve sonuçlanamamıştır.

Bu süreçte Türk Cumhuriyetleri yerine, Rusya ile yapılan 25 yıllık bir süreyi kapsayan Mavi Akım Doğal Gaz projesinin yapılması, Türkiye'nin Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa'ya ve diğer tüketim merkezlerine iletimi konusunda sahip olduğu jeopolitik önemini azaltarak, iyi bir pazar devleti olmaktan öteye gidememesine neden olmuştur.

Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı projesinin çıkmaza girmesi, Türkmenistan'ın gazını Rusya ve İran üzerinden diğer BDT ülkelerine satmaya devam etmesi, dolayısıyla Moskova'nın ve Tahran'ın bölgedeki kaynaklar üzerindeki etkinliğinin ve kontrolünün artması sonucunu doğurmuştur. *“Bir bakıma Rusya, Mavi Akım Projesini devreye sokarak, kendi toprakları üzerinden Avrupa pazarına girmesini engellediği Türkmen gazının önünü Anadolu'da da kesme imkanı bulmuştur.”*⁴⁸⁷

Ayrıca, Trans-Hazar Projesinin rafa kaldırılması, Türkiye'nin gaz ihtiyacının giderilmesinde milli çıkarlarını dahi zedeleyecek şekilde %64 oranında Rusya'ya bağımlı kılmıştır.

Türkiye'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına yönelik bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde; Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirirken Türkmenistan'ı ihmal edilmesi ve Rusya ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Kazakistan'la yeteri kadar yakınlık sağlayamaması bölgeye yönelik yürüttüğü enerji politikasının temel eksikleridir.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölgedeki enerji kaynakları rezervlerini çok iyi tahlil eden çok uluslu firmalar Kazakistan'da arama ve çıkartma aşamalarında en büyük payları alırken, taşıma safhasında Rus çıkarlarını gözeterek dengelerin korunmasını sağlayacak şekilde davranmışlardır. Bu politikasıyla

⁴⁸⁷ Dikbaş, “Türkmen...”, s.85

Kazakistan, bir yandan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltarak dünya piyasalarına çokuluslu firmalar vasıtasıyla ulaşırken, bir yandan da Rusya'yı gücendirmemiştir. Rusya ise teknolojik yetersizliğinden dolayı önceliği üretim aşamasından çok, petrol ve gazı dünya piyasalarına ulaştıracak boru hatlarının kontrolüne vermiştir. Kazakistan'ın bu tercihi, enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir coğrafyada yer alan ve enerji köprüsü olmayı hedefleyen Türkiye'nin bu zamana kadar Kazakistan petrollerinin taşınmasında etkin rol oynayamamasına neden olmuştur.

Ancak, Kazakistan'ın her geçen sene petrol üretimini artırması ve mevcut yolların yetersiz kalması ve Kazak petrollerinin çoğunun çıkarılması, işletilmesi ve pazarlamasını elinde bulunduran Amerikan şirketlerinin Rusya harici alternatif güzergah arayışında olmaları nedeniyle Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne katılması planlanmaktadır.⁴⁸⁸ Kaşagan yataklarından yılda yaklaşık 7.5 milyon ton petrolü, Hazar Denizi altından Aktau-Bakü arasına dönecek yeni bir boru hattıyla, Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına aktarılması planlanmaktadır.⁴⁸⁹

Kazakistan'ın devlet şirketi Kazmunaigaz, Azerbaycan devlet şirketi Socar'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan bünyesindeki hisselerinin bir bölümünü alma yoluyla projeye dahil olması ve iki ülke, Aktau-Bakü arasına boru hattı döşenmesi için uluslararası konsorsiyumun da içinde yer alacağı yeni bir şirket kurulması planlanmıştır.⁴⁹⁰

Böylelikle, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren küresel enerji satrancının en önemli unsurlarından biri olan BTC, Hazar Denizi'nin kuzeyine kadar uzayacak ve Aktau-Bakü-Tiflis-Ceyhan adını alacaktır. Kazakistan'ın Çin ve Rusya'ya rağmen petrollerinin BTC boru hattı ile taşınması, Türkiye açısından büyük

⁴⁸⁸ Kazakistan'ın petrol üretimi 2003 yılında günde 1 milyon varile, 2004 yılının ilk yarısında ise 1.13 milyon varile çıktı. 2015 yılında 100 milyon tonu Hazar'dan olmak üzere toplam 150 milyon ton petrol üretecek olan Kazakistan, üretiminin yüzde 83'ünü ihraç etmeyi planlıyor. Kazakistan'ın en önemli petrol yatağı olan Tengiz'deki petrol rezervinin ise 6-9 milyar varil arasında olduğu tahmin ediliyor.

⁴⁸⁹ Üç büyük petrol yatağından çıkardığı petrolü sadece Rusya üzerinden dünya pazarlarına taşıyabilen Kazakistan, petrol şirketleri ile yapılan anlaşma nedeniyle Tengiz yataklarından çıkarılan petrolünü sadece CPC adı verilen ve Novorosiysk'e uzanan boru hattından satmak zorunda. Dolayısıyla Bakü'ye Kaşagan yatağından çıkarılacak petrol akıtılacak. Kaşagan'daki petrol terminalini de aralarında Gama ve Tekfen'in de bulunduğu konsorsiyum inşa ediyor.

⁴⁹⁰ İtalya'nın ENI, Fransa'nın Total, ABD'nin ConocoPhillips ve Japonya'nın Inpex yatırımcı şirketlerdir.

önem taşımaktadır. Türkiye'nin, Ceyhan Limanı'nı uluslararası bir enerji terminaline çevirme hedefi açısından önemli bir adım olarak görülen bu gelişme, Anadolu topraklarını da doğu-batı enerji koridoru kapsamında enerji köprüsüne çevireceği değerlendirilmektedir. Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya ülkeleriyle daha istikrarlı ilişkiler kurması yolunu da açacak proje, aynı zamanda Hazar havzası kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılmasında tek bir ülkeye bağımlı kalınmasına da son verecektir.

Ayrıca, Kazak petrollerinin BTC aracılığıyla taşınması, boru hattı için verilen throughput garantisi açısından da önem taşımaktadır. Boru hattının yıllık kapasitesi 50 milyon ton petrol olmasına karşın Azerbaycan'ın bu orana 2010'lu yılların başına kadar ulaşması öngörülmemektedir. Kazakistan'ın ilk aşamada 7.5, daha sonra 20 milyon tona kadar artıracığı petrol sayesinde BTC boru hattı tam kapasite çalışma olanağı da bulacaktır.

Hazar Petrolleri, son yıllarda enerji kaynaklarına olan ihtiyacı artan Türkiye için jeostratejik ve coğrafi konumu nedeniyle Asya ile Avrupa arasında bir tür enerji otobanı olma fırsatı tanımaktadır.⁴⁹¹ Ancak, Türkiye'nin Hazar petrollerindeki menfaatleri sadece petrolün taşınması ile ilgili değildir. Enerji sorununun kökten halledilebilmesi için petrolün üretiminde de söz sahibi olmak önemlidir.⁴⁹²

Genel olarak Türk Hükümetlerinin politikası; öncelikle Türkiye'deki petrol aramalarına hız vererek ülkenin petrol rezervlerini değerlendirerek ihtiyaçların karşılanması, daha sonra da yabancı ülkelerdeki arama imkânlarını artırmaktır. Bu güne kadar Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde ortak şirketler kurularak bu ülkelerdeki petrol potansiyeli değerlendirmeye çalışılmıştır. Ülkemizin petrol ve doğal gaz ihtiyacının karşılanmasında TPAO'nun katkısını artırmak amacı ile petrol ve doğal gazın arama-üretimine yönelik çalışmalar özellikle 1993 yılından sonra Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinde yaygınlaştırılarak sürdürülmüştür. TPAO, aktif olarak Kazakistan ve Azerbaycan' da faaliyetlerini yürütmektedir. Bu şirketin bölgedeki

⁴⁹¹ Bilgin, *Avrasya...*, s.68.

⁴⁹² Yanar, *Türk-Rus...*, s.130.

çalışmaları sonucu on bir sahada petrol ve doğal gaz keşfedilmiştir. TPAO'nun Hazar Havzası'ndaki faaliyetleri aşağıda sunulmuştur.⁴⁹³

- Kazakistan

TPAO'nun, Kazakistan'daki faaliyetleri iştiraki Kazaktürkmunay (KTM) Ltd. tarafından yürütülmektedir.⁴⁹⁴ Ortak şirket, üretime yönelik faaliyetlerini, Batı Kazakistan'daki Precaspian Baseni'nde yer alan Aktübinsk ve Aktau Bölgeleri'ndeki iki ruhsatta 2 293 km²'lik alanda sürdürmektedir. Keşif yapılan sahalardan Aktau Bölgesi'ndeki Batı Yelemez ve Doğu Saztübe Sahalarında 3 000 varil/gün, Aktübinsk Bölgesi'ndeki Laktibay Sahasında ise 1 550 varil/gün ile sürekli üretime devam edilmektedir.⁴⁹⁵

- Azerbaycan

TPAO'nun, Azerbaycan'da yürüttüğü arama, geliştirme ve üretim projeleri; ACG (Azerî-Çıralı-Güneşli) Projesi (%6,75), Şah Deniz Projesi (%9), Kürdaşı Projesi (%5) ve Alov Projesi (%10)'dir. Bakû-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Ham Petrol Boru Hattı Projesini hayata geçirmek amacıyla kurulan BTC Co.'da ise %6,53 hisseye sahiptir. Ayrıca, hissesi oranında Şah Deniz gazını taşıyacak Güney Kafkasya Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nde de yer almaktadır.⁴⁹⁶

- Türkmenistan

TPAO Türkmenistan'da kara ve deniz alanlarında petrol ve doğal gaz arama ve geliştirmesine yönelik teknik değerlendirme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Ancak, bugüne kadar imza altına alınmış ticari bir anlaşma bulunmamaktadır. Deniz alanındaki arama projelerinin jeolojik riskinin yüksek olması ve Batı Türkmenistan'da öncelikli olarak belirlenen arama, geliştirme projelerinin Türkmenistan tarafından yapılacağına açıklanması nedeniyle söz konusu projeler ile ilgili herhangi bir girişimde bulunmamıştır.⁴⁹⁷

TPAO'nun Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'daki tüm bu girişimleri cesaret verici olmasına rağmen yeterli değildir. *“Tüm bu gelişmelere*

⁴⁹³ TPAO, <http://www.tpa.gov.tr/rprte/ydpg.htm> 27.12.2005

⁴⁹⁴ Aydın, **Orta Asya...**, s.66.

⁴⁹⁵ “Country Analysis Brief-Kazakhstan” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

⁴⁹⁶ “Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration”

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 25.12.2005

⁴⁹⁷ TPAO, <http://www.tpa.gov.tr/rprte/ydpg.htm> 18.03.2005

*rağmen orta vadede Türkiye'nin üretim artışı sağlayamayacağı söylenebilir".*⁴⁹⁸ Sürâtle değişen durumlara uyabilmek için ileri görüşlü politikalar üreterek çıkan fırsatlardan istifade etmek gereklidir.

6.4. Önümüzdeki Dönemde Türkiye'nin Hazar Havzası Enerji Kaynaklarına Yönelik Milli Menfaat ve Politika Esasları

Türkiye'nin, SSCB'nin yıkılarak, bölgede yeni devletlerin ortaya çıkmasından sonra, bölgeye yönelik olarak yürüttüğü politikalar, maalesef istenen düzeyde sonuçlar üretmemiştir. Bu başarısızlıkta, öncelikle ülkemizin olaya hazırlıksız yakalanması yani proaktif öngörülere sahip olmamasının rolü olduğu bir gerçektir. Bunun yanı sıra ekonomik yetersizlikler ve yeni ortaya çıkan devletlere duygusallık içinde, Türk kimliğinin ön plana çıkartılarak yaklaşılması olumsuz sonuçlar doğurmuştur.⁴⁹⁹ Bu bölgede milli menfaatlerimizin elde edilmesine yönelik etkilerin yaratılması çabaları sırasında, başta Rusya Federasyonu olmak üzere, diğer global güçler ile yeterli diyaloglar kurulamamış, bu ülkelere yapmak istediklerimiz yeterli ve açık bir şekilde anlatılamamıştır. Bu global güçler, adeta Türkiye'yi giderek büyüyecek bir tehlike olarak görmüşler ve bölgede ülkemizin etkili politikalar yürütmesini engelleme çabalarına yönelmişlerdir. Türkiye; nüfusu, jeopolitik önemi ve Batı normlarındaki siyasi ve ekonomik yapısı, güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olması ile bölgesel bir güç konumuna gelmiş durumdadır. Bu konumunu pekiştirecek ve hatta daha da güçlendirecek politikalar üretmelidir. Bu yolda tarihin kendisine sunduğu fırsatları tam olarak değerlendirememiş olsa da bu fırsatlar henüz tamamen tükenmiş değildir.

Hazar merkezli, soğuk savaş sonrası yeni dünya düzeninin oluşumunda, Türkiye'nin oynayacağı hayati rol için Türkiye'nin uygulayacağı yeni dış politika uzmanlara göre şu üç temel prensip üzerine oturtulmak durumundadır :

Birincisi, Hazar Bölgesindeki varolan bol miktarda petrol ve doğal gaz kaynağının dünya pazarlarına Türkiye üzerinden çıkmasını sağlayarak, Türkiye'nin enerji

⁴⁹⁸ Bilgin, *Avrasya...*, s.71.

⁴⁹⁹ Bilgin, *Avrasya...*, s.67.

ihtiyacını güvenli ve kesintisiz olarak karşılarken ülkenin stratejik öneminin artırılmasının sağlanması.⁵⁰⁰

İkincisi, Avrupa ile Asya arasındaki Doğu-Batı ilişkisindeki köprü rolünü oynarken, Hazar coğrafyasındaki kardeş Türk Cumhuriyetlerinin enerji kaynaklarının Rusya dışı güzergahlardan ihracını sağlayarak, bu ülkelerin ekonomik bağımsızlıklarını sağlamak dolayısıyla bağımsızlıklarını pekiştirmektedir.⁵⁰¹

Üçüncüsü, Türkiye'nin İpek Yolu Bölgesindeki ülkelere yönelik tarihi imajından kaynaklanan yakınlık ve ona dayanan, kültüründen ekonomisine kadar çok yönlü bir ilişkinin yaratılması suretiyle Türk hinterlandının yaratılması.⁵⁰²

Türkiye, Batı dünyası ile Kafkasya ve Orta Asya arasında bir bağlantı noktası, en önemli ve en kısa yol, geçit olma konumundadır.⁵⁰³ Bu kilit konumu Türkiye'nin milli politika ve stratejilerine olduğu kadar, global anlamdaki politika ve stratejilerine de direkt etki edebilme imkanı sağlamaktadır.⁵⁰⁴ Türkiye açısından bu bölgelerin önemi, milli güvenliğini sağlayabilecek şekilde etrafında bir güvenlik kuşağı oluşturmaları ve ayrıca, zengin enerji kaynaklarına sahip olan bu bölgelerden yeterli pay alabilme konularında ağırlık kazanmaktadır.⁵⁰⁵ Türkiye bu ülkelerdeki pazarlara açılarak, her alanda ekonomik avantajlar elde etme yanında, kendi ihtiyacı olan enerjinin kesintisiz ve daha ucuz olarak kendisine ulaşması imkanına da sahip olabilecektir.⁵⁰⁶

Bu bölgedeki enerji kaynaklarının güvenli ve seri bir biçimde Batıya ulaştırılmasını sağlayan, en ekonomik şartlar sunan ulaştırma yollarına sahip olması ve diğer ulaştırma yollarını kontrol edebilecek coğrafi bir konumda olması, ülkemizin dünya genelindeki jeopolitik ve jeostratejik önemini artıran faktörlerdir. Yürütülecek akıllı politikalar ile bu konum ve avantajlar artırılabilir.⁵⁰⁷

Daha ekonomik taşıma imkanları sunan Türkiye'nin tezinin gerçekleşmesi halinde, petrolün sahibi olan ülkeler kadar o ülkede faaliyet gösteren uluslararası

⁵⁰⁰ Pala "Kafkasya..." s.249.

⁵⁰¹ Bilgin, *Avrasya...*, s.64.

⁵⁰² Şükrü Elekdağ "Türk'ün Tarihi Yakalaması", Milliyet Gazetesi 06.12.1999

⁵⁰³ Aydın, *Orta Asya...*, s.143

⁵⁰⁴ Metin, *Politik...*, s.192.

⁵⁰⁵ Kocaoğlu, *Petro-Strateji...*, s.160.

⁵⁰⁶ Birsal, "Hazar..." ss.28-29.

⁵⁰⁷ Metin, *Politik...*, ss.217-218.

konsorsiyumlar da ekonomik olarak daha fazla girdi elde etme imkanına kavuşabilecekleri gibi tüketici ülkeler de daha ucuza petrol temin edebileceklerdir.⁵⁰⁸ Ekonominin belkemiğini oluşturan enerji ve enerjinin temini hususları, diğer ülkelerde olduğu gibi, Türkiye'nin de ekonomik yapısını, tercihlerini, siyasi karar mekanizmasını ve stratejilerini derinden etkileyerek şekillenmektedir.

Bu kapsamda bu bölgedeki petrol ve doğal gazın üretimi, taşınması ve pazarlanması başta Türkiye olmak üzere, dünya jeopolitiğini de etkilemektedir. Petrol ve doğal gaz kaynakları bakımından son derece kıt kaynaklı olan Türkiye'nin söz konusu kaynaklara yakın bir coğrafyada yer alması enerji temininde tarafımıza büyük avantajlar sağlamaktadır.⁵⁰⁹ Bu avantajlardan yararlanarak, uzun vadede çıkarlarımızı koruyacak, hızlı ve dengeli bir ekonomik büyüme sağlayacak, artan ve hızla artacağı da tahmin edilen enerji ihtiyacını gerektiği biçimde karşılayacak çözümleri ve politikaları üretmek zorundayız.⁵¹⁰ Açıklamalarda yer verilen ve ülkemizi de yakından ilgilendiren petrol ve doğal gaz boru hatlarının gündeme gelmesi ile Rusların, Kafkaslar ve Orta Asya'da, Türkiye'ye ve söz konusu bölge ülkelerine takındığı tutumlar ya da farklı taşıma alternatif projeleri geliştirme çabaları; ülkemizin hem dış politika, hem de dış ekonomik ilişkilerinin şekillendirilmesinde önemli rol oynayacaktır.⁵¹¹

Bağımsızlıkları ile paralel olarak ekonomik güçleri artacak Orta Asya ülkeleri için Türkiye iyi bir pazar konumundadır. Ayrıca boru hattı taşımacılığı ile Türk boğazlarındaki deniz trafiğinin ve çevre kirliliğinin önüne geçilebileceği gibi balıkçılık ve turizme katkıları olacaktır.⁵¹²

⁵⁰⁸ Pala, "21.yy....", s.36.

⁵⁰⁹ Murat Bilhan, "Türkiye ve Çevresindeki Enerji Kaynakları ile Ulaşım Yollarının Ulusal Güvenliğe Etkileri" **Dünya ve Türkiye'deki Enerji ve Su Kaynaklarının, ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri 15-16 Ocak 2004**, Harp akademileri Yayınları, İstanbul, 2004.s.213

⁵¹⁰ Başkut, **Türkiye...**,ss.17-18.

⁵¹¹ Münir Kutluata "Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Boru Hatları", **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye'nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998, s.319-320.

⁵¹² Kutluk, **Kafkasya...**,s.12.

Bölgedeki devletlerin çoğunlukla Türk kökenli ve aynı dini inançlara sahip olmaları, Türkiye'nin yukarıda belirtilen menfaatlerini geliştirmeyi ve elde etmeyi kolaylaştıracak hususlar olarak görülmektedir.⁵¹³

Önümüzdeki dönemde, dünyadaki politik ve ekonomik menfaat elde etme mücadelesinin, Hazar Havzası merkez olmak üzere, Doğu Avrupa, Kafkasya, Orta Asya, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'i içine alan bir daire içinde kalan bölgede yoğunlaşacağı beklenmektedir. Bu alan; dünya enerji kaynaklarının büyük bir kısmı ile yoğun bir nüfusu bünyesinde bulundurmaktadır. Dolayısı ile büyük bir tüketim ve üretim yani ticaret merkezi durumunda olacaktır.

Bu bölgeye yönelik politikalar tespit edilirken öncelikle, bölgede tarihten gelen politik bir ağırlığa sahip olan RF ile çatışmamaya özen gösterilmeli, ortak politikalar ile RF'nin bir nevi oluru alınarak milli menfaatlerimizin elde edilmesi hedeflenmelidir. Bu çabalar içinde, Türk kimliği ve büyük Türk dünyası kurulmasına yönelik motiflerden ziyade, ekonomik değerler, karşılıklı kalkınma ve müşterek menfaatlerin elde edilmesi ön plana çıkartılmalıdır. Bu kapsamda, özel sektör yatırımları desteklenirken, özel sektörün faaliyetleri milli politikalar ve menfaatler paralelinde devlet tarafından yönlendirilmeli ve koordine edilmelidir. Devlet; bölge ülkeleri ile karşılıklı yasal zemin ve işbirliği olanaklarını oluşturma ve geliştirme misyonunu yerine getirmeli, ülkeler arasında denge unsurunun sağlanmasını ihmal etmemelidir.

Ekonomik alanda, bölgede mevcut ve oluşacak çok uluslu yatırımlara aktif olarak katılınmalı, bu faaliyetlerde gerektiğinde büyük devlet desteği sağlanmasından kaçınılmamalı, pastadan daha büyük pay almaya gayret edilmelidir. Bu konuda, proaktif ve inisiyatif yüklenen, iktidarlarla devamlı olarak değişmeyecek uzun soluklu milli politikalar ile Batı normlarındaki siyasi ve ekonomik yapımızı ön plana çıkartarak, bölgesel bir güç olmanın sorumluluğu içinde davranılmalıdır. Türkiye kendisinde mevcut olan bu gücü ve cesareti kullanmalı ve milli menfaatlerini gerçekleştirecek adımları daha da fazla geç kalmadan atabilmelidir. Türkiye'nin bölge ile ilişkilerini sürdürürken göz önünde bulundurması gereken genel prensipler incelendiğinde ise

⁵¹³ Aydın, *Orta Asya...*, s.143.

-İlişkilerin geliştirilmesinde Rusya'nın karşımıza alınmamasına dikkat edilmelidir.

-Uluslararası ilişkilerde Türkiye'nin bölgeye yönelik nüfuz alanı oluşturmaya çalıştığı imajını verecek uygulamalardan kaçınılmalıdır.

-Üretilen politikalar ülkenin milli menfaatlerini dikkate alan partiler üstü, uzun vadeli olmalıdır.

-Bölgenin ekonomik zenginliklerinden faydalanmada uzun vadeli karşılıklı çıkar ilişkileri korunarak devlet kontrollü özel sektör girişimleri için yasal ve işbirliği ortamı yaratılmalı,

-Rusya ile uzun vadeli ekonomik ilişkiler sağlayabilecek siyasi ve ekonomik zemin hazırlanmalı, Rusya ile ortak ekonomik projelerde yer almalı,

-Ekonomik ilişkilerde Türkiye ile yeni Cumhuriyetler arasında menfaat birliği gözetilmelidir. Yapılan anlaşmalarda, hem Türkiye'nin hem de ilgili Cumhuriyetlerin menfaatlerinin gözetildiği fiilen ortaya konulmalıdır. Türkiye, kendi menfaatlerini savunurken, salt çıkarıcı yaklaşımlardan kaçınılmalıdır.

-Türkiye'nin güçlü sanayi kuruluşlarının Türk Cumhuriyetlerinde yerli ortaklarla birlikte yatırımlara girişmeleri teşvik edilmelidir.

-Bölge ülkeleri ve Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin ekonomik bakımdan batıya entegrasyonunu sağlayacak şekilde boru hattı, kara ve demiryolu projeleri planlanarak uygulamaya sokulmalıdır.

-Türkiye'nin gelecekteki enerji bağımlılığını büyük oranda ortadan kaldıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı Projesi'nin tam kapasite ile uygulamaya sokulması sağlanmalıdır.

-Hazar Denizi'nin statüsünün belirlenmesi hususunda, konunun uluslararası platformlarda çözümlenmesi maksadıyla, gerekli politik destek sağlanmalıdır.

Sonuç

Bu bölümde Türkiye'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına yönelik politikaları ve amaçları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda varılan sonuçlar aşağıya çıkarılmıştır.

Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından fakir ve dışa bağımlı bir ülke olan Türkiye'nin üç bir tarafı bu enerji kaynakları açısından zengin ve ihracatçı ülkelerle

çevrili iken diğer taraftan, batısı dünyanın sayılı petrol, doğal gaz alıcısı (ithalatçısı) Avrupalı ülkelerle çevrilidir. Sahip olduğu boğazları, dünyanın dört bir yanına açılan limanlarıyla doğal bir enerji köprüsü olan Türkiye, enerjinin ekonomik ve güvenli bir şekilde tüketiciye ulaştırılması için bütün üstünlüklere sahip tek ülkedir. Bu stratejik özelliğini kullanarak hem ihtiyacı olan enerjiyi kolayca karşılayabilir, hem de önemli bir geçiş ücreti olarak ekonomik bir gelir elde edebilir. Ayrıca enerji gibi stratejik bir değerın iletiminin kontrolünü elinde tutan bir Türkiye, uluslararası sorunlarının çözümünde sözü geçerli ülke statüsü de kazanabilir.

Türkiye; zaman zaman Hazar Denizi bölgesine yönelik politikalarında ABD ile birlikte davranmakta, bundan dolayı özellikle RF ve İran'ın tepkisini çekmektedir. Ancak, ABD gibi bir süper gücün sağladığı desteğin, kendi çıkarları söz konusu olduğunda yön değiştirmesi mümkündür. Bu nedenle bölgeye yönelik Türkiye'nin menfaatlerine uygun özgün politikalar geliştirilirken, bölgenin önemli aktörleri RF ve İran ile de karşılıklı menfaatlere saygı temelinde gelişen ilişkiler kurulmasına özen gösterilmelidir. Çünkü, ABD'nin aksine Türkiye bölge devletidir ve komşularıyla beraber yaşamak zorundadır. Başta RF olmak üzere İran ile de ekonomik ilişkileri ve çıkarları vardır. Bu nedenle Türkiye, bölgedeki etkisini azaltmayacak fakat RF ve İran'ı da dışlamayacak politikalar üretmek zorundadır.

Ancak Kazakistan'ın bölgeye yönelik politikasında bir yandan Rusya'ya olan bağımlılığını azaltarak dünya piyasalarına çokuluslu firmalar vasıtasıyla ulaşırken, bir yandan da taşıma safhasında Rus çıkarlarına öncelik vererek Rusya'yı gücendirmemiştir. Kazakistan'ın boru hatlarında Rusya güzergahını tercih etmesi, enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir coğrafyada yer alan ve enerji köprüsü olmayı hedefleyen Türkiye'nin bu zamana kadar Kazakistan petrollerinin taşınmasında etkin rol oynayamamasına neden olmuştur.

Türkmenistan ile ilişkilerde ise Trans-Hazar Doğal Gaz Boru Hattı ilk plandadır. Bu hat ile doğal gazın Türkmenistan'dan başlayarak Azerbaycan'a, Gürcistan'a oradan Türkiye'ye ulaştırılması hedeflenmiştir. Ancak, Azerbaycan doğalgazının da bu hatta ekleme yönündeki talepleri, Rusya ve İran'ın Hazar'ın hukuki statüsünün belirsizliğini neden olarak göstererek bu hatta itiraz etmeleri ve Türkiye'nin bu gelişmeler sürerken Azerbaycan, Rusya ve İran ile doğalgaz anlaşmaları imzalamış

olması nedenlerden dolayı siyasi ve ekonomik engellere takılmış ve sonuçlanamamıştır. Bunun sonucunda, Rusya ile yapılan 25 yıllık bir süreyi kapsayan Mavi Akım Doğal Gaz projesinin yapılması, Türkiye'nin Hazar Bölgesi enerji kaynaklarının Avrupa'ya ve diğer tüketim merkezlerine iletimi konusunda sahip olduğu jeopolitik önemini azaltarak, iyi bir pazar devleti olmaktan öteye gidememesine neden olmuştur. Aynı zamanda doğalgazda Rusya'ya büyük oranda bağımlı kalınmıştır.

Azerbaycan ve Kazakistan'daki zengin petrol yatakları ile Türkmenistan'daki doğal gaz yataklarının değerlendirilmesi, Türkiye'nin bugüne kadarki petrol konusundaki deneyim ve tecrübesini buralara götürmesi, bu ülkelerde daha verimli çalışmaların ortaya çıkması konusunda onlara yardımcı olması gerekmektedir. Bölgede mevcut ve oluşacak konsorsiyumlarda aktif olarak yer almalı ve bu faaliyetlerde gerektiğinde büyük devlet desteği sağlanmasından kaçınılmamalıdır. Türkiye, Orta Asya ve Kafkasya petrollerinin Türkiye üzerinden geçerek pazarlanması için tüm gücünü kullanmak zorundadır.

Türkiye'nin bölge devletleri ile olan ilişkilerinde gözden kaçırdığı en önemli özellik, bu devletlerin artık her birinin ayrı birer bağımsız devlet oldukları olmuştur. Türkiye bölge ülkelerini bütünsel bir yaklaşımla ele almış, her biri için ayrı stratejiler geliştirmemiştir. Halbuki, Hazar petrol ve doğalgazı projelerinde ve bunların tüketim bölgelerine ulaştırılmasında özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan bir bakıma birbirine rakip devletlerdi.

Türkiye'nin Hazar Havzası enerji kaynaklarına yönelik bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerinde; Azerbaycan'la ilişkilerini geliştirirken Türkmenistan'ı ihmal edilmesi ve Rusya ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Kazakistan'la yeteri kadar yakınlık sağlayamaması bölgeye yönelik yürüttüğü enerji politikasının temel eksikleri olmaktadır.

VII. BÖLÜM

SONUÇ VE ÖNERİLER

7.1. SONUÇ

Enerjinin, günümüzde insan için temel gereksinim, ülkelerin gelişimi ve bilgi çağında yer almalarında en önemli araçlardan birisi olduğu kesindir. Yaşamın modernleşmesi ve hızla gelişen teknoloji nedeniyle gün geçtikçe enerjiye olan bağımlılığımız da artacaktır.

Enerji kaynakları içinde özellikle petrol, uluslararası ilişkilere konu olmuş, yeryüzünde devletlerin politikalarını belirlemiş, birçok savaşın asıl nedeni olmuştur. Halen bu özelliğini korumaktadır.

Dünyada günlük petrol tüketimi 70.5 milyon varil civarındadır. Bu miktarın 2010 yılında günlük 90 milyon varile, 2020 yılında ise 103 milyon varile ulaşacağı tahmin edilmektedir. Dolayısıyla, petrol günümüzde olduğu gibi, gelecekte de enerji kaynakları arasındaki önemini korumaya devam edecektir. Son yıllarda sanayileşmenin hızla artması ve yaşamın daha modern hale gelmesi nedeniyle doğal gazın da kullanımı artmaktadır.

Doğal gazın ekonomik ve temiz bir yakıt olmasından dolayı tüketim oranı petrol tüketiminin peşini bırakmamaktadır. Doğal gaz da, petrol gibi dünyanın her tarafında eşit şekilde bulunmadığından giderek stratejik bir enerji kaynağı olmaktadır. Royal Dutch Shell'in araştırmasına göre, gelecek 15 yılda küresel doğal gaz talebinin %3 hızla ilerleyeceği öngörülmüştür. Doğal gazın, dünya enerji tüketim oranları içindeki payının %21'den %25'e ulaşabileceği tahmin edilmektedir. Bu artışlarda göstermektedir ki enerji tüketen ülkelerin üreten ülkelere olan bağımlılığı artacaktır.

Dünya'nın birçok ülkesi ihtiyacı olan petrolü Orta Doğu'dan temin etmektedir. Orta Doğu'da zaman zaman ortaya çıkan milliyetçi yaklaşımlar ve siyasî istikrarsızlıklar enerji güvenliğini tehdit etmektedir. Diğer yandan üretici Arap ülkeleri, fırsat bulduklarında, petrolü siyasî araç olarak kullanmakta ve OPEC içinde fiyatları kendi menfaatlerine göre belirlemek istemektedirler. Bu nedenlerle Batı ülkeleri, alternatif kaynak arayışı içine girmişlerdir. Sovyetler Birliğinin 1991'de dağılması ile, Hazar petrolü, yeni bir kaynak olarak ortaya çıkmıştır. Petrolün

çıkartılması, işletilmesi ve dağıtımı için onlarca konsorsiyum kurulmuş, birçok ülkeden petrol şirketleri bu konsorsiyumlarda yer almıştır.

ABD Enerji Bakanlığının (EIA) verilerine göre Hazar bölgesinin kanıtlanmış petrol rezervleri 17,2-71,7 milyar varil arasında gösterilmektedir. Olası rezervlerle birlikte bu rakamın 203,2-257,7 milyar varil olacağı değerlendirilmektedir. Kanıtlanmış doğal gaz rezervleri 170 trilyon feet küp (tfc), muhtemel doğal gaz rezervleri 293 tfc, toplam doğal gaz rezervleri ise 463 tfc'dir. Doğal gaz rezervleri dünya doğal gaz rezervlerinin %5-12'sini oluşturmaktadır. Bu oran her ne kadar az görünse de, Basra Körfezi ve Sibirya bölgelerindeki petrolerin ardından Hazar enerji kaynakları dünyada 3 ncü sırayı almaktadır. 2015 yılından itibaren, Ortadoğu petrollerinin ardından 2 nci sırada yer alacaktır. Sadece petrol rezervlerinin ekonomik değerinin 4 trilyon USD civarında olduğu tahmin edilmektedir.

Kazakistan ve Azerbaycan bölgede en fazla petrol rezervine sahip olan iki ülkedir. Azerbaycan'a ait Hazar sahalarında, 37 milyar varilden (33 milyar varil denizde, 4 milyar varil karada) fazla ham petrol rezervi olduğu tahmin edilmektedir. Kazakistan'a ait Kuzeydoğu Hazar sahili ve Orta Kazakistan'daki toplam 22 büyük sahada ise 95 milyar varillik dev bir ham petrol rezervi bulunduğu hesaplanmaktadır. 50 milyar varillik Kashagan keşfi ise, önümüzdeki 10 yıl içinde Kazakistan'ı en büyük petrol üreticileri ve ihracatçıları arasına katacaktır. Bu iki ülkenin asıl önemi, bölgede çok çeşitli arama, geliştirme ve üretim projeleri yürüten uluslararası petrol şirketinin yoğun ilgisinden de anlaşılmaktadır.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Kazakistan'da arama ve üretim aşamasında çok uluslu firmalar en büyük payları alırken, enerji kaynaklarının tüketim merkezlerine taşınması aşamasında ise Rusya'nın ön plana çıktığı görülmüştür. Kazakistan bu politikasıyla dengelerin korunmasını gözeterek şekilde davranmaktadır. Bir yandan Rusya'ya olan bağımlılığını çok uluslu firmalar vasıtasıyla azaltarak dünya piyasalarına ulaşırken, bir yandan da Rusya'yı gücendirmemiştir. Rusya ise teknolojik yetersizliğinden dolayı önceliği üretim aşamasından çok, petrol ve gazı dünya piyasalarına ulaştıracak boru hatlarının kontrolüne vermiştir. Kazakistan'ın bu tercihi, enerji kaynaklarının taşınmasında önemli bir coğrafyada yer alan ve enerji köprüsü olmayı hedefleyen Türkiye'nin bu

zamana kadar Kazakistan petrollerinin taşınmasında etkin rol oynayamamasına neden olmuştur.

Ancak, Kazakistan'ın, artan petrol üretimi ve ürettiği petrolü taşıyacak boru hatlarının eski nesil olması nedeniyle yetersiz kalması, Kazak petrollerinin çoğunun üretiminde söz sahibi olan uluslararası şirketleri Rusya harici alternatif güzergah arayışına itmiştir. Bu nedenle, Kazakistan'ın Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'ne katılması planlanmaktadır. Kazak petrollerinin BTC aracılığıyla taşınması, boru hattı için verilen throughput garantisi açısından önem taşımaktadır. Böylelikle, BTC boru hattı ile taşınacak petrolün yeterli olmadığı konusundaki tartışmalara da bir nebze son verilmiş olacaktır.

Diğer bir Hazar Havzası ülkesi olan Türkmenistan'ın ise önemli miktarda petrol rezervi olmamasına karşın zengin doğal gaz kaynakları vardır. Kanıtlanmış doğal gaz rezervleri ile dünyada 15 nci sırada yer almakla birlikte, muhtemel rezervleri ile, Rusya, İran ve Katar'dan sonra dördüncü sırada yer alması beklenmektedir. Türkmenistan bu zenginliğini başta Türkiye olmak üzere alternatif pazar arayışlarıyla Avrupa'ya ihraç etmek ve ekonomik imkanlarını artırma arayışlarına girmiştir. Bu nedenle Türkmen gazının Azerbaycan üzerinden Türkiye ulaştırılması ve daha sonraki aşamalarda ise Avrupa'ya iletimini planlayan bir proje geliştirilmiştir. Ancak, bu süreç içinde beklenmedik gelişmeler yaşanmış yapımı planlanan Trans-Hazar Boru Hattı projesi Azerbaycan topraklarında Şahdeniz sahasında doğalgaz rezervlerinin bulunması ve Azerbaycan'ın Türkmenistan'a batı pazarlarında rakip konuma gelmesiyle proje üzerindeki olumsuzluklar süreci başlamıştır. Bu gelişmeler yaşanırken Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu doğalgaz için Rusya, İran ve Azerbaycan ile doğalgaz anlaşmaları yapması Türkmenistan'ı küstürmüş ve projeye karşı tutumunu değiştirmesine neden olmuştur. Bunun sonucu olarak Türkmenistan'ın Hazar Bölgesi'nde sahip olduğu zengin doğalgaz kaynakları Rusya güzergahına yönlendirilmiştir. Bu anlaşmazlık ile Rusya'nın Hazar Bölgesi ve Türkiye üzerindeki etkisi daha da artmıştır. Türkmenistan gazını Türkiye'ye taşıyacak Trans-Hazar Boru Hattı'nın çıkmaza girmesi ile Türkiye'nin seçimini Mavi Akım'dan yana kullanması, %64 oranında Rusya'ya bağımlı kalması sonucunu doğurmuştur.

Hazar Havzası'nda uluslararası ilişkilere konu olan birçok mücadele alanı bulunmaktadır. Bunlar; Hazar Denizi'nin paylaşımı, petrol ve doğal gaz kaynaklarına hakim olma ve dünya pazarlarına ihraç konularıdır. Ancak en önemlisi, belki de sorunun temel kaynağı petrol ve doğal gazın sevk edileceği güzergahın nereden geçeceği'dir.

Bölgedeki enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusu sadece ekonomik ve ticari nedenlerden değil daha çok siyasî nedenlerden dolayı mücadele konusu olmaktadır. Mevcut petrol ve doğal gaz ihraç boru hatları Sovyetler Birliği'nin ihtiyacını karşılamaya yönelik yapılmış, teknolojik ve kapasite bakımından yetersizdir.

Boru hatlarının Rusya'dan geçmesi halinde, Rusya eski ekonomik ve politik gücüne kavuşacak ancak bölge ülkelerinin ekonomik ve siyasî bağımsızlıkları zorlaşacaktır. Bu nedenle enerji kaynaklarının batıya taşınmasında tercih edilen rota Türkiye olmuştur. Bölge ülkeleri petrol ve doğal gazını Türkiye yoluyla Avrupa'ya ulaştırabileceği projelerle, enerji kaynaklarını, Rusya'ya bağımlı olmadan uluslararası piyasaya ihraç imkânı bulacaklar böylelikle ekonomilerini güçlendirecek ve bağımsızlıkları da sağlamlaşacaktır.

Liberal ekonomiye sahip olmak için serbest piyasa ekonomisinin prensiplerini uygulamak zorunda olan bölge ülkeleri, kendilerini dünya ekonomik ve siyasi sistemine entegre edecek, petrol ve doğal gaz güzergahları tespit etmişlerdir. Bu projelerin gerçekleşmesi için aşırı istekli olan bu devletler, petrol zenginliğinin paraya çevrilmesiyle ülkenin kalkınmasının önünün açılacağına, halkın kısa sürede refaha kavuşacağına, ülkelerinin dünyaya entegre olacağına ve kendi siyasi kariyerlerinin sağlamlaşacağına inanmaktadırlar.

Hazar Havzası ülkelerinde petrol, ekonomik olmaktan çok stratejik bir karakter taşımaktadır. Bu bağlamda, bölge ülkelerinin stratejik tercihleri, sahip oldukları enerji kaynakları vasıtasıyla Batı'daki ortaklarıyla ilişki kurmaya çalışmak böylelikle Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltmak yönündedir.

Hazar Denizi bölgesinde bölge ülkelerinin olduğu kadar bölge dışı çeşitli güçlerin de jeopolitik ve ekonomik kaygı ve menfaatleri bulunmaktadır.

Rusya Federasyonu’nun Hazar Denizi’ne ilgisinin siyasi, ekonomik ve güvenlik boyutu vardır. Bir zamanlar tamamen kendi nüfuzu altında olan bu bölgede şimdilerde “yakın çevre” politikasının gereği olarak bağımsızlığını yeni kazanmış bölge ülkeleri üzerinde siyasi nüfuzunu devam ettirmeyi amaçlamaktadır. Nüfuzunu kaybetmekten ziyade kontrolünü ilerletmeye, buna karşı Batı’nın nüfuzunu ise sınırlamaya çalışan Rusya, Hazar Bölgesi enerji kaynakları üzerinde gerçek kontrolü sağlamayı hedeflemektedir. Böylece bölgesel gücünü korumayı ve güney bölgesinin de emniyetini (güvenliğini) sürdürmeyi istemektedir.

Rusya, başlangıçtan bu yana ihraç güzergahlarının kendi topraklarından geçmesini savunmuştur. Rusya’nın bu düşüncesi boğazların hatta Karadeniz ve Ege Denizi’nin çevresel nedenlerle güvenliğini tehlikeye sokmaktadır.

Rusya’nın Hazar Bölgesi politikaları kapsamında kritik önem taşıyan ülkelerden birisi Ukrayna’dır. Ukrayna, yaygın doğal gaz şebekesi boru hatları ve depolama kabiliyeti ile Rusya’dan Avrupa’ya doğal gaz taşımada hem Rusya hem de Avrupa için çok önemli bir transit ülke konumundadır. Ancak, Rusya’ya ait Gazprom şirketinin Ukrayna’ya yönelik doğal gaz fiyatının artırılması ve ardından da Ukrayna’yı cezalandırarak doğal gazı kesmesi ile patlak veren krizle Rusya büyük bir enerji ülkesi imajını zedelemiştir. Bu kriz sonrasında Rusya’yı güvensizlik unsuru olarak gören enerji tüketen ülkeler enerji temininde güvenilir olması ve arz çeşitliliği gibi nedenlerden dolayı Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına daha da ağırlık vereceklerdir.

İran için SSCB’nin dağılması Hazar Denizi’nde daha avantajlı bir konum elde etme fırsatı sağlamıştır İran; Hazar bölgesine yönelik etkin olarak projelerle desteklenen girişimlerini sürdürmektedir. Önümüzdeki süreçte Hazar enerji kaynaklarına yönelik politikalarında etkinliğini artıracığı düşünülmektedir. Petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda en uygun konumda bulunmasına rağmen ABD’nin ambargo politikaları nedeniyle istediğini tam olarak elde edememektedir. Ayrıca İran’ın kuzeydoğusunda bulunan büyük Azeri nüfusu nedeniyle güvenlik kaygıları vardır ve bu nedenle Azerbaycan’ın ekonomik olarak gelişmesini menfaatlerine aykırı görmektedir.

ABD'nin İran'a uyguladığı ambargoya rağmen uluslararası petrol şirketleri, ekonomik kaygılar nedeniyle özellikle petrol ve doğal gaz boru hatları konusunda İran seçeneğine kayma eğilimindedirler. ABD, İran'a yönelik ambargosunu kaldırır ve Hazar enerji kaynaklarının İran üzerinden dünya pazarlarına ulaşmasına izin verirse, İran bölgede enerji alanında çok önemli bir faktör haline gelecektir.

ABD, Hazar bölgesini Orta Asya'ya açılma ve yerleşme kapısı olarak görmekte ve petrol şirketleri vasıtasıyla bölgede nüfuzunu artırma peşindedir. Amerika, ekonomik büyümeyle orantılı olarak artan petrol ihtiyacını kendi kaynaklarından karşılayamamaktadır. Petrol ihtiyacının ithalat yoluyla karşılanmasına yönelik eğilimin artarak devam edeceği öngörülmektedir. 2025 yılında toplam petrol ihtiyacının %68'i, toplam doğal gaz talebinin ise %22'si (7.8 tcf) ithal yolla karşılanacağı tahmin edilmektedir. ABD, gelişmiş sanayisi ve artan enerji tüketimi ile petrole bağımlı hale gelmiştir. Bu sebeplerin yanı sıra Orta Doğu'nun istikrarsızlığı da göz önüne alındığında Hazar Denizi petroleri, ABD'nin enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası çerçevesinde Amerikan enerji politikalarının odak noktası haline gelmiştir. ABD, bölgede RF ve potansiyel bir tehlike olarak gördüğü İran nüfuzunu etkisiz hale getirmeye çalışmaktadır. Bölgede kendinden başka bir güç istememekte, bu bağlamda RF ve İran nüfuzunu kırma politikası gereği, yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin siyasi ve ekonomik gelişimlerini desteklemektedir. Yine aynı çerçevede, bu ülkelerin petrol ve doğal gaz kaynaklarının RF ve İran dışından geçecek boru hatları ile dünya pazarlarına ulaştırılmasına destek vermektedir. Bu nedenle enerji kaynaklarının batıya taşınmasında tercih edilen rota Türkiye olmuştur.

Avrupa Birliği, Amerikan çizgisinde hareket etmekte, enerji kaynaklarını kesintisiz, güvenli ve çeşitli kaynaklardan temin etme politikasını yürütmektedir. Askerî açıdan küresel bir gücü olmayan Avrupa Birliği, bölge ülkelerinin pazar ekonomisine geçmesini ve demokratikleşme yönünde önemli adımlar atmasını sağlamak için mali ve teknik yardımları kendi kurumları aracılığıyla bölgeye sevk etmekte, bölgeden dışlanmamak, pastadan paylarını almak için petrol şirketleri ile birçok konsorsiyumda yer almaktadır.

AB'nin enerji konusunda, artan oranlarda Ortadoğu ve Rusya'ya olan bağımlılığı, enerji güvenliği açısından tehdit oluşturmaktadır. Bunun önüne geçmek amacıyla ortaya koyduğu projelerle Hazar Bölgesi enerji kaynaklarına ulaşarak enerji güvenliği konusunda tedbir almaya çalışmaktadır. Enerji güvenliğini güçlendirmek, rekabetçiliği arttırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı sağlamayı amaçlamaktadır. AB için hassas konu Rusya'yla karşı karşıya gelmeden kaynaklara ulaşmak, tek kaynağa olan bağımlılığını azaltmaktır.

AB'nin genişlemesi ve aday ülkelerin yeterli enerji kaynaklarının olmayışı, enerji kaynakları konusundaki ithalata bağımlılığını olumsuz yönde etkilemektedir. Enerji kaynaklarını çeşitlendirme politikası dahilinde “Doğu-batı enerji koridoru” kapsamında Türkiye-Yunanistan üzerinden İtalya-Avusturya gaz hatlarının devreye sokulması çalışmalarına devam edeceği değerlendirilmektedir.

Çin'in bölgeye yönelik politikası ise ekonomik gelişme performansına paralel olarak hammadde ve enerji kaynaklarına yönelik olarak artan talebe bir çözüm bulma zorunluluğudur. Özellikle Çin'in enerji tüketiminin % 20-25'ini oluşturan petrolün temin edilmesi, güvenliği için kritik bir faktör olmaya devam edecek en öncelikli konularından biridir.

Çin'in petrol ithalatına olan bağımlılığı 2005 yılında toplam enerji tüketiminin %30-35'i iken 2010 yılında ise % 45 oranında olacağı değerlendirilmektedir. Çin'in petrol ithalatına olan bağımlılığı ekonomisinin büyümesiyle birlikte artış gösterecektir. Çin, ihtiyaç duyduğu petrolü öncelikle Ortadoğu bölgesinden karşılamaktadır. Ortadoğu bölgesi ve petrol taşıma yollarındaki Amerikan hegemonyası, Çin'i enerji güvenliğini sağlamak için enerji kaynaklarını çeşitlendirme arayışlarına itmektedir. Bu anlamda Hazar Denizi petroleri Çin'in ilgi odağı haline gelmiştir. Çin, bölgede etkinliğini artırmaya çalışmakta, Kazakistan ve İran'a bağlanan boru hatlarıyla enerji güvenliğini karşılamaya çalışmaktadır. Bunun yanında, Çin gelişen ekonomisi ile bölge ülkeleri açısından büyük bir enerji pazarı özelliği taşımaktadır.

Çin, ulusal sınırları dışındaki Orta Asya Boru Hatlarını operatif hale getirmeye öncelik vermektedir. Bu kapsamda, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri'nin bağımsızlıklarına destek vererek, Rusya'nın bu ülkeler üzerindeki baskısını azaltmak

amacıyla diplomatik ve ekonomik ilişkilere ağırlık vereceği değerlendirilmektedir. Ayrıca Sincan bölgesinin, Çin'in enerji güvenliğini olumsuz etkileyebileceği ve sınır güvenliğini tehlikeye sokabileceği tehdidini de göz ardı etmemektedir.

Hazar bölgesine yönelik olarak Çin'in, önümüzdeki dönemde ABD ve Batı'nın bölge üzerinde hakimiyet kurmalarını önleyecek stratejiler izleyeceği değerlendirilmektedir.

Petrol ve doğal gaz kaynakları açısından fakir ve dışa bağımlı bir ülke olan **Türkiye'nin** üç tarafı enerji kaynakları açısından zengin ve ihracatçı ülkelerle, diğer taraftan, batısı dünyanın sayılı petrol, doğal gaz alıcısı (ithalatçısı) Avrupalı ülkelerle çevrilidir. Türkiye, üretici ülkelerle tüketici ülkelerin tam ortasında bulunan, sahip olduğu boğazları, dünyanın dört bir yanına açılan limanlarıyla doğal bir enerji köprüsü konumundadır. Enerjinin ekonomik ve güvenli bir şekilde tüketiciye ulaştırılması için bütün üstünlüklere sahip tek ülkedir. Bu stratejik özelliğini kullanarak hem ihtiyacı olan enerjiyi kolayca karşılayabilir, hem de önemli bir geçiş ücreti olarak ekonomik gelir elde edebilir. Ayrıca enerji gibi stratejik bir değer in iletiminin kontrolünü elinde tutan bir Türkiye, uluslararası sorunlarının çözümünde sözü geçerli ülke statüsü de kazanabilir.

Türkiye'nin Hazar Denizi bölgesine yönelik politikaları, ABD'nin bölgeye yönelik politikalarının bir kısmı ile paralellik göstermektedir. Bu nedenle Türkiye; zaman zaman bölgeye yönelik politikalarında ABD ile birlikte davranmakta bu da özellikle RF ve İran'ın tepkisini çekmektedir. Ancak, ABD gibi bir süper gücün sağladığı desteğin, kendi çıkarları söz konusu olduğunda yön değiştirebileceği her zaman hatırlanmalıdır. Bu nedenle, bölgeye yönelik Türkiye'nin menfaatlerine uygun özgün politikalar geliştirilirken, bölgenin önemli aktörleri RF ve İran ile de karşılıklı menfaatlere saygı temelinde gelişen ilişkiler kurulmasına özen gösterilmelidir. Çünkü, ABD'nin aksine Türkiye bölge devletidir ve komşularıyla beraber yaşamak zorundadır. Başta RF olmak üzere İran ile de ekonomik ilişkileri ve çıkarları vardır. Bu nedenle Türkiye, bölgede kendi nüfuzunu azaltmayacak fakat RF ve İran'ı da dışlamayacak denge politikaları ve bunlara uygun çözümler üretmek zorundadır.

Orta Asya, Kafkasya, Rusya, Ortadoğu ve Kuzey Afrika bölgelerindeki petrol ve doğal gazın batıya, kuzeye ve güneye taşınmasında takip edilecek en kısa ve en

ekonomik yol Türkiye'den geçmektedir. Bu nedenle enerji kaynakları üzerine yapılan hesap ve mücadelelerde, ülkemizin göz ardı edilmesi mümkün değildir.

Başta BTC olmak üzere Bakû'den çıkış yapacak hatların yolu üzerinde olan Türkiye, tüm elverişli koşulları ile Batı'nın en uygun alternatifidir. Azerbaycan'ın Şah Denizi sahalarında üretilecek doğal gaz ile birlikte diğer Hazar Havzası gaz kaynakları için de ABD ve Avrupa açısından en uygun alternatiftir.

Azerbaycan için de en uygun ve güvenilir güzergah Bakü-Ceyhan hattıdır. Çünkü çıkışın kontrolü Azerbaycan'ın elindeyken, son noktayı da dost ülke Türkiye kontrol edecektir. Bu nokta her fırsatta Azerbaycan'lı yetkililerce de dile getirilmektedir. Azerbaycan için önemli olan diğer nokta, Ermenistan'ın by-pass edilmesidir.

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi, Türkiye'nin Bölgede siyasi ve ekonomik istikrarın teşekkülünde önemli bir rol üstlenmesini sağlamanın yanı sıra, enerji sektöründe dünya çapında bir ülke olma misyonunu gerçekleştirmesi yönünde ilk adımı atmasını sağlamıştır.

Bakü-Ceyhan boru hattı proje Kafkasya petrollerinin Akdeniz'e ulaştırılmasında Rusya Federasyonu'nun tekeli ortadan kaldıracak ve bölge ülkeleri doğal kaynaklarını kesintisiz yollardan ve rekabet unsurunun da devreye girmesiyle uluslararası fiyattan satabilmelerini sağlayabileceklerdir.

Hazar Petrolleri'nin BTC HPBH Projesi ile sadece Boğazlarımız değil, Karadeniz ile birlikte Marmara Denizi ve Ege Denizi de çevresel açıdan büyük risk yaratan yoğun tanker trafiğinden arındırılmış olacaktır.

Toplam enerji ihtiyacının %22,5'ini doğal gaz ile karşılayan Türkiye, bu gazın tamamına yakın kısmını yurt dışından satın almaktadır. Ancak, toplam doğal gaz ithalatının %64'ünü tek bir ülkeden (Rusya'dan) gerçekleştirmektedir. Bu durum, Türkiye'nin ulusal güvenliği açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. 2006 yılının ilk günlerinde Rusya ve Ukrayna arasında yaşanan ve doğal gaz akışının kesilmesine neden olan kriz, Türkiye'nin bu konudaki endişelerinin artmasına sebep olmuştur. Gelecekte, Rusya-Türkiye ilişkilerinin bozulması durumunda, Rusya'nın Ukrayna'ya yaptığı gibi, Türkiye'ye de sevk ettiği doğal gazı kesmesi ihtimal dahilindedir. Bu nedenle, Türkiye'nin biran önce enerji kaynaklarının çeşitlendirilmesi konusunda tedbirler alması gerekmektedir.

Türkiye ve Türkmenistan'ın Azerbaycan'la beraber hareket edip Trans-Hazar doğal gaz boru hattının siyasi ve ekonomik nedenlerden dolayı faaliyete geçirilememesi hem Türkiye'ye hem de ekonomik kalkınmalarını enerji ihracı ile desteklemek isteyen Türkmenistan'a zararlar vermiştir. Türkiye bu proje ile ihtiyacı olan gazı makul fiyatlardan almış olacak ve Avrupa'ya doğal gaz iletiminde söz sahibi olacaktı. Türkmenistan ise sahibi olduğu zenginliği Türkiye'ye pazarlayabileceği gibi Rusya harici bir güzergah yolu ile Avrupa'ya ihraç olanağı bulabilecekti. Ancak projenin askıya alınması, Hazar Bölgesi'nde söz sahibi olmak isteyen Rusya ve İran'a Türkmenistan doğal gazının taşınması konusunda avantajlar sağlamıştır.

Planlanan ve yapılmakta olan petrol ve doğal gaz projelerinin gerçekleşmesi halinde, Hazar bölgesinden dünya piyasalarına enerji naklinde kavşak noktasında yer alan Türkiye, AB için de büyük önem kazanacaktır. Enerji kaynaklarının Avrupa'ya aktarılması, bunların taşınmasındaki kontrol imkânı, çevre ülkelerle geliştirilecek işbirliği gibi faktörler, Türkiye'nin AB ile ilişkilerini geliştirecektir. Özellikle Bakü-Ceyhan petrol boru hattının, bölgede etkin bir güç olmamızı sağlayacağı ve hatta Hazar'dan gelecek petrolün Avrupa'ya aktarıldığı stratejik bir terminal olarak Avrupa Birliği'ne girme konusunda önemli bir avantaj sağlayacağı değerlendirilmektedir.

7.2. ÖNERİLER

ABD'nin maruz kaldığı 11 Eylül saldırılarından sonra enerji nakil hatlarının korunması ihtiyacının arttığı ve enerji temini yöntemlerinin çeşitliliğinin artırılması gerektiği konuları önem kazanmıştır. Tüm bunların yanında enerji kaynaklarının sonsuz miktarda olmadığı (Hazar Bölgesi yaklaşık 40 yıl civarında) düşünüldüğünde, enerji temininde tek kaynağa bağlı kalınmaması daha da önemli hale gelmiştir.

Petrol, belirli tarihsel dönemlerde, çatışmalara ve çelişkilere neden olmuş olabilir ancak çoğu zaman global ve bölgesel gelişmelerde, ülkeleri ve milletleri; politikaları ve ekonomileri; kültürleri ve dinleri yaklaştırmayı itibarıyla olumlu etkisi olmuştur. Türkiye konuyu bu yönüyle ele almalı ve kullanmalıdır.

Bölge ülkelerinden özellikle Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan ile stratejik ilişkiler kurulmalı, Azerbaycan ile olduğu gibi diğer ülkelerle de sadece

ticaret çıkarlarına yönelik değil daha sıcak kültürel ve moral değerlerine yönelik ilişkiler geliştirilmeli yakınlık gösterilmelidir. Bu ülkelerin bağımsızlıklarını ve demokrasilerini geliştirmeleri maksadıyla eğitim, kültür, sanayi, ticaret ve askerî alanlarda yoğun işbirliğine gidilmelidir.

Rusya'nın eskimiş teknolojisi ve iç finansman kaynaklarının bulunmayışı mevcut petrol ve doğal gaz işletmelerini ve boru hatlarını yenilemeye imkan vermediğinden yabancı sermayeyi ve ileri teknolojiyi ülkesine getirmek mecburiyetinde kalmıştır. Böyle bir durumda olan Rusya'nın, kendisi gibi aynı şartları yaşayan Hazar denizi havzasındaki petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip ülkelerin kalkınmalarında hayati rol oynayan uluslararası şirketlerin bölgeye girmesine tepki göstermemesi, aksine kurulacak ortaklıklara katılması kendi menfaati icabıdır. Bu konuda Türkiye ikna edici bir politika izlemeli ve Rusya'yı göz ardı etmediğini göstermelidir.

Hazar Havzası enerji kaynaklarının Batı pazarlarına ulaştırılması projeleri içinde, İran ve Rusya seçeneklerinin gerçekleşmemesi için politikalar izlenmeli, bu konuda başarılı olunamazsa, boru hatlarının bu ülkelere sonra yine Türkiye'den geçmesi sağlanmalıdır.

Türkiye'nin gereksinim duyduğu enerjinin kesintisiz, güvenilir, temiz ve ucuz yollardan sağlanması ve bu kaynakların da mutlaka çeşitlendirilmesi gereklidir. Bu konuda Hazar Havzası Türkiye için iyi bir fırsattır.

Uluslararası dev petrol şirketlerinin yanında Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan'da Türkiye adına çalışmalar yapan petrol şirketi TPAO'nun etkinliğini ve gücünü arttırmaya yönelik her türlü adımlar atılmalıdır.

Doğal gaz ithalatında Rusya'ya bağımlılığın azaltılması ve enerji güvenliğinin sağlanması için ülke çeşitlendirmesi yapmak üzere, Türkmenistan ile yeniden doğal gaz alım ve tedarik görüşmelerine başlanılmalıdır.

Türkiye; hızlı büyümenin gerektirdiği enerjinin temini için, yakın çevremizdeki kaynaklardan optimum düzeyde yararlanırken, bu hidrokarbon zengini ülkelerin kaynaklarını dünya pazarlarına ulaştırılmasından sağlanacak gelirlere sahip olmak; bir enerji köprüsü olmanın sağlayacağı avantajlardan yararlanmak, bunu ekonomi ve

dış politika açısından kazanca dönüştürmek için bir strateji oluşturmalı ve tüm ülkelerle dengeli bir politika izlemelidir.

Hazar Havzası'nın petrol ve doğal gazının batıya ulaştırılmasında en uygun rota Türkiye'dir. Bu avantajı sürdürmek için Boğazlar konusunda kesin kararlı politikalar izlenmeli, petrol taşımacılığına uygun olmadığı ve yaratacağı sorunlar ortaya konarak, taşımacılığın boru hatlarına yöneltilmesi sağlanmalıdır. Rusya tarafından geliştirilen Boğazı by-pass seçeneklerinin, Karadeniz ve Ege Denizini de kirleteceği dünya kamuoyuna her fırsatta açıklanmalıdır.

Türk Boğazları'ndan geçişin hızlandırılması yoluyla soruna çözüm bulmak mümkün değildir. Tek çıkar yol, Türk Boğazları'ndan geçen gemi sayısını önleyecek tedbirler alınmasıdır. Bu nedenle konu sık sık gündeme getirilip tüm ilgili ülkeler nezdinde tekrarlanmalı, dikkatler bu konu üzerinde yoğunlaştırılmalıdır. Bunun sonucu olarak da bizim lehimize olacak farklı boru hattı alternatifleri gündeme getirilmelidir.

Bakü-Ceyhan boru hattı mutlaka biran önce tam kapasite ile hayata geçirilmelidir. Böylelikle;

- Karadeniz ve Türk Boğazları'nda birtakım ekolojik ve politik sorunların da ortaya çıkması engellenmiş,
- Boğazlardaki aşırı trafik yükünden kaynaklanan geçiş riskleri en aza indirilmiş,
- Ucuz ham petrolle beraber özel sektör için yeni iş olanakları dolayısıyla ek iş istihdamı sağlanmış,
- Gerek boru hattının kullanılmasından gerekse Türk Limanlarının kullanılmasından dolayı ek gelir elde edilmiş,
- Türkiye'nin kendi enerji ihtiyacını karşılaması çerçevesinde sadece Basra Körfezi'ne bağlı kalınmamış ve alternatif bir yol kazanılmış olacaktır.

Türkiye'nin Hazar bölgesine yönelik politikalarında enerji kaynaklarını çeşitlendirmeyi, enerji arzı güvenliğini sağlamayı ve bölgenin önde gelen tüketim-transit terminali olmayı hedefleyerek buna yönelik stratejiler üretmek yer almaktadır. 21. yy.da enerji köprüsü olma görevini üstlenen Türkiye, bölgeye yönelik siyasetlerini oluştururken duygusallıktan uzak ve rasyonel temeller üzerinde oturtulmuş yaklaşımları benimsemelidir. Devlet; bölge ülkeleri ile karşılıklı yasal

zemin ve işbirliği olanaklarını oluşturma ve geliştirme misyonunu yerine getirmeli, ülkeler arasında denge unsurunun sağlanmasını ihmal etmemelidir.

Ek-1

Dünya Toplam Enerji Tüketimi 1990-2025⁵¹⁴

(Katrilyon Btu)

Bölgeler/Ülkeler	Geçmiş			Tahmin					Ortalama Yıllık Oran Değişimi 2001-2025
	1990	2000	2001	2005	2010	2015	2020	2025	
Sanayileşmiş Ülkeler									
Kuzey Amerika									
Petrol	40,4	46,3	45,9	48,3	54,2	59,7	64,3	69,3	1,7
Doğal gaz	23,1	28,8	27,6	30,6	34,0	37,9	42,0	46,9	2,2
Kömür	20,7	24,5	23,9	24,9	27,3	28,7	30,0	31,8	1,2
Nükleer	6,9	8,7	8,9	9,4	9,6	9,7	9,7	9,5	0,3
Diğer	9,5	10,6	9,4	11,3	12,0	12,7	13,4	13,9	1,7
Toplam	100,6	118,7	115,6	124,6	137,2	148,7	159,4	171,4	1,7
Batı Avrupa									
Petrol	25,8	28,5	28,9	29,2	29,7	30,3	30,6	31,6	0,4
Doğal gaz	9,7	14,9	15,1	15,9	17,5	20,1	23,4	26,4	2,4
Kömür	12,4	8,4	8,6	8,3	8,2	7,5	6,8	6,7	-1,0
Nükleer	7,4	8,8	9,1	8,9	9,1	8,8	8,1	6,9	-1,1
Diğer	4,5	6,0	6,1	6,8	7,5	8,0	8,4	8,8	1,5
Toplam	59,9	66,8	68,2	69,1	72,1	74,7	77,3	80,5	0,7

⁵¹⁴ Energy Information Administration (EIA) <http://www.eia.doe.gov> 28.12.2005

Bölgeler/Ülkeler	Geçmiş			Tahmin					Ortalama Yıllık Oran Değişimi 2001-2025
	1990	2000	2001	2005	2010	2015	2020	2025	
Sanayileşmiş Asya									
Petrol	12,1	13,2	13,0	13,5	14,3	15,1	15,8	16,7	1,1
Doğal gaz	2,5	4,0	4,1	4,4	4,6	5,0	5,3	5,9	1,5
Kömür	4,2	5,7	5,9	5,8	6,3	6,7	7,0	7,4	0,9
Nükleer	2,0	3,0	3,2	3,2	3,6	3,9	4,0	3,9	0,9
Diğer	1,6	1,6	1,6	1,9	2,0	2,1	2,3	2,4	1,7
Toplam	22,3	27,5	27,7	28,8	30,8	32,8	34,4	36,4	1,1
Toplam Sanayileşmiş Ülkeler									
Petrol	78,2	88,1	87,8	90,9	98,2	105,1	110,7	117,6	1,2
Doğal gaz	35,4	47,7	46,8	50,9	56,1	63,0	70,7	79,2	2,2
Kömür	37,3	38,6	38,5	39,1	41,9	42,9	43,7	45,9	0,7
Nükleer	16,3	20,5	21,2	21,5	22,3	22,3	21,8	20,4	-0,2
Diğer	15,6	18,2	17,1	20,0	21,6	22,8	24,0	25,2	1,6
Toplam	182,8	213,0	211,5	222,5	240,1	256,2	271,1	288,3	1,3
Eski SSCB Ülkeleri									

Bölgeler/Ülkeler	Geçmiş			Tahmin					Ortalama Yıllık Oran Değişimi 2001-2025
	1990	2000	2001	2005	2010	2015	2020	2025	
Petrol	21,0	10,9	11,0	12,6	14,2	15,0	16,5	18,3	2,1
Doğal gaz	28,8	23,3	23,8	27,9	31,9	36,9	42,0	47,0	2,9
Kömür	20,8	12,2	12,4	13,7	12,7	12,5	11,2	10,2	-0,8
Nükleer	2,9	3,0	3,1	3,3	3,3	3,3	3,0	2,6	-0,7
Diğer	2,8	3,0	3,2	3,6	3,7	3,9	4,0	4,1	1,1
Toplam	76,3	52,2	53,3	61,1	65,9	71,6	76,7	82,3	1,8
Gelişmekte Olan Ülkeler									
Asya									
Petrol	16,1	30,2	30,7	33,5	38,9	45,8	53,8	61,9	3,0
Doğal gaz	3,2	6,9	7,9	9,0	10,9	15,1	18,6	22,7	4,5
Kömür	29,1	37,1	39,4	41,3	49,4	56,6	65,0	74,0	2,7
Nükleer	0,9	1,7	1,8	2,6	3,1	4,1	4,5	5,0	4,3
Diğer	3,2	4,5	5,1	6,1	7,8	8,9	10,0	11,0	3,2
Toplam	52,5	80,5	85,0	92,5	110,1	130,5	151,9	174,6	3,0
Orta Doğu									
Petrol	8,0	11,0	11,1	11,0	12,7	14,5	16,3	18,4	2,1
Doğal gaz	3,9	7,7	8,2	8,4	10,1	11,4	12,9	14,6	2,4
Kömür	0,8	1,1	1,1	1,3	1,4	1,5	1,6	1,8	2,1
Nükleer	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,1	0,2	—

Bölgeler/Ülkeler	Geçmiş			Tahmin					Ortalama Yıllık Oran Değişimi 2001-2025
	1990	2000	2001	2005	2010	2015	2020	2025	
Diğer	0,4	0,5	0,4	0,6	0,8	0,9	1,0	1,1	4,4
Toplam	13,1	20,3	20,8	21,4	25,0	28,3	32,0	36,0	2,3
Afrika									
Petrol	4,2	5,2	5,3	5,2	5,6	6,0	6,5	7,1	1,2
Doğal gaz	1,5	2,2	2,5	2,6	3,1	3,9	4,8	5,7	3,6
Kömür	3,0	3,7	3,8	4,4	4,5	4,9	5,4	5,9	1,8
Nükleer	0,1	0,1	0,1	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	1,1
Diğer	0,6	0,7	0,8	0,9	1,1	1,2	1,2	1,2	1,9
Toplam	9,3	11,9	12,4	13,3	14,4	16,1	18,0	20,0	2,0
Merkez ve Güney Amerika									
Petrol	7,7	10,6	10,5	11,0	12,2	13,7	15,3	17,4	2,1
Doğal gaz	2,2	3,6	3,8	4,2	5,3	7,0	9,5	12,6	5,1
Kömür	0,6	0,9	0,8	0,9	1,0	1,1	1,2	1,2	1,9
Nükleer	0,1	0,1	0,2	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3	0,6
Diğer	3,9	5,9	5,6	6,3	6,5	6,9	7,1	7,5	1,2
Toplam	14,4	21,0	20,9	22,7	25,2	29,0	33,4	39,0	2,6

Bölgeler/Ülkeler	Geçmiş			Tahmin					Ortalama Yıllık Oran Değişimi 2001-2025
	1990	2000	2001	2005	2010	2015	2020	2025	
Toplam Dünya Enerji Tüketimi (2025) (Btu)									
								2025	
Petrol								240,7	37,6%
Doğal gaz								181,8	28,4%
Kömür								139,0	21,7%
Nükleer								28,6	4,5%
Diğer								50,0	7,8%
Toplam								640,1	100,0%

Kaynak: ABD Enerji Bakanlığı, <http://www.eia.doe.gov>

Ek-2

Dünyada Bilinen Petrol Rezervlerinin Dağılımı (Ülkelere Göre)

ÜLKELER	MİLYAR TON	MİLYAR VARİL	DÜNYA REZERV TOPLAMI İÇİNDEKİ PAYI (%)	KALAN ÖMÜR (YIL)
A.B.D	3,6	29,4	2,5	11,1
KANADA	2,4	16,8	1,4	14,9
MEKSIKA	2,0	14,8	1,2	10,6
KUZEY AMERİKA	8,0	61,0	5,1	11,8
ARJANTİN	0,4	2,7	0,2	9,7
BREZİLYA	1,5	11,2	0,9	19,9
KOLOMBİYA	0,2	1,5	0,1	7,6
EKVATOR	0,7	5,1	0,4	25,8
PERU	0,1	0,9	0,1	27,3
TRINIDAD-TOBAGO	0,1	1,0	0,1	17,5
VENEZÜELLA	11,1	77,2	6,5	70,8
DİĞER	0,2	1,5	0,1	26,9
GÜNEY VE ORTA AMERİKA	14,4	101,2	8,5	40,9
AZERBAYCAN	1,0	7,0	0,6	60,2
DANİMARKA	0,2	1,3	0,1	9,2
İTALYA	0,1	0,7	0,1	19,3
KAZAKİSTAN	5,4	39,6	3,3	83,6
NORVEÇ	1,3	9,7	0,8	8,3
ROMANYA	0,1	0,5	-	10,8
RUSYA	9,9	72,3	6,1	21,3
TÜRKMENİSTAN	0,1	0,5	-	7,4
İNGİLTERE	0,6	4,5	0,4	6,0
ÖZBEKİSTAN	0,1	0,6	-	10,6
DİĞER	0,3	2,5	0,2	13,8
AVRUPA VE AVRASYA	19,0	139,2	11,7	21,6
İRAN	18,2	132,5	11,1	88,7
İRAK	15,5	115,0	9,7	100+
KUVEYT	13,6	99,0	8,3	100+
UMMAN	0,8	5,6	0,5	19,4
KATAR	2,0	15,2	1,3	42,0
SUUDİ ARABİSTAN	36,1	262,7	22,1	67,8
SURİYE	0,4	3,2	0,3	16,1
B.A.E	13,0	97,8	8,2	100+
YEMEN	0,4	2,9	0,2	18,2
DİĞER	-	0,1	-	4,6
ORTADOĞU	100,0	733,9	61,7	81,6
CEZAYİR	1,5	11,8	1,0	16,7
ANGOLA	1,2	8,8	0,7	24,3
CAD	0,1	0,9	0,1	14,6
KONGO	0,3	1,8	0,2	20,3
MİSİR	0,5	3,6	0,3	13,8
EKVATOR GİNESİ	0,2	1,3	0,1	10,0
GABON	0,3	2,3	0,2	26,6
LIBYA	5,1	39,1	3,3	66,5
NİJERYA	4,8	35,3	3,0	38,4
SUDAN	0,9	6,3	0,5	57,3
TUNUS	0,1	0,6	0,1	25,2
DİĞER	0,1	0,5	-	8,6
AFRİKA	14,9	112,2	9,4	33,1
AVUSTRALYA	0,5	4,0	0,3	20,4
BRUNEİ	0,1	1,1	0,1	13,6
ÇİN	2,3	17,1	1,4	13,4
HİNDİSTAN	0,7	5,6	0,5	18,6
ENDONEZYA	0,7	4,7	0,4	11,5
MALEZYA	0,6	4,3	0,4	12,9
TAYLAND	0,1	0,5	-	6,3
VIETNAM	0,4	3,0	0,2	19,0
DİĞER	0,1	0,9	0,1	13,2
ASYA-PASİFİK	5,5	41,1	3,5	14,2
DÜNYA TOPLAMI	161,9	1188,6	100	40,5

Kaynak: BP Statistical Review Of World Energy 2005

Ek-3

Hazar Bölgesi Ham Petrol Üretim-İhraç Tahminleri

		Gerçekleşen			Tahmin Edilen		
		1999	2000	2005	2010	2015	2020
		1000 varil/gün					
Azerbeycan	Üretim	280,0	290,0	345,8	1279,2	1350,0	1100,0
	Tüketim	125,0	132,5	177,3	237,3	317,5	424,9
	İhraç Potansiyeli	155,0	157,5	168,5	1041,9	1032,5	675,1
Kazakistan	Üretim	630,0	710,0	1350,0	1645,0	2170,0	2500,0
	Tüketim	130,0	136,5	174,2	222,3	283,8	362,2
	İhraç Potansiyeli	500,0	573,5	1175,8	1422,7	1886,2	2137,8
Türkmenistan	Üretim	150,0	160,0	220,0	300,0	300,0	260,0
	Tüketim	90,0	92,7	107,5	124,6	144,4	167,4
	İhraç Potansiyeli	60,0	67,3	112,5	175,4	155,6	92,6
Özbekistan	Üretim	190,0	187,3	165,0	130,0	100,0	100,0
	Tüketim	145,0	148,6	168,2	190,3	215,3	243,5
	İhraç Potansiyeli	45,0	38,6	-3,2	-60,3	-115,3	-143,5
Toplam	Üretim	1250,0	1347,3	2080,8	3354,2	3920,0	3960,0
	Tüketim	490,0	510,3	627,1	774,5	961,0	1198,1
	İhraç Potansiyeli	760,0	836,9	1453,7	2579,7	2959,0	2761,9

Kaynak: <http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm>

Ek-4

Hazar Bölgesi Doğal gaz Üretim-İhraç Tahminleri

		Gerçekleşen			Tahmin Edilen		
		1999	2000	2005	2010	2015	2020
		MİLYAR METERKÜP / YIL					
Azerbaycan	Üretim	5,6	6,3	8,8	12,4	24,9	28,9
	Tüketim	5,6	5,9	6,8	7,2	12,2	15,6
	İhraç Potansiyeli	0,0	0,4	2,0	5,2	12,7	13,3
Kazakistan	Üretim	9,2	9,4	15,1	24,3	36,5	40,3
	Tüketim	7,9	8,5	11,9	16,6	23,3	32,7
	İhraç Potansiyeli	1,3	0,9	3,2	7,7	13,2	7,6
Türkmenistan	Üretim	21,3	26,0	43,8	70,6	81,8	92,5
	Tüketim	11,3	11,5	12,7	14,1	15,5	17,1
	İhraç Potansiyeli	10,0	14,5	31,1	56,5	66,3	75,4
Özbekistan	Üretim	51,9	58,5	59,7	67,5	64,2	61,1
	Tüketim	49,3	50,3	55,5	61,3	67,7	74,7
	İhraç Potansiyeli	2,6	8,2	4,2	6,2	-3,5	-13,7
Toplam	Üretim	88,0	100,2	127,4	174,7	207,4	222,8
	Tüketim	74,1	76,1	86,9	99,2	118,7	140,2
	İhraç Potansiyeli	13,9	24,0	40,5	75,6	88,7	82,6

Kaynak: <http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm>

Azerbaycan Petrol ve Doğal gaz Üretim Alanları ve İştirakçi Firmalar

Kaynak: http://www.azer.com/aiweb/categories/topics/Oil/oilcontracts_map.html.

Ek-6

Azerbaycan'ın Denizdeki Üretim Paylaşım Anlaşmaları

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Azerî, Chirag, ve Güneşli	BP (34.1%), Unocal (10.2%), Lukoil (10%), SOCAR (10%), Statoil (8.6%), ExxonMobil (8%), TPAO (6.8%) , Devon Energy (5.6%), Itochu (3.9%), Amerada Hess (2.7%)	4,3 milyar varil petrol	13 milyar \$
Sah Deniz	BP (25.5%), Statoil (25.5%), SOCAR (10%), Lukagip (10%), TotalFinaElf (10%), OIEC (10.0%) TPAO (9.0%)	2,5 milyar varil petrol; 1,1 trilyon m ³ doğal gaz	4,5 milyar \$
Lankaran-Talysh	TotalFinaElf (35%), Wintershall (30%), SOCAR (25%), OIEC (10%)	700 milyon varil petrol	2 milyar\$
Yalama/D-222	LukArco (60%), SOCAR (40.0%)	750 milyon varil	4 milyar \$
Abşeron	SOCAR (50%), Chevron (30%), TotalFinaElf (20%)	13 milyar varil petrol, 2,8 trilyon m ³ doğal gaz	3,5 milyar \$

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Oğuz	ExxonMobil (50%), SOCAR (50%)	550 milyon varil petrol; 500 milyar m ³ doğal gaz	2 milyar \$
Nahcivan	ExxonMobil (50%), SOCAR (50%)	750 milyon varil petrol	2 milyar \$
Kurdashi-Araz-Kirgan Daniz	SOCAR (50%), Agip (25%), Mitsui (15%), TPAO (5%) , Repsol (5%)	1,3 milyar varil petrol	2,5 milyar \$
Inam	SOCAR (50%), BP (25%), Royal Dutch/Shell (25%)	2,2 milyar varil petrol	2 milyar \$
Araz, Alov, and Sharg	SOCAR (40%), BP (15%), Statoil (15%), ExxonMobil (15%), TPAO (10%) , Alberta Energy (5%)	4 milyar varil petrol	10 milyar \$
Atasgah	SOCAR (50%), JAOC konsorsiyum (50%). [JAOC oluşturanlar Japex (22.5%), Inpex (12.5%), Teikoku (7.5%), Itochu (7.5%)]	750 milyon varil petrol	2.5 milyar \$.
Lerik,Jenab, Savalan,Dalga	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%), imzalanmayan (20%)	1 milyar varil petrol	3 milyar \$

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Zafar-Mashal	SOCAR (50%), ExxonMobil (30%), Conoco (20%)	1-2 milyar varil petrol	3 milyar \$

Kaynak: Country Analysis Brief-Central-Azerbaijan Brief

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html>

Ek-7

Azerbaycan'ın Karadaki Üretim Paylaşım Anlaşmaları

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Kalamaddin-Mishovdagh	Moncriefoil(49.3%, Lider), Petoil(35.7%), SOCAR (15%)	200 milyon varil petrol	1 milyar \$
Anshad Petrol	SOCAR (51%), Attila Doğan (31.5%), Land and General Berhard (17.5%)	219 milyon varil petrol	--
AzGeroil	SOCAR (51%), Grunewald (49%)	140 milyon varil petrol	--
Southwest Gobustan	Commonwealth Oil& Gas (67.25%, Lider), SOCAR (20%), Sooner International (12.75%)	300 milyon varil petrol, 25 milyar m ³ doğal gaz	900 \$
Zykh-Govsany	SOCAR (50%), Lukoil(50%)	150 milyon varil petrol	250 \$
Kursangi-Garabagli	SOCAR (50%), CNPC (30%), Amerada Delta-Hess JV (20%)	750 milyon varil petrol	1 milyar \$
Muradkhanli-Jafarli-Zardab	Ramco (50%, Lider), SOCAR (50%)	750 milyon varil petrol	1 milyar \$
Padar-Kharami	Moncrief (80%, Lider), SOCAR (20%)	750 milyon varil petrol	2 milyar \$

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Shirvanoil	SOCAR (60%), Whitehall (40%)	650 milyon varil petrol	--
West Absheron (Karadag-Kergez-Umbaki fields)	BMB (100%)	200 milyon varil petrol	700 milyon \$
Genel Toplam			60,8 milyar\$

Kaynak: Country Analysis Brief-Central-Azerbaijan Brief

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerproj.html>

Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları

Kaynak: Country Analysis Brief-Central-Azerbaijan Brief

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazaproj.html>

Ek-9

Kazakistan'ın Petrol ve Doğal Gaz Projeleri

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Aktobe	CNPC (Çin) 63%, Aktobemunaigaz 37 %	1 milyar varil petrol	4,1 milyar \$
Arman	Kerr-McGee-Oryx (ABD) 50%, Kazmunaigaz 50%	--	--
Emba	Kazakhoil-Emba (Kazmunaigaz alt şirketi) 51%, MOL Rt, Vegyepszer (Macaristan) ortaklığı 49%	--	--
Hurricane-Kumkol	Hurricane (Kanada)	442 milyon varil petrol, 3,6 milyar m ³ doğal gaz	--
Karachaganak	Karachaganak Birleşik Organizasyonu (KIO): Agip (İtalya) 32.5%, BG (İngiltere.) 32.5%, ChevronTexaco (ABD.) 20%, Lukoil (Rusya) 15%	2,3 milyar varil üretilebilir petrol , 0,45 trilyon doğal gaz	4 milyar \$ ikinci aşama için
Karazhanbasmunai	Ulusal enerji		

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Kashagan	Agip Kazakistan Kuzey Hazar İşletim Şirketi (Agip KCO) (önceden OKIOC): ENI-Agip (İtalya) 16.67%, BG (U.K.) 16.67%, ExxonMobil (ABD) 16.67%, TotalFinaElf (Fransa/Belçika 16.67%, Royal Dutch/Shell (İngiltere/Hollanda) 16.67%, Inpex 8.33%, Phillips (ABD) 8.33	Yaklaşık 40 milyar varil (10 milyar elde edilebilir)	1993'ten beri 600 milyon \$ harcadı
Kazgermunai	Veba Oel (Almanya) 25%, EEG (Almanya) 17.5%, IFC 7.5%	100 milyon varil petrol	\$300 milyon
Kumkol-Lukoil	Lukoil (Rusya)	600 milyon varilin üzerinde petrol	--
Kurmangazy	Kazmunaigaz (50%), Rosneft/Gazprom (25%), 25% imzalanmadı	--	--
Mangistau	Mangistaumunaigaz (Kazmunaigaz alt şirketi) 100%	--	--
Matin	Matoil S.A. (50%)	102 milyon varil petrol	--
North Buzachi	ChevronTexaco (ABD) 65%, Nimir (Suudi Arabistan) 35%	1-1,5 milyar varil petrol	800 milyon \$' dan fazla

Proje Adı	Proje Katılımcıları	Tahmini Rezervler	Proje Yatırımı
Tengiz	Tengiz Chevroil (TCO): ChevronTexaco (ABD) 50%, ExxonMobil (ABD) 25%, Kazmunaigaz 20%, LukArco (Rusya) 5%	6-9 milyar varil petrol	20 milyar \$
Uzen	Uzenmunaigaz (Kazmunaigaz alt şirketi) 100%	1,5 milyar varil petrol	--

Kaynak: Country Analysis Brief-Central-Azerbaijan Brief

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazaproj.html>

Ek-10

Mevcut ve Planlanan Boru Hatları Tablosu

	Uzunluk	Kapasite	Durumu
	km	1000 varil/gün	
Ham Petrol Boru Hatları			
Bakü-Supsa	885	126	İşler
Bakü-Novorosisk	1560	300	İşler
Hazar Boru Hattı Konsorsiyumu	1500	1300	İşler
Bakü-Tiflis-Ceyhan	1740	1000	25 Mayıs 2005 tarihinde sınırlı kapasiteyle açılmıştır.
Neka-Tahran	320	1000	Belirsiz
Boğazları Bypass edecek hatlar			
Odessa-Brody	670	300	
Constanza-Trieste	1609	1500	2012 için planlanıyor
Burgaz ve Trans-Balkan	320	750	Süresiz askıda
		milyar m3/yıl	
Doğal gaz Boru Hatları			
Turkmenistan-İran	145	13	İşler
Mavi Akım	1200	16	İşler
Tiflis-Erzurum	800	5	
Trans Hazar Gaz Boru Hattı	2000	28	Belirsiz
İran üzerinden Türkmenistan-Türkiye	2200	28	Düşük olasılık
Hazar Gaz Boru Hattı	1450	20	Düşük olasılık

Kaynak: <http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm>

Mevcut ve Planlanan Boru Hatları Haritası

Kaynak: http://www.energy.er.usgs.gov/pruducts/paper/world_oil/oil/meast_map.htm

Ek-12

Türkiye'nin Doğal gaz Alım Anlaşmaları İmzaladığı Ülkeler ve Ayrıntıları

MEVCUT ANLAŞMALAR	MİKTAR (Milyar m ³ / Yıl)	İMZALANMA TARİHİ	SÜRE (Yıl)	DURUMU
RUSYA FEDERASYONU (Trakya Hattı) (Soyuzgazexport)	6,0	14 ŞUBAT 1986	25	Devrede
RUSYA FEDERASYONU (Trakya Hattı) (Turusgaz)	8,0	18 ŞUBAT 1998	23	Devrede
CEZAYİR (LNG)	4,0	14 NİSAN 1988	20	Devrede
NİJERYA (LNG)	1,2	09 KASIM 1995	22	Devrede
İRAN	10,0	08 AĞUSTOS 1996	25	Devrede
RUSYA FEDERASYONU (Karadeniz) (Mavi Akım)	16,0	15 ARALIK 1997	25	Devrede
TÜRKMENİSTAN	16,0	21 MAYIS 1999	30	Belirsiz
AZERBAYCAN (Socar)	6,6	12 MART 2001	15	2006'nın Sonunda Devreye Girecek
TOPLAM	67,8			

Kaynak: BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr>

Ek-13

Türkiye'nin Yıllar İtibarıyla Doğal Gaz ve Likit Gaz Alım Miktarları

(Milyon m³)

YIL/ÜLKE	RUSYA FEDERASYONU	İRAN	CEZAYİR	NİJERYA	TPAO	TOPLAM
2000	10.079	-	3.962	780	154	14.975
2001	10.931	115	3.985	1.337	-	16.368
2002	11.603	670	4.078	1.274	-	17.625
2003	12.674	3.520	3.867	1.126	-	21.180
2004	14.344	3.558	3.237	1.034	-	22.173
2005*	12.607	2.896	2.783	711	55	19.052

* Eylül ayı itibarıyla

Kaynak: BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr>

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- Acun, Niyazi. **Dünya Petrol Tarihi ve Türk Petrolü**, Şaka Matbaası, İstanbul, 1949.
- Aliyev, Haydar. **Dünya Siyasetinde Azerbaycan Petrolü**. Sabah Yayınları, İstanbul, 1998.
- Aras, Osman Nuri. **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**. DER Yayınları, İstanbul, 2001.
- Aydın, Nehir, **Orta Asya-Hazar-Ceyhan Boru Hattı ve Milli Güce Etkileri**. Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1999.
- Aygül, Arda ve diğerleri. "Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonra Orta Asya'da Güvenlik Alanında Oluşan Değişimler" **Orta Doğu, Orta Asya ve Kesişen Yollar**. (Der.Gamze Güngörmüş Kona) IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- Başkut, Yaman. **Türkiye ve Dünya 2010-2020 Küresel Bir Aktörün Doğuşu**, Divak Yayınları No:2.
- Bilbilik, Erol, **Amerikan Kuşatması**. Otopsi Yayınları, İstanbul 2003.
- Bilgin, Mert. **Avrasya Enerji Savaşları**. IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004
- Bilhan, Murat. "Türkiye ve Çevresindeki Enerji Kaynakları ile Ulaşım Yollarının Ulusal Güvenliğe Etkileri" **Dünya ve Türkiye'deki Enerji ve Su Kaynaklarının, ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri 15-16 Ocak 2004**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2004.
- Cafersoy, Nazım. **Rusya-Ukrayna Araştırmaları Dizisi: 04, Türkiye-Rusya Federasyonu Avrasya Stratejik Diyalog Toplantısı, 20-22 Ocak 2003**. Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları:54, Ankara 2003.
- Dedeoğlu, Beril. "Çin ile Amerika Birleşik Devletleri Arasında İlişkilerin Gelişimi" **Çin'in Gölgesinde Uzak Doğu Asya**. (Der.Deniz Ülke Arıboğan) Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
- Dekmejian, R.Hrair ve Havan H.Simonian. **Troubled Waters: The Geopolitics of The Caspian Region**, London, Publisted By I.B Tauris –2001.
- Doğanay, Hayati. **Ekonomik Coğrafya 2: Enerji Kaynakları**, Şafak Yayınevi, Erzurum, 1998.

- Efegil, Ertan. “Yakın Dönem Güç Mücadeleleri Işığında Orta Asya Gerçeği”, **Orta Asya Bölgesinin Jeostratejik, Askeri, Siyasi, İktisadi ve Doğal Kaynaklar Açısından Önemi**. (Der: Ertan Efegil, Elif Hatun Kılıçbeyli, Pınar, Akçalı) 2004.
- Eralp, Atilla. “Avrasya Bölgesinin Coğrafi Konumu, Jeopolitik, Jeoekonomik, Jeostratejik Özellikleri ve Bölge Üzerinde Güç ve Rekabet Mücadelesinin Geleceği ile Milli Menfaatleri ve Hedefleri Paralelinde Türkiye’nin İzlemesi Öngörülen Politika ve Stratejilerin Esaslarının Tespiti”, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu-28-29 Nisan 1998**, Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.
- Gazel, Fırat. **Mavi Akım Avrasya’da Çözumsuzluğun Öyküsü**. Metis Yayınları, İstanbul, 2004.
- Govliev, Rasul. **Petrol ve Politika**. (Çev.Fatma Feran). Medyatek Yayınları, İstanbul, 1997
- Gül, Atakan ve Ayfer Yazgan Gül. **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**. Bağlam Yayınları, İstanbul, 1995.
- Hill, Fiona. **Energy empire:Oil, Gas and Russia’s Revival**, The Foreign Policy Center, London, 2004.
- Karadağ, Raif. **Petrol Fırtınası**. Divan Yayınları, İstanbul, 1990.
- Karakurt, Atalay. “Kafkasya ve Avrasya Ülkeleri, Yeni Boru Hatları ve Türkiye” **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998**. Harp Akademileri Yayınları, İstanbul,1998.
- Karaosmanoğlu, Filiz. “Enerjinin Önemi, Sınıflandırılması ile Kaynak İhtiyaç Dengesi ve Gelecekteki Enerji Kaynakları” **Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirisi**. Harp Akademileri Yayınları, 2004.
- Kılıç, Nurel. **Türkiye’nin Enerji Potansiyeli**. İzmir Ticaret Odası Yayını, 1994.
- Kılıç, Muharrem. **Soysuzlar Mektebi Enderin ve Türklerin Kaderi**. Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2003.
- Klare, Michael T. **Kaynak Savaşları: Küresel Çatışmanın Yeni Alanları**. Devin Yayınları, İstanbul, 2005.

- Kleveman, Lutz. **Yeni Büyük Oyun.** (Çev.Hür Güldü). Everest Yayınları, İstanbul,2004.
- Kumkale, Tahir Taner. “Rusya Federasyonu’nun Milli Menfaatleri ve Milli Hedefleri Işığında Türkiye’nin Kafkaslar Politikası ve Türk-Rus İlişkilerinin Genel Değerlendirilmesi” **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998.** Harp Akademileri Yayınları, İstanbul,1998.
- Kutluata, Münir. “Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Boru Hatları”, **Kafkaslar, Orta Doğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998,** Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1998.
- Kocaoğlu, Mehmet. **Petro-Strateji.** Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1996.
- Kona, Gamze Güngörmüş. **Ortadoğu Orta Asya ve Kesişen Yollar,** IQ Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2004.
- Metin, Meftun. **Politik ve Bölgesel Güç-Hazar.** IQ Kültür-Sanat Yayıncılık,İstanbul, 2004.
- Milli Güvenlik Akademisi 54. Müdavimleri, **Enerji, Yer altı kaynakları ve Ulusal Güvenlik.** Milli Güvenlik Akademisi Yayınları, Yayın No:6, Ankara, 2003.
- Özil, Eralp. “Dünyadaki Stratejik Enerji Kaynakları ve Ulaşım Yolları”. **Dünya ve Türkiye’deki Enerji ve Su Kaynaklarının Ulusal ve Uluslararası Güvenliğe Etkileri Sempozyum Bildirisi.** Harp Akademileri Yayınları, 2004.
- Pamir, A.Necdet. **Bakü-Ceyhan Boru Hattı Orta Asya ve Kafkasya’da Bitmeyen Oyun.,** Asam Yayınları, Ankara, 1999
- Parlar, Suat. **Barbarlığın Kaynağı Petrol.,** Anka Yayınları, İstanbul, 2003.
- Prugh, Thomas ve diğerleri. “Petrol Ekonomisini Değiştirmek”. **Dünyanın 2005 Durumu,** Tema Yayınları, İstanbul 2005.
- Raşid, Ahmet. **Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun.** (Çev.Osman Akınhay). Everest Yayınları,İstanbul,2001.
- Şirin, Nurettin ve diğerleri. **Kafkasya ve Orta Asya Petrollerinin Akdeniz’e Ulaştırılması ve NATO Güvenliğine Etkileri.** Güneydoğu Avrupa Müttefik Kara Kuvvetleri Komutanlığı, Yayın No:8, 1997.

- Turan, Güngör. “Türkmenistan’ın Ekonomik yapısı, Potansiyeli ve Yatırım İmkanları”, **Türk Cumhuriyetlerinde Yatırım İmkanları**, (Der.Hasan Selçuk) TASAM Yayınları, İstanbul 2004.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği. **Türkiye-Rusya İlişkilerindeki Yapısal Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Yayın No.TÜSİAD-T/99-264, Haziran 1999
- Üşümezsoy, Şener ve Şamil Şen. **Yeni Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları**. İnkılap Yayınları, İstanbul, 2003.
- Yanar, Savaş. **Türk-Rus İlişkilerinde Gizli Güç; Kafkasya**. IQ Kültür-Sanat Yayınları, İstanbul, 2002.
- Yapıcı, Utku. **Küresel Süreçte Türk Dış Politikasının Yeni Açılımları: Orta Asya ve Kafkasya**. Otopsi Yayınları, İstanbul, 2004.
- Yardım, Gökhan. **Kafkasya, Hazar Petrolleri ve Doğal gazları ile ilgili Projelerin Mevcut Durumları ve Türk Ekonomisine Etkileri**. Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 2000.
- Yavuz, Kemal. “Kafkaslar ve Orta Doğu’daki Son Gelişmeler Paralelinde Askeri Durum ve Genel Politikomiliter Değerlendirme”. **Kafkaslar, Ortadoğu ve Avrasya Perspektifinde Türkiye’nin Önemi Sempozyumu 28-29 Nisan 1998**, Harp Akademileri Basın Evi, İstanbul, 1998.
- Yıldırım, Sinan. “Çin’in Kalkınma Stratejisi ve Global Ekonomiye Entegrasyonu” **Çin’in Gölgesinde Uzak Doğu Asya**. (Der.Deniz Ülkü Arıboğan) Bağlam Yayınları, İstanbul, 2001.
- Yiğit, Erdal. **Küresel ve Bölgesel Kapsamda Sorunlarımız**. Harp Akademileri Yayınları, İstanbul, 1999.

TEZ

- Kutluk, Deniz, **Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları ve Çevresel Tehdit**.
Yayımlanmamış Doktora Tezi.Ankara: Ankara Üniversitesi, Temmuz, 2001.

GAZETELER

- Bezât, Jean-Michel “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Hazar Petrolü Rus Etkisinden Kurtulacak” **Le Monde Gazetesi**, 26 Mayıs 2005.

“Dünya’nın Jeopolitik Haritasını Değiştiren Boru Hattı”. **İran Gazetesi**. 29 Mayıs 2005

Elekdag, Şükrü “Stratejik Bir Hata” **Milliyet Gazetesi**, 3.11.1997

Elekdag, Şükrü. “Türk’ün Tarihi Yakalaması” **Milliyet Gazetesi** 06.12.1999

Franke, Thomas. “Rus ve Arap Petrolüne Karşı Hazar Petrolü”, **Deutsche Welle Radyosu**, 24.05.2005

Jego, Marie. “Gürcistan gibi Ukrayna da Enerji Bağımlılığını Azaltmak İstiyor” **Le Monde Gazetesi**, 15.06.2005

Kuhneverd, Nefise “Bakü-Ceyhan Boru Hattı Pastası; Üç Hissedar Beklemede”, **İran Gazetesi**, 07.06.2005

Millot, Lorraine. “Hazar Petrolü Amerikan Himayesinde” **Liberation Gazetesi**, 26.05.2005

Randcorporation “Türk- Batı ilişkilerinin Geleceği Stratejik Bir Plana Doğru”

Sakartvelo, “Hazar Petrolüne Amerikan İlgisi ve Rus Zincirinin Koptuğu Yerden Yeni Geçiş” **Gürcistan Haber Ajansı**, 11.08.2005

Zeitung, Neue Zürcher “Hazar Petrolü Pokerinde Yeni Kartlar”, 27.05.2005

Hürriyet Gazetesi, <http://www.hurriyetim.com.tr/anasayfa/0,,tarih~2003-10-02-m,00.asp> 2 Ekim 2003

DERGİLER

Altan, Türker. “Tükenmiş Bir Çevresel Miras Orta Asya’da Sınır ötesi Çevre Sorunları ve Doğal Kaynakların Tahribi” **Avrasya Etüdleri**. İlkbahar 1995,Cilt:2, Sayı:1.

Alekperov, Gourban “Energy Resources of the Caspian Region and the Significance of Turkey for Europe’s Energy Security” **Connections Dergisi**, Sayı: Eylül 2004

Birsel, Haktan. “Hazar Enerji Havzasının Dünya Hakimiyeti Mücadelesindeki Rolü”, **2023 Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Sayı:53, 15 Eylül 2005.

Cafersoy, Nazım. “Rus Jeopolitik Düşüncesinde Misyon Arayışları” **Avrasya Dosyası**, Ankara, 2002, Asam Yayınları, Cilt:8, Sayı:4.

Caşın, H.Mesut. “İran’ın İki Deniz Jeopolitiğine Dayalı Stratejik Değişim Arayışları”, **Avrasya Dosyası İran Özel**, Sonbahar 1999.

Dikbaş, Kadir. “Türkmen Gazının Bağımsızlık Mücadelesi”, **Avrasya Dosyası**

Türkmenistan Özel, Cilt:7, Sayı:2, s.75.

Dikkaya, Mehmet. “Orta Asya’da Yeni Büyük Oyun: Türkiye, Rusya ve İran”,

Avrasya Dosyası İran Özel, Sonbahar 1999, Cilt:5, Sayı:3.

Doster, Barış. “ABD’nin Irak’ı İşgali, Enerji Kavgası ve Türkiye”. **Jeopolitik**

Dergisi. Yaz-2004, Sayı 11.

Efegil, Ertan. “Hazar Havzası Politika ve Türkiye” **Avrasya Dosyası**.

Efegil, Ertan. “Washington’un Hazar Havzası Politikası ve Türkiye”. **Avrasya**

Dosyası,

Engür, Emre. “Doğu-Batı Enerji Koridoru Doğal gaz ile Tamamlanıyor: BOTAŞ’ın

Avrupa’ya Açılım Stratejisi” **Avrasya Dosyası Enerji Özel**, Bahar 2003, Cilt:9, Sayı:1.

Erhan, Çağrı. “ABD’nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül Sonrası Yeni Açılımlar”,

Stradigma Dergisi, Ekim 2003 Sayı:9.

Gürses, Emin. “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”. **Avrasya Dosyası**, İlkbahar-2001

Cilt-7, Sayı-1.

Heinzel, Sebastian “Petrol Ülkesi Yarışı”, **Profil Dergisi**, 31.05.2005

Kuloğlu, Armağan “Rusya’nın Yeni Politikaları ve Türkiye” **Stratejik Analiz**

Dergisi Temmuz-2001

Kona, Gamze Güngörmüş. “Türkiye-Rusya Federasyonu ve Orta Asya

Cumhuriyetleri Ekonomik İlişkileri ve Olası Siyasi Yansımaları”, **M5 Savunma ve Strateji**.

Korkmaz, Vişne. “Avrupa Birliği’nin Güney Kafkasya Bölgesine Yönelik

Politikaları”, **Stratejik Öngörü**, Sonbahar 2004, Sayı:2.

Köni, Hasan. “Türkiye,Kafkaslar ve Orta Asya”, **Savunma ve Havacılık Dergisi**,

Şubat- 2001

Oğan, Sinan. “Hazar’da Tehlikeli Oyunlar: Statü Sorunu, Paylaşılmayan Kaynaklar

ve Silahlanma Yarışı”, **Avrasya Dosyası**, Yaz 2001, Cilt:7, Sayı:2.

Oğan, Sinan “Demografinin Gölgesi Altında Rusya-Kazakistan İlişkileri” **Avrasya**

Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel, Kış 2001-2002, Cilt:7, Sayı:4.

- Öğdür, İsa. “Orta Asya Türk Cumhuriyetleri’nde Bütünleşme ve İran’ın Bölge Politikası”, **Stratejik Öngörü**, TASAM Yayınları.
- Öğütçü, Mehmet. “Avrasya Enerji Kaynaklarına Bakış: Uzun Vadeli Bir Batı Stratejisi İhtiyacı” **Avrasya Etüdleri**, Sonbahar 1994, Cilt:1, Sayı:3
- Pala, Cenk. “21.yy Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğal gazın Yeri ve Önemi: “Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye”. **Avrasya Dosyası**, Cilt:9, Sayı:1.
- Pala, Cenk. “Kafkas Boru Hattı Oyununda Yeni Perde: Rusya ve İran’ın Muhtemel Tepkileri Üzerine Bir Deneme” **İktisat İşletme ve Finans**, Haziran 2000.
- Pala, Cenk. “Hazar Boru Hatları, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi ve Türkiye” **Avrasya Dosyası**. Kış-2001, Cilt:7, Sayı:4.
- Pala, Cenk. “Kafkasya ve Orta Asya Petrol ve Doğal Gazının Bugünü Geleceği ve Türkiye” **Avrasya Dosyası Kazakistan-Kırgızistan Özel**, Kış 2001, Cilt:7, Sayı:4, s.238.
- Pamir, A.Necdet. “Enerji Politikaları ve Küresel Gelişmeler”. **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı 68, Aralık, 2005.
- Pamir, A.Necdet. “Dünyada ve Türkiye’de Enerji, Türkiye’nin Enerji Kaynakları ve Enerji Politikaları”, **Jeopolitik Dergisi**, Güz-2003, Sayı 8.
- Pamir, A.Necdet. “Pastanın En Cazip Dilimi”, **National Geographic**, Şubat-2002.
- Pamir, A.Necdet. “Rusya Federasyonu ve Enerji” **Cumhuriyet Strateji Dergisi**, 18 Ekim 2004
- Pamir, A.Necdet ve İlyas Kamalov, “Rus Gazı ve Enerjide Bağımlılığın Bedeli”, **Stratejik Analiz Dergisi**, Sayı: 70-Şubat 2006.
- Pamir, A.Necdet. “Avrupa Birliği’nin Enerji Sorunsalı ve Türkiye” **Stratejik Analiz Dergisi**, Kasım 2005, sayı:67.
- Pena, Federico “Amerika Birleşik Devletleri’nin Hazar Petrol Politikası” **Strateji-Politika**.
- Roberts , John “The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues” **CEPS Turkey in Europe Monitor**, Kasım 2004 sayı:11.
- Şüküroğlu M. “Petro-Politik Uluslararası Siyasette Bitmeyen Kavga” **Stratejik Analiz Dergisi**, Temmuz-2001

Ünüvar, Ersegül B. “Yeni Büyük Oyun: Hazar Bölgesinde Rekabet ve Güvenlik Arayışı” **Stratejik Öngörü**, TASAM Yayınları.

ELEKTRONİK MAKALE

Adanalı, Neslihan “Türkiye’nin Doğal gazı Bağımlılığının Değerlendirilmesi” İzmir Ticaret Odası

<http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/B942DEAC-917E-4200-81F52D065174DF75/6008/Gaz3.pdf> 27.03.2006

Akdevelioğlu, Atay. “İran’ın Orta Asya, Afganistan ve Azerbaycan Politikası” **Stradigma Dergisi**, Kasım 2003, sayı 10,

http://www.stradigma.com/turkce/kasim2003/makale_04.html.

Avrupa Birliği Haber-Brüksel, “Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi Avrupa’yı Endişelendiriyor”

http://www.abhaber.com/haber_sayfasi.asp?id=9328

Binay, Mehmet. “Orta Asya ve Hazar Denizi Petrolleri Üzerinde Poker Oyunu”

<http://www.turkiye.net/mbinay/news/analiz15.htm>, 27.01.2005

Cukaz, Mehmet A. “Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi’nin Batı’ya Öğrettiği Dersler”

http://www.aktueldergi.com/index.php/modules.php?name=Kose_Yazilari&file=yazi_oku&sid=756 20.03.2006.

Emin Arif Şikeliyev “Ermenistan-Rusya İlişkileri”

<http://nesam.iatp.az/nesam/meqaleler.htm> 27.03.2006

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Basın Merkezi “NABUCCO Doğal Gaz Boru Hattı Projesinde Ortak Girişim Anlaşması İmzalandı”

<http://www.enerji.gov.tr/belge/nabucco.doc> 27.03.2006

Final report on the Green Paper, “Towards a European strategy for the security of energy supply”

http://europa.eu.int/comm/energy_transport/en/lpi_en.html 07.02.2005

Hill, Fiona “Russia: The 21st Century’s Energy Superpower?”, The Brookings Institutions,

<http://www.ncsj.org/AuxPages/051302Energy.shtml>, 27.03.2006

- Kılıçbeyli, Elif Hatun ve Mahal Emrahov, “Hazar Bölgesinde Enerji Kaynaklarının Paylaşım Sorunları”,
<http://ir.metu.edu.tr/conf/papers/kilicbeyli.pdf> 21.12.2004
- Maç, Nazlı “Türkiye’de Enerji Sektörü” Konya Ticaret Odası Etüt-Araştırma Servisi
<http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/turkiyeenerji.pdf> 27.03.2006
- NTV-Orta Asya ve Kafkaslar “Doğal gaz Krizi Aşıldı” Igor Tomberg, “Caspian Basin And Central Asia-Outlook for Russia”,
<http://www.cdi.org/russia/johnson/9107-19.cfm> 29.03.2005
- Oğan, Sinan “Türkiye-Rus İlişkileri: İkili İşbirliğinden Çok Boyutlu Ortaklığa”
<http://www.avsam.org/tr/analizler.asp?ID=12> 27.03.2006
- Olle Jahansson, “Conflicts in the Caspian Sea”,
<http://www.geo.su.se/File.php?id:1046>
- Öğüt, Kaan “Avrasya’da Yeniden Büyük Oyun” **Aydınlanma 1923 Dergisi**,
<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/39/39-05.htm> 21.01.2006
- Öğüt, Kaan “Kafkasya Jeopolitiğinde Yeni” **Aydınlanma 1923 Dergisi**,
<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/33/33-06.htm> 27.03.2006
- Öğüt, Kaan. “21 nci Yüzyıla Doğru Avrasya’da Yeni Yapılanma Çin ve Japonya’nın Orta Asya Stratejileri ve Doğu Timor-Pakistan-Ermenistan’da Yaşanan Gelişmeler”, **Aydınlanma 1923 Dergisi**, sayı:29,
<http://www.aydinlanma1923.org/sayi/29/29-08.htm> 27.03.2001
- Pala, Cenk. “Bakü –Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesinin Hazar Bölgesi ve Türkiye Açısından Önemi” <http://www.ir.metu.edu.tr/conf2002/papers.html>
02.01.2006
- Pamir, A.Necdet “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattında Son Durum” **Panorama Dergisi**,
<http://www.pete.metu.edu.tr/~emre/photogallery/petrol.pdf>
- “Security of Supply And the Development of New Gas and Oil Infrastructure”
<http://inogate.org/html/brief/resource1.htm> 27.01.2006
- Şenkaya, Ender. “Hazar : Paylaşılamayan Sular Isınıyor”
<http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm> 27.03.2006

Türkiye Uluslararası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi “Rusya-Ukrayna Doğal gaz Krizi ve Çin”

<http://www.turksam.org/tr/yazilar.asp?yazi=723&kat=29> 12.01.2006

TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı “Ulaştırmanın Dış Ticaretimizdeki Lojistik Önemi”

<http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi5/ulastirma.htm> 27.03.2006

“Üç Denizin Hikayesi & Efsaneden Gerçeğe:Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı”

<http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/aze/aze-rap-dig-btc.htm> 27.03.2006

<http://www.ntvmsnbc.com/news/356343.asp> 04.01.2006

Woodrow, Thomas. “The New Great Game, The Jamestown Foundation”. Volume 3, Issue 3

http://www.jamestown.org/publications_details.php?volume_id=19&&issue_id=668, 10.02.2005

İNCELEME VE RAPORLAR

“AB’nın Enerji Politikaları” **Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)** http://www.gnkur.tsk/sarem/sarem_bsk.asp 02.04.2006

“Türkiye’nin Enerji Politikaları” **Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)** http://www.gnkur.tsk/sarem/sarem_bsk.asp

“Doğal gaz Konusundaki Dışa Bağımlılığın Türkiye’nin Ulusal Güvenliğine Etkileri” **Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)** http://www.gnkur.tsk/sarem/sarem_bsk.asp

“Orta Doğu ve Avrasya Petrolleri ile Türkiye’yi İlgilendiren Petrol Boru Hatlarının Stratejik Açından Değerlendirilmesi.” **Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)** http://www.gnkur.tsk/sarem/sarem_bsk.asp

İNTERNET SİTELERİ

ABD Enerji Bakanlığı, “Caspian Sea Region”

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/caspenv.html> 24.02.2006

Aliyev, Haydar “Petrol Stratejisi” [http://aliyevheritage.org/cgi-bin/e-](http://aliyevheritage.org/cgi-bin/cms/vis/vis.pl?s=001&p=0451&n=000016&prfr=1&g=&prev=)
[cms/vis/vis.pl?s=001&p=0451&n=000016&prfr=1&g=&prev=](http://aliyevheritage.org/cgi-bin/cms/vis/vis.pl?s=001&p=0451&n=000016&prfr=1&g=&prev=) 27.03.2006

“Bakü Petrollerinin Tarihi” <http://www.btc.com.tr/tarih.html> 27.12.2005

Bakü-Tiflis-Ceyhan HPBH Proje Direktörlüğü, <http://www.btc.com.tr/proje.html>

BBC Turkish, “Mavi Akım Vanası Resmen Açıldı-17.11.2005”

[http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.](http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml)
[shtml](http://www.bbc.co.uk/turkish/europe/story/2005/11/051117_bluestream_pipeline.shtml) 27.03.2006

BP Statistical Review Of World Energy 2005

BOTAŞ, Hazar-Akdeniz Ham Petrol Boru Hattı Projesi (Kazakistan), Ankara 1998

BOTAŞ, <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp> 27.03.2006

BOTAŞ “Türkiye-Bulgaristan-Romanya-Macaristan Doğal Gaz Boru Hattı Projesi - NABUCCO Projesi”,

<http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/bulgaristan.asp> 27.03.2006

BOTAŞ <http://www.botas.gov.tr/projeler/tumprojeler/btc.asp>, 7 Ocak 2005

BOTAŞ <http://www.botas.gov.tr/raporlar/2004.pdf> 23.03.2006

“Country Analysis Brief-Azerbaijan, Energy Information Administration”

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/azerbjan.html>. 25.12.2005

“Country Analysis Brief-Kazakhstan”

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/kazak.html>. 27.12.2005

“Country Analysis Brief-Central-Asia Brief”

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Centasia/Oil.html> 27.12.2005

Country Analysis Brief-İran, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/iran.html>

14.01.2005

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı <http://www.enerji.gov.tr/enerjituketimi.htm>

01.03.2006

Genelkurmay Başkanlığı Stratejik Araştırma ve Etüt Merkezi (SAREM)

http://www.gnkur.tsk/sarem/sarem_bsk.asp 10.01.2006

“Kazakhstan & the Caspian Sea Region”

<http://chevrontexaco.com/news/spotlight/caspian.asp>. 27.12.2005

“Kazakhstan & Country Operations” <http://www.bg-group.com/international/int-kazak.htm>. 28.12.2005

Mapping in Global Future, Report of the National Intelligence Council’s 2020 Project December 2004. http://www.cia.gov/nic/NIC_2020_project.html
28.02.2006

“National Energy Policy, Rport of the National Energy Policy Development Group”,
<http://www.whitehouse.gov/energy> 27.02.2006

“International Energy Agency, World Energy Outlook 2004 Paris” OECD\IEA,2004
IEA Energy Statistics <http://www.iea.org/statist/index.htm> 01.03.2006

“INOGATE Program” http://www.mfa.gov.yu/ForeignInvest/Inogate_e.htm

“INOGATE in The Future” http://www.mfa.gov.yu/ForeignInvest/Inogate_e.htm

“Russia Country Analysis Brief” <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/Oil.html>
04.03.2006

“Russia Country Analysis Brief”

<http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/Russia/NaturalGas.html> 04.03.2006

“Security of Supply And the Development of New Gas and Oil Infrastructure”
<http://www.inogate.org/html/brief/resource1.htm>.

“Turkey Country Analysis Brief” <http://www.iea.doe.gov/emeu/cabs/turkey.html>.
01.03.2006

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattının Temel
Atma-18 Eylül 2002” Töreni

http://www.cankaya.gov.tr/tr_html/KONUSMALAR/18.09.2002-277.html

TACIS,

http://www.europa.eu.int/comm/europeaid/projects/tacis/tdp/en/document/alldoc/eta_cis.htm, 30.02.2005

“TACECA-Transport Corridor Europe Caucasus Asia”

<http://www.traceca-org.org/docs/main.php?tmi=tfaz&mi=wit> 01.03.2005

TPAO, <http://www.tpaogov.tr/rprte/ydpg.htm> 27.12.2005

“The World Fact Book: Iran”,

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, 04.03.2004

“Uluslararası Enerji Ajansı”

http://www.iea.org/Textbase/stats/PDF_graphs/TRTPESPI.pdf

“Iran’s Interests in the Caspian Region?”

<http://www.treemedia.com/cfrlibrary/homepage/overview/q5.html>, 02.01.2005

“World Development Indicators Database, World Bank, April 2005”

<http://www.worldbank.org/data/countrydata/countrydata.html>, 28.02.2006

Qafqaz Üniversitesi Bakü-Azerbaycan, “Yaşanan Yeni Süreçte Avrasya Enerji Kaynaklarının Yeri ve Önemi”

<http://www.petrocu.com/sanat/?kategori=petromercek&id=95> 27.03.2006

<http://www.globalsecurity.org/military/ops/centrasbat.htm>

<http://www.worldenergyoutlook.org> 28.02.2006

http://www.belgenet.com/arsiv/agitistanbul_2.html

<http://www.yapirehberi.net/Yazi-Hazar.htm> 27.03.2006

http://www.azer.com/aiweb/categories/topics/Oil/oilcontracts_map.html.